تفسیر ایوبی حنفی

تالیف

علامۃ العصر وحید الدہر ابو الفضل مولانا محمد عبد الحمید الایوبی
القندھاری السلیمانخیلی الحنفی النقشبندی عم فیضہ

الناشر
مکتبۃ القراۃ والتجوید
کانسی روڈ شالدرہ کوئٹہ

بسم الله الرحمن الرحيم

په پښتو ژبه کښې اولنی او په افغاني تاريخ کښې بې سارې په زرګونو
جديدو مسئلو باندې مشتمل

تفسير ايوبي

وَقَالَ الَّذِيْنَ ⑲ اَمَّنْ خَلَقَ ⑳

ديارلسم ټوک ۱۳

تاليف او تصنيف

د علامة العصر ابو الفضل شيخ التفسير والحديث فقيه دوران مفسر الزمان

محمد عبد الله

الكندهاري السليمانخيلي الحنفي النقشبندي حفظه الله تعالى

مكتبة القرائت و التجويد

كانسي روډ شالدره كوټه

د کتاب پیژندنه

د کتاب نوم .... تفسیر ایوبي پښتو اتم ټوک
مولف.................. الحاج مولنا محمد عبید الله الایوبي الکندهاري
السلیمانخیلي الحنفي حفظه الله تعالی بفضله الوهبي
کمپوزر.................. حبیب الحق حقاني
ټایپ .... حقاني کمپیوټر اداره
نشر کوونکې اداره.......... مکتبة القراءت والتجوید کانسي روډ کوټه
د چاپ ځای .... لاهور پاکستان

یو نظر دې خوا

هیڅ یو مسلمان هم په قرآن مجید، احادیثو یا د فقهي په کتابو کي په قصده سره غلطي نه کوي، زموږ اداره تر خپله وسه پوري د کتابو تر لیکلو وروسته تصحیح ته زیاته پاملرنه کوي، چي د دې په وجه زموږ کتابونه معیاري دي. خو بیا هم بنده بنده دی. یو نه یو ځای څه ناڅه غلطي په املاء کي یا په یوه جمله کي ځني صادره سي، نو زموږ د ټولو ناظرینو څخه دا خواست دی چي که ستاسي تر نظر داسي غلطي تېره سي لطفاً زموږ سره تماس ونیسئ، تر څو د کتاب د دوهم وار په چاپ کي د هغې تېروتنې اصلاح وسي.

په درناوي ستاسي ورور شمس الحق شمس

بسم الله الرحمن الرحیم

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَكَفٰى وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى خَيْرِ الْوَرٰى

وبعد: محترمو لوستونکو! تاسو په دې حقیقت ښه خبر یاست، چې د افضل الانبیاء ﷺ رالیږنه الله تبارک وتعالی د ټولې نړۍ او ټوله عالم لپاره کړې ده.

او نبي کریم ﷺ اخیري نبي او استازی دی، نو دا دین به و مختلفو قومونو، مختلفو ژبو ویونکو، او مختلفو سیمو ته د دنیا څوک رسوي؟ د دې ځواب خپله نبي کریم ﷺ په خپلو مبارکو ویناوو کښې فرمایلي دی، فرمایي: اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْاَنْبِيَاءِ، له انبیاء کرامو څخه په میراث کې سره او سپین زر نه دي پاته سوي، بلکې له هغوی څخه علم په میراث پاته سوی دی.

نو معلومه سوه چې علماء کرام د انبیا کرامو علیهم السلام وارثین دي، او دوی به د آنحضرت ﷺ دا دین و خپلو قومونو ته رسوي، دا خبره هم تر لمر روښانه ده چې هر څوک پخپله مورنۍ ژبه باندي تر نورو ژبو ډېر ژر او په ډېره اسانه طریقه سره پوهېږي، او کوم مقصد او کومه

الطبعة الاولى

١٤٣١ هجري - ٢٠١٠ ميلادي

مکتبة القراءة و التجوید

شارع کانسي کوئته - باکستان

رقم الهاتف ٠٣٠٠٣٨٨٥٥٣٥

MAKTABTUL-QIRRAT
WALTAJWEED
KANSI ROAD QUETTA
BALOCHISTAN

ISBN 2-7451-3140-0

موخه چې دی له خپلې ژبې څخه اخستلای سي،
کېدای سي چې دی دې د نورو ژبو له کتابونو
څخه هغه مقصد وانه خلي، نو ځکه مفسر وخت
حضرت العلامة شيخ التفسير والحديث استاذ کل الحاج **مولانا محمد عبيدالله** الايوبي القندهاري صاحب د خپلو هيواد والو مسلمانانو د فائدې لپاره د معتبرو تفاسيرو څخه دا يوه علمي ذخيره په نامه د تفسير ايوبي حنفي، په خپله خوندوره او مورنۍ ژبه پښتو کښې وليکی، چې دادی ديارلسم ټوک چې پکښې نولسمه او شلمه پاره ترتيب سوې ده ستاسي په لاسونو کښې دی.

مکتبه القرائت والتجويد په دې وياړ چې د قرآن مجيد ودې ستر خدمت ته يې ملا تړلې ده او د تجويد د کتابونو سره سره يې د علم تفسير، علم فقه او علم عقائد کتابونه هم چاپ ته سپارلي دي.

ستاسي د دعاؤ په هيله چې ترڅو د حضرت ايوبي قلم نور هم ګړندی او صحت يې نور هم مخ په وړاندې سي.

والسلام

قاري فضل الحق حقاني

تلميذ حضرت ايوبي وباني مکتبة القرائت والتجويد

تفسير ايوبي حنفي د نصيراحمد احمدي لخوا

سکين او pdf سو. د دعا محتاج احمدي!

واتساپ ۰۷۴۹۸۴۹۵۶۹

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الْمُفْتَحِ لِاَبْوَابِ الْخَيْرِ عَلٰى عِبَادِهِ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ الْمُبَلِّغِ لِلْاِنْسِ وَالْجِنِّ مِنْ جَنَابِهِ وَعَلٰى آلِهِ وَصَحْبِهِ وَاَحْبَابِهِ. اَمَّا بَعْدُ: فَيَقُوْلُ الْعَبْدُ الْفَقِيْرُ الْمَدْعُوْا بِمُحَمَّدٍ عُبَيْدِ اللّٰهِ اَبُو الْفَضْلِ الْقَنْدَهَارِی الْاَيُوْبِي قَدْ شَرَعْتُ فِي تَفْسِيْرِ الْجُزْءِ التَّاسِعِ عَشَرَ مِنْ كِتَابِهِ الْعَزِيْزِ سَاعَة (٩) مِنْ يَوْمِ الْاِثْنَيْن (١٥) شَهْر الشَّوَّال سَنه (١٤٣٠) هـ ق.

اَللّٰهُمَّ سَهِّلْ عَلَيَّ تَفْسِيْر الجُزء المَذْكُور وَتَمِّمه بِالْخَير وَالعَافِيَة وَالصِّحَة وَالسَّلَامَة وَاجْعَله خَيْرًا بَاقيًا لِي اِلٰى يَومِ نَفْخ الصُّوْرِ اِنَّهُ تَعَالٰى عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْر وَبِالْاِجَابَة جَدِيْر وَهُوَ تَعَالٰى اَرْحَمُ الرَّاحِمِيْن.

وَقَالَ الَّذِيْنَ لَا يَرْجُوْنَ لِقَآءَنَا لَوْلَآ اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ نَرٰى رَبَّنَا

(وقال) عطف على قال الذين كفروا) او وويل هغه کسانو چي ايمان نه لري او اميد نه لري د ملاقات زموږ يعني په ورځ د قيامت نه په خير او نه په شر سره، ولي چي دوی له بعث بعد الموت څخه منکر دي، فراء نحوي وايي چي رجاء خوف ته وايي پۀ لغت د تهامة، نو پر دې مذهب د فراء د مخه تفسير چي موږ وکړی مبني پر عموم مجاز دی، روح البيان وايي چي رجاء پـه اصل لغت کي اميد دی د هغه شي چي په هغه کي دده مسرت او خوشالي وي، او ملاقات د خدای ﷻ عبارت دی له قيامت څخه، والمصير اليه تعالى اى الرجوع الى حيث لاحاكم ولا مالک سواه، والمراد بالموصول كفار اهل مکه دي، وفي تاج المصادر الرجاء اميد داشتن وترسيدن يعني نمی ترسند از ديدن عذاب ما.

پوه سه: چي دا آيت شروع د حکايت آخر د اقوالو باطله وو د قريشو د مکې د بطلان د دوی ده د دغو اقوالو باطله وو د دوی، وروسته تر بيان د نورو اقوالو د دوی وذکر مايتعلق بذالک.

پوه سه: چي لولاء چي پر مضارع داخل سي حرف تحضيض يې بولي (يعني باعثه کول د يو چا پر يو کار) او چي پر ماضي داخل سي حرف تنديم يې بولي يعني پښېمانه کول د يو چا پر تېر سوي کار چي هغه نه وي کړی، والمعنى ولي نه

نازل کړل کېږي پر موږ باندي ملکي یا په دې معنی چي په صدق د محمد ﷺ به یې موږ ته شاهدي اداء کړې وای، یا په دې معنی چي رسولان دي د خدای ﷻ وای موږ ته، او یا موږ لیدلی وای خدای ج چي موږ یې په متابعت د محمد (ﷺ) امر کړي وای، دوی به ویل چي دا یو کار چي خدای ونه کړی، نو موږ په دې پوه سوو چي دی رسول د خدای نه دی، خدای پاک د دوی د قول په رد کي وایي:

لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبِيرًا ﴿٢١﴾

کلمه د لام جواب د قسم محذوف ده ای والله چي دوی ډېر تکبر ښکاره کړی په شان کي د ځانو خپل (ولي چي داسي شی یې طلب کړی چي نزول د ملائکه وو دی چي د انبیاء علیهم السلام خاصه ده، یا لیدل د خدای ﷻ په دې دنیا کي چي د انبیاؤ ۴ یو کامل فرد ته په یو کامل وخت کي میسر کېږي کما لنبینا ﷺ في لیلة المعراج)

او دوی تجاوز تر حد وکړی په ظلم کي، یعني پای ته د سرکښی او تکبر یې ځانونه ورسول حتی چي رؤیت د خدای ﷻ یې وغوښتی، وقال البغوي رح العتو اشد الکفر و افحش الظلم.

يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَىٰ يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حِجْرًا مَحْجُورًا ﴿٢٢﴾

پوه سه: چي یوم منصوب دی په اذ سره چي مقدر دی، یعني اذکر هغه ورځ چي دوی ووینې ملکي یعني په وخت کي د موت یا په ورځ کي د قیامت (لابشرٰی) زېری نسته، قال عطیة رح چي ملائکه په وخت کي د مرګ د مؤمن او په ورځ کي د قیامت مؤمنانو ته زېری کوي د جنت او کافرانو ته وایي لابشرٰی لکم. او بعض مفسرین یې داسي ترجمه کوي یوم یرون الملائکة، دوی ته خوشالي نسته لکه چي مؤمنان خوشاله کېږي په جنت سره والمآل واحد (یومئذ) په دغه ورځ.

پوه سه: چي یومئذ تاکید دی د یوم یرون یا خبر دی د لا في لابشرٰی (للمجرمین) ای الکاملین في الجرم وهم الکافرون.

فائده: حرف لام جاره یا متعلق دی په ظرف مستقر پوري اعني یومئذ (چي معنی یې دا وه کائنة یومئذ) یا خبر د لا دی، یا متعلق دی په لابشری پوري.

"ویقولون حجرًا محجورًا" او وایي یعني ملائکه (دا جمله عطف ده پر

يقولون لابشرٰی باندي) بغوي رحمه الله له ابن عباس رضي الله عنه څخه نقل کړی دی چي ملکي وايي حرامًا محرمًا ان يدخل الجنة الا من قال لا اله الا الله محمد رسول الله، او مقاتل رحمه الله وايي چي کفار چي له قبورو څخه راووځي ملکي ورته وايي حرامًا محرمًا عليكم ان تكون لكم الجنة.

پوه سه: چي حجرًا مصدر دی په معنی د منع دی والمحجور الممنوع وهو صفت حجرًا لپاره د تاکيد کيوم ايوم وليل اليل د عربو دا قانون ؤ چي دا کلمه بې هغه وخت ويل چي په جنګ کي د دښمن سره مخامخ سوه، او د مکروه څخه مراد شکست دی او مکروه به پر دوی هجوم راوړی، والمعنى ههنا چي کفار د مکې نزول د ملکو غوښتی کما في هذه الآية او دغه کافران چي په يوم الحشر چي ملکي ووینې ډېر کراهت به يې ځندي کېږي ويقولون هذه الكلمة.

وَقَدِمْنَآ إِلَىٰ مَا عَمِلُوا۟ مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَٰهُ هَبَآءً مَّنثُورًا ﴿٢٣﴾

او موږ قصد وکړو يعني په ورځ د قيامت، عطف دی پر ويقولون باندي وهغو عملو ته د کفارو چي يو عمل صالح دوی کړي وي لکه صلة الرحم او مهمان نوازي او د عاجزه کومک، او نور ورته ښه کارونه چي دوی به د کفر په وخت کول له (فجعلناه) موږ وګرځوو هغه صالح د دوی (هبًا منثورًا) ای باطلاً لاثواب له لعدم شرط الثواب على العمل الصالح وهو الايمان واخلاص العمل لله تعالى بدون الاشراک لکه سړی چي ښه لمونځ وکړي مګر اودس يې نه وي مثلاً.

پوه سه: چي هباءً هغه ذراتو ته وايي چي لمر پر يو سوري د خوني برابر سي هغه ذرات پکښې ليدل کېږي او په لاس يې سړی نسي احساس کولای، او نه هم په سايه کي معلومېږي، والمعنى المنثور المفرق صفت لهباء وهذا قول الحسن وعکرمة ومجاهد رحمه الله، او ابن عباس رضي الله عنه، قتادة او سعيد بن جبير رحمه الله وايي چي هباء منثورًا هغه خارو ته وايي چي تند باد يې پاشي، او مقاتل رحمه الله وايي چي هباء منثور هغه دوړو ته وايي چي په خاورينه مځکه کي د آس وغيره د ځغاستي پورته کېږي. په هر صورت خدای جل جلاله اعمال صالحه د کفارو کمامر بيانه مشابه کړه د هباء منثور سره په تفرق او انتشار وعدم النفع کي.

فائده: په دې آيت کي اشاره ده ودې ته چي هغه کسان چي اعمال حسنه يې

ګڼه په ریاء سره وي یعني النوافل فان الفرائض کالصلوة لاریاء فیه الا في الهیئة یعني لمونځ د خلګو په مخ کي ګذاري په طمانیت او په خشوع او خضوع سره یې ګذاري، او چي څوک یې نه ویني چابک چابک یې کوي چي نه یې د رکوع او نه د سجدې هغه حال وي چي د خلګو په مخ کي ؤ، سعدي شیرازي رح درعمل ریا کار چند بیت زیبا ودلکش آورده کی بهم می شنویم:

شنیدم که نابالغ روزه داشت
بصد محنت آورده روزی بجاشت
پدر دیده بوسید ومادر سرش
فشاندند بادام وزر بر سرش
چو بر وی گذر کرد یک نیمه روز
فتا اندر وآتش معده سوز
بدل گفت اگر لقمه چند خورم
چه داند بدرغیب یا مادرم
چو روی پسر درپدر بود وقوم
نهان خورد وپیدا بسر برده صوم
که داند چو دربنده حق نیستی
اگر بیوضوء درنماز ایستی
پس این پیر ازان طفل نادان ترست
که از بهر مردم بطاعت دراست
کلید دردوزخست آن نماز
که درچشم مردم گذاری دراز
اگر جز بحق میرود جاده ات
درآتش نشاننده سجاده است

أَصْحَٰبُ ٱلْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُّسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا ﴿٢٤﴾

خاوندان د جنت په دغه ورځ د قیامت ښه دي په ځای کي د قرار، او ډېر ښه دي په هغه ځای کي چي دوی رجوع ورته کوي لپاره د استرواح بالازواج یعني التمتع بهن والجماع معهن، او مظهري رح دا احتمال هم بیان کړی دی چي مقیل دي مشتق له قیلولة څخه وي یعني الاستراحة نصف النهار، ولیس بمقید بالنوم کما في مقیلنا اذ لانوم في الجنة کما قال الازهري رح القیلولة الاستراحة نصف النهار وان لم یکن معه نوم.

درویش وایي: چي تفضیل چي احسن دی اشاره ودې ته ده چي مقیلَ د اهل الجنة ډېر زیبا د ښه ښه پلنګونه او نالی رفیعه پر اواري او ښه ښائسته حوري ورسره وي، او بغوي له ابن مسعود رض څخه روایت کړی دی: لاینتصف النهار یوم القیامة حتی یقیل اهل الجنة في الجنة واهل النار في النار.

سوال: د مخه وویل سوه چي قیلولة استراحت دی په وخت کي د نصف النهار لااستراحة لاهل النار في النار فکیف قیل واهل النار في النار؟

ځواب: دا اطلاق د قيلولة پر اهل النار مقابلةً لاهل الجنة دی کما في قوله تعالی جزاء سيئة سيئة بمثلها او يا يې تهكمًا و دوږخيانو ته قيلوله ثابته کړه، او يا تفصيل لپاره د زيادت مطلقه دی يعني اهل الجنة په جنت کي ښه ځايونه د خوشالۍ لري او دوخيان په دوږخ کي اعلی ځايونه د عذاب لري، او بعض مفسرين رح وايي چي خير مستقرًا و احسن مقيلا نسبت و متنعمينو او جبارانو ته د دنيا دی چي ښې ښې بنګلې بې مستقر وې او قيلوله به يې پر اعلی پلنګانو وه او سرخې او سپيدې ماينې به يې ورسره پرتې وې.

پوښتنه: په احاديث مبارکه وو کي راغلي دي چي ورځ د قيامت پنځوس زره کاله ده، نو ددغي ورځي نصف النهار مراد دی او که څرنګه؟

ځواب: دا طول د قيامت د ورځي خو دمخه تر حساب شروع کېدو دی چي حساب شروع سي تر نيمي ورځي پوري د ايام د دنيا ختم کېږي لانه تعالی لايشغله شان عن شان، نو مراد له نصف النهار څخه نصف نهار د دنيا ده، له بعض اکابرو څخه چا پوښتنه کړې چي ددې دومره ډېرو مسلمانانو او کافرانو سره څرنګه په نصف النهار کي د دنيا سوال کول امکان پزير دی، هغه ورته وويل چي پوښتنه خو يوه ده د ټولو مسلمانانو او کافرانو څخه هغه دا چي: خدای ﷻ به ټولو ته ووايي (من ترابودم تو که رابودی، يعني من خالق و رازق و دهنده نعمت تو بودم تو عبادت که میکردی، يا ظاهرًا کما في المشرکين يا قلبًا کما في المرائين فافهم)

وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَآءُ بِالْغَمَامِ

هغه ورځ چي څيري سي اسمان يعني جنس د اسمان چي (۷) اسمانو ته شامل دی.

يوه سه: چي يوم عطف دی پر دمخه يوم باندي في قوله يوم يرون آه، او يا منصوب دی په اذکر مقدر سره، او اصل تشقق تتشقق ؤ، نو يوه تاء يې ځندي حذف کړه.

درويش وايي: چي په زړه پوري توجيه ددې آيت هغه ده چي امام نسفي رح کړې ده، دی وايي چي دا وريځ لوړه ده تر (۷) اسمانو او سپينه وريځ ده چي ددې پنډوالی لکه د (۷) اسمانو دی او خدای ﷻ په خپل قدرت سره هورې ساتلې ده او ثقل ددې ورځي تر ثقل د (۷) اسمانو بالا دی، نو چي خدای پاک اراده وکړي چي اسمانونه دي ټوله ړنګ سي، نو ددې وريځي ثقل پر اسمانو واچوي، نو اسمانونه همه و همه

ونرېږي، وروسته وايي فذالک قوله تعالى ويوم تشقق السماء بالغمام اى بثقل الغمام فيظهر الغمام ويخرج منها الملائكة چي په وروسته کي به راسي آنفًا.

وَنُزِّلَ الْمَلٰٓئِكَةُ تَنْزِيْلًا ﴿۲۵﴾

اى تنزيلاً غير معهود، او مظهري رح وايي چي دا سپينه نرمه وريځ ده لکه تموښ، او دا وريځ وه بني اسرائيلو ته په طور کي د سايوان رنګه په تيه کي چي په سورت بقره کي يې تفصيل تېر سوی دی ورکړه سوې وه. نو چونکه مظهري رح په دې پوه سو چي کلمه د باء په بالغمام کي خو سببيه ده. نو دا نرۍ وريځ څرنګه سبب د نړېدو د (۷) اسمانو ګرځي؟. نو مظهري رح د دې سوال په ځواب کي قول د بغوي رح رانقل کړی دی چي هغه وايي چي کلمه د باء د سببيت نه ده بلکې په معنی د عن يقال رميت بالسهم وعن السهم، حاصل د ځواب دا دی چي اسمانونه چي په قدرت د خدای رنګ سي، نو سپينه نرۍ وريځ ښکاره سي چي د مخه د اسمانو په سبب پټه وه، والله اعلم بالصواب.

درويش وايي: چي د تنزيل عجب او غير معهود په تفسير الحاکم او ابن ابى الدنيا او ابن جرير او ابن ابى حاتم له ابن عباس رض څخه روايت کړی دی چي ده دا آيت ؤ وايه ''يوم تشقق السماء بالغمام'' ابن عباس رض وويل چي خدای پاک په سره جمع کړي مخلوق خپل په يوه مځکه کي الانس والجن والبهائم والسباع والطير او نور مخلوق، نو سره څيري سي او ټوټه ټوټه سي اول اسمان، او د اول اسمان ملکي راشوه سي (کريمه: والملک على ارجائها اى اطرافها) او دغه د اول اسمان ملائکه تر جمع کړل سوي انس او جن او ټوله مخلوق ډېر وي. نو احاطه وکړي دا ملکي پر انس او جن او ټوله مخلوق اهل الارض (يعني ذوى العقول د دوی).

درويش وايي: چي دا حديث روح المعاني، روح البيان او مظهري ټولو نقل کړی دی لکن د هل فيکم ربنا تاويل يوه نه دی کړی بېله روح البيانه، وهذا عبارته يعنون هل جاء امر ربنا بالحساب ملکي ورته ووايي لا، وروسته راکښته سي ملکي د دويم اسمان (يعني بعد انشقاقه) او دا ملکي ډېري وي د اول اسمان تر ملکو او تر اهل الارض من المخلوقات کما مر فيقولون هل فيکم ربنا (والتاويل قد مر آنفًا) فيقولون لا، نو د دويم اسمان ملکي احاطه وکړي پر هغه ملکو چي د مخه يعني د اول اسمان

ملکي وي وبالانس والجن وجميع الخلق، وروسته راکښته سي اهل د درېيم اسمان يعني ملکي، نو هغه ډېري وي من اهل السماء الاولی والثانية وجميع اهل الارض، فيقولون هل فيکم ربنا (وقد مر تاويله قريبًا) فيقولون لا، بيا راکښته سي ملکي د څلورم اسمان چي د هغو عدد ډېر وي تر اول، دويم، درېيم اسمان او تر اهل الارض جميعًا، فيقولون هل فيکم ربنا فيقولون لا الی اخير الحديث.

پوښتنه: تا ولي باقي حديث نه کړی رانقل؟

ځواب: په اخير کي ددې حديث متشابهات عبارات سته چي تر فهم د متعلمينو ددې تفسير ايوبي لوړ دی، عوام خو څه کوې د بعض خواصو ملايانو تر فهم هم لوړ دی، او مظهري او روح البيان هيڅ تاويل د متاخرينو نه دی رانقل کړی، البته علامه بغداد السيد محمود الآلوسي رحمه الله يې تاويل بيان کړی دی په تفسير کي د جزء (۱۹) ص (۱۰) فانظر هنالک.

سوال: تا به هم د آلوسي رحمه الله هغه تاويل رانقل کړی وای؟

ځواب: د هغه فهم هم مشکل دی پر متعلمينو د تفسير ايوبي، او ېرېږم چي متعلمين ددې تفسير په سبب د عدم فهم د تاويل مذکوره په فتنه کي اخته نه سي.

سوال: دا دومره ملکي سره ددې چي اجسام ددوی ډېر غټ غټ دي او دا ټوله مخلوق من الانس والجن الخ څرنګه پر دې کوچني ميځکه ځايېږي؟

ځواب: ص (۱۰) من تفسير روح المعاني الجزء (۱۹) ويلي دي چي ميځکه خدای ﷻ په قدرت عظيمه سره په طول او عرض کي سره فراخه کوي په دغه ورځ بحيث تسع اهلها واهل السموات اجمعين وسبحان من لا يعجزه شئ انتهی.

فائده: دا ټولي ملکي د (۷) سبع سمٰوات پر اهل الارض اجمعين اووه صفه راوګرځېږي، فيقال يومئذ لاهل الارض من المکلفين اين المفر، چېري دی ځای د تېښتي، او د حديث مذکور په اخير کي وايي چي بيا نو حساب او کتاب شروع سي.

درويش وايي: چي ما خپل طاقت ددې آيت په تفسير کي نه دی سپمولی والعلم عند الله.

فائده: عاقل د علماؤ هغه عالم دی چي په يو شي نه پوهېږي نسبت د جهل و ځان ته وکړي نه و کتاب ته.

حکایت: امام یوسف رح چي ځان د قاضي القضات په توګه و هارون الرشید ته معرفي کړی په عوض کي د امام الائمة ابو حنیفة رح چي هارون الرشید امام اعظم رح په دغه مهم کار د قاضي القضات مکلف کړی ؤ، او امام اعظم رح اباء وکړی هارون الرشید بندي کړی او په بندي خانه کي سو، نو امام ابو یوسف رح د قضا منصب قبول کړی، او امام اعظم رح یې له بنده رها کړی، وقد قیل في ذالک:

بو حنیفه قضاء نه کرد وبمرد .... تو بمیری اگر قضاء نه کنی

نو او له ورځ د جمعې چي امام ابو یوسف رح پر منبر د وعظ په بغداد کي کښېنستی او هارون الرشید هم حاضر ؤ، چونکه په بغداد کي د امام اعظم رح د مذهب مخالفین ډېر وه، نو مخالفینو لس مشکلي مسئلې و یو طالب یا عالم ته ورښوولي وې چي د امام ابو یوسف رح څخه د جمعې په ورځ پوښتنه وکړي، خیر امام علیه الرحمة د وعظ په دریاب آب بازي کوله چي هغه طالب یا عالم د یو مسئلې پوښتنه ځنډي وکړه، ابو یوسف رح په لا ادري ځواب ورکړی، بیا یې د دویمي مسئلې پوښتنه ځنډي وکړه، بیا ده ځواب په لا ادري ورکړی الی اخیر العشرة، نو له هغه عالم څخه بې ادبي وسوه چي ته جاهل یې نو ولي درې ځینې لوړ ناست یې تر موږ، قاضي ابو یوسف رح ورته وویل چي زه په اندازه د علم درې ځینې لوړ ناست یم که په اندازه د جهل خپل لوړ وایي زه به پر اسمان او تاسي به پر مځکه وای، درویش وایي چي دغه دی انصاف د اهل الله علماؤ.

درویش وایي: واصل هذه القصة، ان هارون الرشید دعی الامام الاعظم رح الی مجلسه، او دا پوښتنه یې ځنډي وکړه چي د قاضي القضات لپاره څرنګه سړی عالم لازم دی؟ امام اعظم رح شرائط ورته بیان کړه مثلاً عالم کامل او تقوی دار او بې مدارات وهکذا، نو هارون ورته وویل که داسي عالم پیدا سي زما په مملکت کي او د قضاء منصب نه قبلوي، بیا یې چاره څه ده، امام اعظم رح ورته وویل بندي دې کړي حتی چي دغه منصب قبلوي، هارون ورته وویل چي ستا پر شرطو برابر زما په مملکت کي ته یې، امام اعظم رح منع وکړه، هارون دده په فتوی دی بندي کړی، هغه ؤ چي امام اعظم رح په بندي خانه کي ناجوړی سو، قاضي ابو یوسف رح د امام اعظم رح شاګرد ؤ هارون ته یې زاری وکړې چي دا وظیفه به زه اجراء کړم خو

امام اعظم رح له بندي خاني څخه ازاد کړه، ولي مريض دی، هارون دا خبره ومنل امام اعظم رح يې ازاد کړی، كذا في كتب التواريخ الاسلامية وبعض التفاسير.

تبصره: د اوسنی زمانې نیمچه ملایان چي پر خپل جهل هم علم نه لري بلکې خپل ځان يې په خيال عالم کامل ورځي چي دې ته جهل مرکب وايي، نو هغه که په يو کتاب کي په يو ځای نه پوهيدی نسبت د غلطی و کتاب ته کوي لا ادري نه وايي..... ع: بدين عقل و دانش بايد گريست... بيت:

آن کس که نداند وبداند که بداند .... درجهل مرکب ابد الدهر بماند

ٱلۡمُلۡكُ يَوۡمَئِذٍ ٱلۡحَقُّ لِلرَّحۡمَٰنِۚ

سلطنت په دغه ورځ د تشقق د اسمانو "الملک" مبتداء ده، يومئذ متعلق دی په ملک سره "الحق" صفت دی د ملک "للرحمن" خبر د مبتداء دی، يعني الملک الثابت المتحقق الذي لا زوال له يومئذ للرحمن دون غيره.

سوال: سلطنت او خالقيت خو ابد الدهر د خدای جل جلاله دی، نو تخصيص د دې ورځي يې ولي وکړی؟

ځواب: په دنيا کي خو د ممالکو بادشاهانو هم دعوه د سلطنت کول بخلاف هذا اليوم، لمن الملک اليوم، لله الواحد القهار.

وَكَانَ يَوۡمًا عَلَى ٱلۡكَٰفِرِينَ عَسِيرٗا ﴿٢٦﴾

او ده دا ورځ د قيامت پر کافرانو ډېره سخته.

په حديث کي د ابو سعيد الخدري رض راغلي دي چي يو سړي له عليه الصلوة والسلام څخه پوښتنه وکړه "يومًا كان مقداره خمسين الف سنة ما اطول هذا اليوم" څومره ډېره اوږده ده دغه ورځ؟ فقال عليه السلام والذي نفسي بيده انه يخفف على المؤمن حتى يكون اهون عليه من الصلوة المكتوبة يصليها في الدنيا، شان نزول د وروسته آيت په اتفاق د مفسرينو رح دادی چي عقبة بن ابي معيط چي به له يو سفره راغلی، نو به يې مهماني جوړه کړه او اشراف د مکې به يې مېلمانه کړه، او دا عقبه به د عليه الصلوة والسلام سره ډېر نشست وبرخواست کاوه، نو يوه ورځ چي عقبه له سفره راغلی، نو مهماني يې جوړه کړه او عليه الصلوة والسلام

يې هم مېلمه کړی، دسترخوان چې هوار سو عليه الصلوة والسلام عقبه ته وويل: ما انا باکل طعامک حتی تشهد ان لا اله الا الله واني رسول الله (چي په پښتو يې شومي بولي) نو عقبه هم وويل اشهد ان لا اله الا الله وان محمداً رسول الله، نو عليه الصلوة والسلام يې ډوډۍ وخوړله، او دا عقبه د ابي بن خلف اشنای ؤ، نو دی چي خبر سو چي عقبه ايمان راوړی دی، نو ابی بن خلف ورته وويل صبائت (يعني مرتد سوې او د پلار او نيکه ګانو دين دي پرېښو) عقبه ورته وويل: لا والله ما صبات لکن دخل علي رجل (يعني محمداً ﷺ) فابی ان ياکل طعامي الا ان اشهد له يعني بتوحيد الله ورسالته، نو زه وشرمېدم چي زما له کوره دي ووځي او ډوډۍ ونه خوري، فشهدت له يعني کلمه مي وويل، نو ابی بن خلف ورته وويل چي زه ستا څخه نه راضي کېږم مګر هغه وخت چي ته به ورځې او د عليه الصلوة والسلام پر مخ به ور تو کې، نو عقبه هم هغسي وکړه يعني پر مخ مبارک زېبا د رسول الله ﷺ يې خپلي مرداري نارې تو کړې، نو عليه الصلوة والسلام و عقبه ته وويل ما القاک خارجًا من مکة الا علوت راسک بالسيف (او په يو بل روايت کي داسي هم راغلي دي چي ابی بن خلف و عقبه ته وويل چي نارې به هم پر تو کې او ښکنځل به هم ورته کوې او تکذيب به يې هم کوې) نو ځکه عليه الصلوة والسلام ته ډېر درد ورغلی او هغه خبره يې وکړه ما القاک آه، نو عقبه مذکور په ورځ د بدر ژوندی ونيول سو، نو عليه الصلوة والسلام علي کرم الله وجهه يا عاصم بن ثابت الانصاري رضی الله عنه امر کړی چي ورسي سر يې په توره ځندي غوڅ کړي.

او ابی بن خلف، په روايت کي د بغوي رحمه الله راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام يې په خپله سر په توره وواهه او مرداريې کړی، او په ځيني رواياتو کي راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام دی په غزاء کي د احد په نېزه وواهه او سخت ټپي سو فرجع الی مکة فمات في الطريق بالسرف (چي د يو ځای نوم دی) او په حديث شريف کي راغلي دي: شر الناس من قتل نبيًا (لکه زکريا او يحی علیه السلام) او قتله نبي (لکه ابی بن خلف) په دواړو رواياتو کي يعني که په احد کي عليه الصلوة والسلام قتل کړی وي او که يې په نېزه وهلی وي چي هغه ضرب يې سبب د مرګ په سرف کي ګرځېدلی دی، نو په شان کي د عقبه بن ابی معيط او ابی بن خلف دا آيت نازل سو.

وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَىٰ يَدَيْهِ

او هغه ورځ چي په غاښوي به ظالم خپل دواړه لاسونه، مراد ځندي عقبه دی یعني د ډېر حسرت او غم څخه چي له دې ورځي څخه د قیامت ورځ مراد ده، دا آیت عطف دی علی قوله تعالی یوم تشقق السماء الغمام.

قاضي ناصر الدین البیضاوي رح وایي چي عض الیدین یاء کل البنان (د ګوتو سرونه په غاښول) وحرق الاسنان (غاښونه چیچل) ټوله کنایات دي له ډېر درد او پښېمانۍ څخه (یعني که څه هم لاسونه او ګوتي په غاښول یا د غاښو چیچل حقیقةً نه وي، ولي چي په کنایه کي امکان د حقیقت شرط دی نه وجود د حقیقت، لکه سړی چي یو بل متحیر سړي ته وایي رئیتک تقدم رجلاً وتواخر الاخرٰی)

درویش وایي: چي په روایت کي د روح البیان او ضحاک رح دا سي راغلي دي چي عقبه چي ناړي پر مخ مبارک د علیه الصلوة والسلام ور تو کړې د علیه الصلوة والسلام مخ مبارک ته ور ورسېدلې بیرته لکه شعله د اور د عقبه دواړه بارخوګان یې په تور کړه تر مرګه پوري دا نښانونه پر پاته وه.

يَقُولُ يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا ﴿۲۷﴾

نقدیره یاقوم لیتني (ولي چي لیت منادی نسي واقع کېدای) کشکي ما نیولې وای یعني في الدنیا، یعني کشکي ما متابعت د علیه الصلوة والسلام او دده سره پر لار د هدایت تللی وای.

يَا وَيْلَتَىٰ لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا ﴿۲۸﴾

تقدیره یا قوم ویلتي افسوس دی ما لره کشکي ما نه وای ګرځولای فلان یعني ابی بن خلف خپل دوست، فلان کنایه ده له اعلامو څخه.

پوه سه: چي اصل د ویلتي یا ویلتي بکسر التاء، نو کسره د تاء یې په فتح بدله کړه او یا د متکلم یې په الف سره فرارًا من اجتماع الکسرة مع الیاء، په فارسي وایي افسوس بر من، والویل والویلة هلاک ته وایي، او دا کلمه عرب د جزع او تحسر په وخت کي وایي.

سوال: نداء خو هغه چاته کېږي چي له ذوی العقول څخه وي، نو هلاک ته څرنګه نداء روا ده؟

ځواب: نعم! الا ان العرب تنادی ما لایعقل اظهارًا للتحسر، نو دا نداء مجاز دی، ګویا دوی مرګ ته نارې وهي چي راځه دغه دی وخت دي.

لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنسَانِ خَذُولًا ﴿۲۹﴾

یعني والله په تحقیق زه فلان ګمراه کړم له ذکر څخه د خدای ﷻ او یا له قرآن څخه یا له کلمة الشهادة څخه، دا جواب د قسم محذوف دی، وروسته تر دې چي دا ذکر ماته راغلی ؤ، یعني کلمه شهادت مي ویلې وه کمامر تفصیلاً، او دی شیطان (او مراد له شیطان څخه هغه خلیل مضل دی چي ابی بن خلف ؤ فان کل متمرد (سر کښه) عات (نافرمانه د خدای ﷻ) من الانس والجن ومن صد عن سبیل الله، چي څوک منع کوي له لارې څخه د خدای ﷻ هغه شیطان دی)

پوهسه: چي خذول پر وزن د فعول دی مشتق دی له خذلان څخه وهو ترک الاعانة والنصر، یعني شیطان د چا سره دوستي نه کوي تر هغو چي هلاک معنوي یعني و کفر ته یې وه نه رسوي چي هغه مطلب د شیطان پوره سي بیا نو له هغه څخه بېزاره سي، او هیڅ نفع یې نه وررسېږي، او روح البیان خذول صیغه د مبالغې بولي حیث فسره بقوله کثیر الخذلان.

درویش وایي: چي دد دې شان نزول که څه هم خاص دی یعني عقبة بن ابي معیط ؤ لکن حکم یې عام دی هر هغه چاته شامل دی چي د خدای ﷻ د معصیت سره یې اشنایي وي لکه شراب نوشي، زنا کاري وغیرهما او حقیقي دوستي او اشنایي هغه لپاره د طمعي وي لکه د پیسه الانو سره دوستي چي څه نقود به راکړي، او یا لخوف، او د ېېرې له سببه لکه د یو ظالم سره چي څوک دوستي کوي له ظلمه یې بېرېږي، بلکې دوستي یې لله في الله وي، ولذا ورد في الحدیث کونوا في الله اخوانًا یعني في طریق الرحمن لا في طریق الشیطان، وایضًا ورد في الحدیث الصحیح المرء علی دین خلیله فلینظر احدکم من یخالل، او له ابی سعید الخدري رض څخه روایت دی چي ما واورېدل له رسول الله ﷺ څخه لا تصاحب الا مؤمنًا، ته ملګري مه کوه مګر د مؤمن سره ولا یاکل طعامک الا تقی، او ستا دوډۍ دي نه خوري مګر تقوی داره سړی،

رواه ابو داؤد والترمذي وابن حبان والحاكم.

بخاري او مسلم له ابن مسعود رضه څخه روايت کړی دی چي نبي کريم ﷺ ويلي دي: المرء مع من احب يعني په اخرت کي، مالک بن دينار رح وايي چي ته ډبري پر شا وړې د ابرارو سره غوره دی تا لره چي حلوا خورې د فجارو سره، ابوبکر بن محمد بن عبدالله الحامدي رح وايي:

اصحب خيار الناس حين لقيتهم .... خير الصحابة انيكون عفيفًا

والناس مثل الدراهم ميزتها .... فوجدت فيهم فضة وزيوفًا

يعني خلګ لکه دراهم دي يعني د زرو چي امتحان په کسوټي وکړي ته به په خلګو پيدا کړې خالص سپين زر او کوټه لکه د دراهمو د زرو.

حکايت: يوه ډله د غلو حکومت ونيول، له هغو غلو څخه يوه ورته وويل چي ما دوی ته سروز او غزل ويل ددوی له ډلي څخه نه يم، حاکم ورته وويل چي نو يو غزل ووايه، او دا بيت د عدي بن ثابت يې ووايه:

عن المرء لاتسل وابصر قرينه .... فكل قرين بالمقارن يقتدیٰ

حاکم ورته وويل رشتيا دي وويل وامر بقتله منهم، له ابی موسی الاشعري رضه څخه روايت دی عن النبي ﷺ قال چي مثال د جليس صالح (ای همنشين متقي) والسوء يعني د بد سړي، کحامل المسک لکه د چا سره چي مشک ورسره وي (چي بهترين د عطرياتو دي) ونافخ الکير يعني د پښ بټۍ او نافخ يې پښ دی، نو حامل المسک اما ان يجديک (مفت به يو اندازه مشک درکړي) واما ان تبتاع منه، يا به يې ته ځندي رانسې، او که دا دواړه نسي ميسر، او تجد ريحًا طيبة (يا به ته ومومې ښه بوی د مشکو) ونافخ الکير اما ان يحرک ثيابک (يا به دي کالي در وسوځي، ولي پښ چي بټۍ وهي خامخا بڅرکي د اور شاوخوا غورځي، نو شايد ستا کالو ته به هم يو بڅری ورسېږي) واما ان تجد ريحًا خبيثة او يا ته چي د پښ په دکان کي ناست يې، نو دده دکان بد بويه دی ته به حتمًا هغه بدبويي احساس کړې) رواه البخاري.

پوه سه: چي ريح مؤنث سماعي دی نو ځکه يې صفت مؤنث خبيثة راغلی دی.

وَقَالَ الرَّسُولُ يٰرَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هٰذَا الْقُرْاٰنَ مَهْجُوْرًا ﴿٣٠﴾

وبه وايي رسول يعني محمد ﷺ يعني په دغه ورځ (عطف دی پر يعض الظالم) اې زما خدايه په تحقيق زما قوم، يعني كفار د مكې من قريش وغيرهم، دوی ګرځولی ؤ دا قرآن يعني چي ستا منزل كتاب دی متروګا يعني اعراض يې ځني کړی ؤ او ايمان يې نه پر راوړی، ولم يعلموا مافيه من الشرائع والاحكام التي چي اسباب دخول الجنة ويقولون انه شعر او سحر او كهانة، وهذا قول النخعي رح ومجاهد رح، او بعض مفسرين رح وايي چي معنا ددې آيت داده چي رسول ﷺ په دنيا کي د قوم شكايت و خدای جل جلاله ته كاوه: ان قومي اتخذوا هذا القرآن مهجورًا، نو پر دې تقدير قال الرسول عطف دی، على قال الذين لايرجون لقائنا، رسول الله ﷺ چي خدای جل جلاله ته دا شكايت له قوم څخه وکړی، خدای عزوجل ده ته دلاسائي ورکړه بقوله:

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِّنَ الْمُجْرِمِيْنَ ط

او دغسي لکه تاته چي مو ګرځولي دي دښمنان من مشركي قريش، موږ ګرځولي دي هر نبي لره دښمنان له مشر کينو څخه د قوم، ددې آيت حاصل دادی چي ته صبر وکړه لکه چي هغو انبياء عليهم السلام صبر کړی ؤ، ولي چي زه ستا نصرت كوم.

پوه سه: چي كذالک عطف دی پر قال الرسول باندي.

وَكَفٰى بِرَبِّكَ هَادِيًا وَّنَصِيْرًا ﴿٣١﴾

كافي دی خدای ستا تالره، هدايت كونكی دی د لارو د كاميابيو پر دوی، (وكلمة الباء زائدة لان كفى متعدي بنفسه) او كومک كونكی دی پر دوی باندي.

پوه سه: چي هاديًا ونصيرًا حال دی له فاعل څخه د كفى.

فائده: په دمخه آيت کي اشاره ودې ته ده چي مؤمن لره پكار دی چي د قرآن مبارک تحفظ او قرائت دي څه ناڅه هره ورځ او شپه كوي تاچي تر ظاهر د نظم لاندي رانسي يعني هذا القرآن مهجورًا، روح البيان.

فائده: علماء وايي چي له لويو ګنهو څخه يوه ګناه داده چي سړی يو آيت يا سورت د قرآن مجيد ياد کړي او بيا يې هېر کړي، مراد له نسيان څخه دادی چي په مصحف کي

یې هم نسي ویلای کما القنیة، په صحیح حدیث کي راغلي دي چي رسول الله ﷺ
وویل چي زړونه یعني د مؤمنانو زنګ لاندي کوي یعني غفلت د خدای ﷻ لکه
وسپنه چي زنګ لاندي کوي یعني چي تعاهد یې نه کېږي په نمناکه ځای کي پرته وي،
چا پوښتنه ځندي وکړه چي زنګ لېري کونکی د دغو زړونو څه شی دی؟ علیه الصلوة
والسلام ورته وویل تلاوة القرآن وذکر الله تعالی، یو محقق شاعر وایي:

دل پر درد را دوا قرآن......... جان مجروح را شفاء قرآن
هرچه جوئی زنص قرآن جوی......... که بود گنج علمها قرآن

درویش وایي: چي دوه بیته ګویا ترجمان دي د قول د خدای ﷻ وننزل من القرآن
ما هو شفاء ورحمة للمؤمنین، اهل تجربه د علماء کرامو وایي چي په قرآن مبارک کي
شپږ آیتونه د شفاء سته، هر څوک چي دا آیتونه نوشته کړي او اوبه یې وڅښي څو
ورځي، له ظاهري او باطني امراضو څخه به یې خدای ﷻ خلاص کړي.

درویش وایي: وقد جربتها مرارًا کثیرة فکان الامر کما قالوا هغه شپږ آیته
دادي (۱) وننزل من القرآن ماهو شفاء ورحمة للمؤمنین (۲) شفاء للناس (۳) شفاء
لما في الصدور (۴) ویشفی صدور قوم مؤمنین (۵) واذا مرضت فهو یشفین
(۶) قل هو للذین هدًی وشفاء.

وَقَالَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْاٰنُ جُمْلَةً وَّاحِدَةً ۚ

او وایي هغه کسان چي کفر یې مختاره کړی دی (عطف علی قال الذین
لایرجون لقائنا، لولا حرف تندیم دی) ولي نه نازل کړل کېدی دا قرآن چي محمد
یې کتاب الله بولي ټوله په یوه وار.

پوښتنه: نُزل ماضي د باب تفعیل ده، او په کتابو کي د علم صرف وایي چي
باب د تفعیل لپاره د تدریج دی، نو قرآن مبارک خو هم تدریجًا نازلېدی، نو کفارو
دا سوال څرنګه وکړی او د نزل او د جملة واحدة تر منځ منافات هم سته؟

ځواب: په خصائص الابواب کي د شافیه وایي چي ګاهي باب د تفعیل په
معنی د باب د افعال وي چي دفعةً وي په دې آیت کي تفعیل په معنٰی د افعال دی،
حاصل د سوال د دوی دادی چي عادت الهي په دې سره جاري ؤ چي نور کتب الهیه
جملةً واحدةً یې نازل کړي دي لکه تورات د موسی [۴] انجیل د عیسی [۴] زبور د

داؤد [ع]، نو که قرآن کتاب الهي وای، نو جملةً واحدةً به نازل سوی وای؟ قاضي بيضاوي وايي چي دا سوال ددوی بې ځایه دی له دې کبله چي د قرآن دلیل چي من عندالله دی اعجاز دی چي څوک يې مثل نسي جوړولای، کریمه: قل ان کنتم في ريب مما نزلنا على عبدنا فاءتوا بسورة من مثله آه، او اعجاز خو په دفعةً واحدةً او په نزول تدریجي کي فرق نه لري او سره ددې چي په تفریق او په تدریج کي، فواید سته منها ما اشار اليه بقوله تعالى:

كَذٰلِكَ ۚ لِنُثَبِّتَ بِهٖ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنٰهُ تَرْتِيْلًا ﴿٣٢﴾

(كذالك) متعلق دی په فعل محذوف پوري ای انزلناه كذالك يعني په تفریق او تدریج سره) داغه رنګه چي موږ قوي وګرځوو په تفریق سره د نزول ستا زړه چي هم يې ښه فهم د معنا وکړې او هم يې ښه حفظ وکړې، او بله فائده د تفریق داده چي نزول د قرآن پر اندازه د واقعاتو چي واقع کېدلې به لوی بصیرت په معنی کي د آیتو وه، او بله فائده يې داده د تفریق چي نجمًا نجمًا چي نازلېدی او کافران له اتیان څخه د هر نجم د قرآن عاجزه پاته کېدل زاد قوة قلبه [ع] وبداهة کونه من عند الله لاعجاز نجومه بلغاء عدنان وفصحاء قحطان، او بله فائده د تفریق داده چي ناسخ او منسوخ سره وپېژندل سي، او بله فائده د تفریق داده چي جبرئیل [ع] به وقتًا بعد وقتٍ او حالاً بعد حالٍ و علیه الصلوة والسلام ته راتلی، نو د علیه الصلوة والسلام مبارک زړه به نور على المزيد قوة پیدا کاوه، چېري د دوست ملاقات يوه ورځ چېري هره ورځ، او بله فائده د تفریق داده چي هیڅ چي له مسلمانانو څخه منع د یو حکم قرآني څخه نه ده کړې کما لایخفٰی، او تورات چي په یوه وار نازل سو بني اسرائیلو له قبول څخه د احکامو د تورات انکار وکړی حتی چي په امر د خدای جل جلاله جبرئیل [ع] یو غر ددوی پر سر راپورته کړی، نو وروسته دوی و احکامو ته د تورات تسلیم سوه، حاصل دا چي قرآن روښان لمر دی که څه هم د چوپرکانو د قریشو سترګې پر برېښېدلې، او معاني د قرآن خواږه عسل دي که څه هم د صفرایانو د قریشو خولې ترخې وې په خوږ والي يې نه پوهېدل.

پوه سه: چي دا جمله ''ورتلناه ترتیلاً'' عطف ده پر هغه فعل مقدر باندي چي انزلناهٔ چي په هغه پوري لنثبت تعلق درلودی.

درویش وايي: چي د ترتيل مختلفي ترجمې سوي دي، روح البيان وايي چي ترتيل تفريق ته وايي، يعني مجئ الكلمة بعد الاخرىٰ په لږ سكوت سره چي ساه ورسره نه وكاږي، دا خو اصل ترجمه ده د ترتيل سوه، والمراد ههنا كذالك نزلناه وقرئناه عليك شيئًا بعد شئ على تمهل في (٢٠) سنه او في (٢٣) سنه، او ابن عباس رضي الله عنه وايي بيناه بيانًا او السدي رحمه الله وايي فصلناه تفصيلا، او مجاهد رحمه الله وايي بعضه في اثر بعض، او نخعي رحمه الله وايي فرقناه تفريقًا.

درویش وايي: چي ددې ټولو معنا او مآل يو دی، واصل الترتيل په غاښو كي دی چي په منځ كي د غاښو لږ پيوست وي چي په غاښو كي تربا هم متصل غاښو د پيوست والا غاښونه ښه خوند كوي.

وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَٰكَ بِٱلْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا ﴿٣٣﴾

او كفار د مكې تاته راتګ نه كوي په يو سوال عجيب سره لكه ضرب مثل چي عجيب وي، يعني ددوی په سوال سره ستا په نبوت كي قدح او اعتراض پيدا كوي، مګر نه موږ راتګ كوو تاته په جواب كي د سوال ددوی په حق سره، يعني په داسي جواب سره چي ددوی د دفع د سوال لپاره كافي او شافي وي (واحسن تفسيرًا) عطف دی پر حق باندي يعني پر مجرور د باء كذا في روح البيان، او مظهري وايي چي عظف دی پر جار او مجرور يعني پر بالحق باندي.

فائده: تفسير له بابه د تفعيل دی مجرد يې فسر دی وهو كشف ما غطى يعني بيانول دي د هغه شي چي پټ وي، والمعنى جئناک بما هو احسن بيانًا وتفصيلاً لما هو الحسن والصواب ومقتضى الحكمة چي په هغه سره اشكال ددوی په ښه وجه ذائل سي، كه دوی تعنت او تكبر ونه كړي.

پښتانه وايي: .... دا يې قباله په چا يې منې.

پوښتنه: احسن خو اسم تفضيل دی، نو ددې تفعيل دا معنى ده چي ددوی يعن يكافرانو سوال ښه ؤ مګر جواب يې تر هغه احسن دی او كه څرنګه؟

ځواب: ددې احسن معنى داده چي دا جواب په غايت حسن كي دی نې حد ذاته لا بما نسبته الى ما قالوا لان ما قالوا في غاية القبح كما.

اَلَّذِيْنَ يُحْشَرُوْنَ عَلٰى وُجُوْهِهِمْ

پوه سه: چي الذين آه يا خبر د مبتداء محذوفی دی ای هم الذين آه او يا موصول مبتداء خبر يې وروسته جمله ده، هغه کسان چي حشر کېږي په ورځ د قيامت پر مخانو خپل.

پوه سه: چي که معنی د يحشرون يجرون وي يعني ملکي يې کشوي پر مخي و دوږخ ته فلاحاجة الی جواب سؤال کيف يحشرون على وجوههم، او که معنی د حشر نفس ژوندی کول وي پر مخانو د دوږخ پر خوا، نو دا خو د تعجب وړ خبره ده، ولهذا لما قال رسول الله ﷺ يحشر الناس يوم القيامة على ثلثة اصناف رکبانًا ومشاة وعلى وجوههم، فقال رجل او يمشون على وجوههم قال[۴] الذي امشاهم في الدنيا على اقدامهم قادر على ان يمشيهم على وجوههم يوم القيامة، رواه ابو داؤد والبيهقي عن ابي هريرة رض وما قلنا اولاً هو المروي عن ابی ذر رض حيث قيل في الحديث المذکور بعد بيان الصنفين وقوم يسجهم الملائكة، يو قوم دی چي کشوي يې ملکي پر مخانو، رواه النسائي والحاکم والبيهقي، والله اعلم بالصواب وعنده علم ما في الکتاب.

اِلٰى جَهَنَّمَ ۙ اُولٰٓئِكَ شَرٌّ مَّكَانًا وَّ اَضَلُّ سَبِيْلًا ۟ع (۳۴)

او هغه کسان يعني الذين يحشرون على وجوههم بد تر دي از روی مکان په اخرت کي چي مکان ددوی دوږخ دی چونکه شر اسم تفضيل دی نو مفضل عليه په منازل د مؤمنانو دی چي په دنيا کي يې درلوده او کافران به پر دوی عيب وايي چي خدای پاک ددوی د عيب ويلو په دې قرآني آيت راوړی دی (ای الفريقين خير مقامًا واحسن نديًا) از روی مجلس او خدای ﷻ په دې آيت قرآني رد ددوی کړی دی (فسيعلمون من هو شر مکانًا) يعني په ورځ د قيامت، دا پښتو ترجمه وه، او فارسي ترجمه يې داده، آن گروه که بر روی حشر ميشوند بد تر از روی مکان يعني مکان ايشان بد تر است که دوزخ است، از منازل مؤمنان که در دنيا داشتند وايشان يعني کفار طعنه بر مؤمنان می زدند، ای الفريقين خير مقامًا الخ، وخداوند پاک جواب به ايشان فسيعلمون الخ.

درویش وايي: چي دا ؤ تفسير د قوله تعالى شر مكانًا، واما تفسير قوله تعالى واضل سبيلاً يعني اخطاء طريقًا من كل احد، وبالفارسية: وكج تر وناصواب تر اند از جهت راه، چه راه ايشان بآتش دوزخ است، والاظهر ان التفضيل للزيادة المطلقة والمعنى اكثر ضلالاً عن الطريق المستقيم.

پوښتنه: په ترجمه کي خو تا نسبت د اکثر ضلالاً و کافرانو ته وکړی او په قرآن کريم کي نسبت د اضل و سبيل ته راغلی دی؟

ځواب: دا نسبت و سبيل ته لپاره د مبالغې دی په شرارت کي د دوی.

فائده: تمييز کونکی د خير او شر د خلګو په قيامت کي خدای ﷻ دی، كريمه وامتازوا اليوم ايها المجرمون.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوْسَى الْكِتٰبَ وَجَعَلْنَا مَعَهٗۤ اَخَاهُ هٰرُوْنَ وَزِيْرًا ۚ﴿۳۵﴾

لام موطئه د قسم محذوف دی او قد لپاره د تحقيق دی، والله په تحقيق موږ ورکړی و موسٰی ته کتاب چي تورات دی، او موږ ګرځولی ؤ دده سره ورور دده هارون کومکي په دعوت کي د فرعون او دده د قوم و توحيد او ايمان ته، هٰرون عطف بيان دی.

پوښتنه: چي د وزارت معنی دا نه ده چي هارونؑ نبي نه ؤ بلکې صرف معاون د موسیؑ ؤ، لما جاء في موضع آخر من القرآن واجعل وزيرًا من اهلي هارون واشركه في امري (ای النبوة)

فائده: عامة في جميع القرآن وهكذا قصة نوحؑ او قصه د آدمؑ او حواء او د ابليس څو ځايه مکرره راغلې ده، او داغه رنګه بيان د جنت او دوږخ او نور ورته مقصې مکرري راغلي دي، حکمت د تکرار يې څه دی؟

ځواب: دا تکرار چي په هر ځای کي په جلا جلا عباراتو بليغه وو سره راغلی دی، واضح دليل دی چي قرآن منزل من عند الله دی او خارج د طوف د بشر دی، ولي يو سړی چي څو واره يوه قصه کوي دومره توان نه لري چي هر وار به يې په بلاغت آميزه عباراتو سره راوړي، خواه مخوا به بعض عبارات بليغ وي، او بعض د بلاغت د قانون څخه خلاف وي والتجربة شاهد صدق على هذا.

فَقُلْنَا اذْهَبَا إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْمِيرًا ﴿٣٦﴾

نو موږ وويل ودوى ته چي تاسي ولاړ سئ (يعني لپاره د دعوت و توحيد او ايمان ته) و هغه قوم ته يعني فرعون وقومه چي دوى تكذيب د آياتو او دلائل د وجود زما او د وحدانيت زما في الانفس والافاق حتى چي فرعون يې دعوه د خدايي کړې او قوم يې ده د خدايي دعوه منلې هم ده، او فرعون قوم ته کوچني کوچني خدايان پر خپل صورت ورجوړ کړي وه چي تاسي د دغو بتانو عبادت کوئ، او په حقيقت كي فرعون د صانع العالم څخه منکر ؤ او قوم يې بت پرستان وه.

تنبيه: له آياتو څخه مراد آيتونه د تورات نه دي، ولي چي تورات خو د فرعون او ده د قوم تر غرق وروسته نازل سوى دى.

پوه سه: چي په ‹‹فدمرنا›› کي کلمه د فاء عطف ده پر مقدر، والتقدير فذهبا اليهم فدعواهم الى الايمان بالله فكذبوهما فدمرناهم تدميرًا، نو موږ دوى يعني فرعون وقومه ټوله هلاک کړه بالغرق في بحر قلزوم.

سوال: د دى حذف او تقدير نکته څه ده؟

ځواب: نکته يې اقتصار على ماهو المقصور من القصة وهو بعثة الرسل وتدمير المكذبين لهم.

وَقَوْمَ نُوحٍ لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ

منصوب دى په اذكر مقدر سره او يا منصوب دى په فعل مضمر سره چي تفسير يې اغرقناهم چي په علم نحو کي دې ته منصوب على شريطة التفسير وايي وهو كثير في العربية، او روح المعاني او روح البيان وايي چي منصوب په هغه فعل سره چي دمرناهم السابق دلالت پر کوي اى دمرنا قوم نوح ؑ، ‹‹لما كذبوا الرسل›› ظرف دى د فعل مضمر چي ناصب ؤ د قوم نوح چي دوى يې تكذيب وکړى د رسولانو، يعني نوح ومن قبله من الرسل كشيث وادريس عليهم السلام، او يا مراد له رسل څخه يوازي نوح ؑ دى.

سوال: نو صيغه د جمع يې ولي راوړه؟

ځواب: تكذيب د يوه نبي د ټولو تكذيب دى، لان دعواهم واحدة وهو التوحيد.

اَغْرَقْنٰهُمْ وَجَعَلْنٰهُمْ لِلنَّاسِ اٰيَةً ۭ وَاَعْتَدْنَا لِلظّٰلِمِيْنَ عَذَابًا اَلِيْمًا ﴿٣٧﴾

موږ دوی غرق کړل يعني په طوفان ''وجعلناهم'' بحذف المضاف ای جعلنا اغراقهم، او قصتهم، للناس آية، ای عبرة يعتبرون به او بها... بيت:

پند گير از مصائب ديگران............ تا نگيرند ديگران ز تو پند

او اراسته کړې دي موږ د ظالمانو لپاره حيث کانوا في ای زمان کانوا عذاب دردونکی وهو عذاب النار، يعني ماسوٰی د مانزل بهم في الدنيا کالغرق في بحر قلزوم لفرعون وقومه والطوفان لقوم نوح ؑ.

وَّعَادًا وَّثَمُوْدَاْ وَاَصْحٰبَ الرَّسِّ

''وعاداً'' يا عطف دي پر قوم نوح يعني هلاک کرديم قوم عاد را بتکذيب هود ؑ وگروه ثمود را بتکذيب صالح ؑ، وقد مر قصتهما في سورة الاعراف. ''واصحاب الرس'' منصوب دي باذکر مقدر يا په هغه فعل سره چي د ماقبل څخه وفهمېدی يعني اهلکنا اصحاب الرس، په قاموس کي وايي الرس ابتداء الشئ کما يقولون رس الحمى يعني ابتدائها، والبئر المطوية بالحجارة هغه څاه ته هم وايي چي په ډبرو او پخو خښتو پوخ سوی وي، او اصلاح او افساد ته وايي (فعلى هذا هو من الاضداد) او د يوې ښېلې نوم هم دی په اذربائجان کي عليه الف مدينة، ولعل اطلاق اصحاب الرس على قوم معهودين لکونهم بادين بالشر والکفر مفسدين في الارض (د مخه تېره سوه چي رس اصلاح او افساد دواړو ته وايي او يا له دې سببه ورته وايي چي پر يو څاه چي نوم يې رس مقيم وه کمامر من القاموس البئر المطوية بالحجارة، او په قاموس کي دا هم راغلي دي چي رس دفن ته د ميت هم وايي او لانهم قتلوا نبيهم ودفنوه هنالک، نو خدای ﷻ شعيب ؑ په نبوت ورته را واستاوه يدعوهم الى الاسلام فتمادوا في عصيانهم وطغيانهم او په ازار کي د شعيب ؑ، نو يوه ورځ دوی په د څاه پر غاړه ناست وه څاه د بېخه ونړېدی فخسف بهم وبديارهم ومواشيهم او باغونه د دوی، دا ؤ روايت د وهب بن منبه ؒ ورواه ابن جرير وابن عساکر عن قتادة ؒ، او بغوي په مختصره توګه ويلي دي چي قتادة او کلبي وايي چي رس د يو څاه نوم دی په يمامه کي قتلوا نبيهم فقتلهم الله عزوجل.

درويش وايي: چي وفيه رواياة اخر، تاسي قول د قاموس چي معتبر كتاب دى په لغت عربي كي واورېدى چي رس و هغه ځاه ته وايي چي په ډبرو جوړ سوى وي، لكن په كشاف كي وايي الرس البئر الغير المطوية بالحجارة انتهى، په هر صورت قوم يعبدون الاصنام بعث الله اليهم شعيبًا ؑ كمامر فكذبوه، نو يوه ورځ چي دوى د ځاه پر غاړه ناست وه او اوبه يې مواشيو ته راكښلې ځاه ونړېدى فخسف الله بهم وبديارهم ومواشيهم واموالهم فهلكوا جميعًا.

درويش وايي: چي په قاموس كي دا هم راغلي دي الرس بئر لبقية ثمود كذبوا نبيهم وهو حنظلة بن صفوان كان قبل موسى ؑ على ماذكره ابن كثير، نو دوى هغه نبي و دې ځاه ته واچاوه او په هغه ځاه كي يې پټ كړى يعني دفن يې كړى، نو ځاه وچ سو اوبه يې كښته ولاړې، نو ذوى تږي سول وروسته تر دې چي ددې ځاه په اوبو دوى او مواشي ددوى او باغونه ددوى اب خواره كېدل او درختي يې وچي سوې او مېوې يې قطع سوې، انس ددوى په وحشت بدل سو او اجتماع يې په فرقت بدله سوه لانهم كانوا يعبد الاصنام او د مخه تر دفن د حنظله خداى ﷻ دوى مبتلا كړي وه په لوى مرغه چي اوږده غاړه يې وه چي هر رنګ برنګي يې درلودې، نو هغه مرغه چي به ښكار نه كړى پيدا ددوى كوچنيان به يې په منګولو كي پورته كړل او د مغرب پر خوا به ولاړى، نو دوى و دې مرغه ته په سبب د اوږد والي د غاړې او د تلو و جانب ته د مغرب عنقا د مغرب وايه، يوه ورځ يې يوه مزاهقه نجلۍ پورته كړه نو دوى شكايت و خپل نبي منظله بن صفوان ته وكړى چي كه ته موږ د عنقاء مغرب له شره خلاص كړې موږ به ايمان راوړو فدعا على تلك العنقاء فارسل الله عليها صاعقه (يعني تكه) چي عنقاء د مغرب پاكه وسوځي او اولاد يې نسو پاته، حسين كاشفي ؒ ميګويد پيغمبر دعا فرمود كه خدايا اين مرغ رابګير ونسل بريده ګردان دعاى پيغمبر بجايى اجابت رسيد وآن مرغ غالب شد وديګر ازو خبرى واثرى پيدا نه شد وجز نام ازو وشان ازو نماند واز چيزهاى نايافت بدو مثل زنند كما قيل:

منسوخ شد مروت ومعدوم شد وفاء ...... وزهر دو نام ماند چو عنقا وكيميا

حاصل دا چي عنقا معرب معروف الاسم لا الجسم.

درويش وايي: چي وروسته تر دفع د شر د عنقا مغرب قوم ايمان نه راوړی او دی قتل کړی په هغه ځای کي واچاوه تاريخ وايي چي وروسته تر ډيري زمانې حنظله[ع] په هغه ځاه کي پيدا سو، لاس يې پر خپل تپ د بدن ايښی ؤ خلگو چي لاس پورته کړی هغه تپ وينه راويستل بيرته خلگو لاس دده پر خپل تپ ورکښيښو.

وَقُرُونًا بَيْنَ ذَٰلِكَ كَثِيرًا ﴿٣٨﴾

"وقرونا" عطف دی على اصحاب الرس والتقدير واهلكنا قرونا وهو جمع كثرة لقرن، وهم قوم مقترنون في زمن واحد كما جاء في الحديث الصحيح خير القرون قرني، فقرن النبي ﷺ هم الصحابة الذين رؤا النبي ﷺ رؤية كثيرة او قليلة، حقيقية او حكمية ليشمل عبد الله بن ام مكتوم الاعمى ﷺ، ثم الذين يلونهم، وهو من رئى واحدًا من الصحابة او اكثر چي قرن د تابعينو يې بولي، ثم الذين يلونهم، چي يو يا ډېر د تابعينو ليدل وي چي تبع تابعين يې بولي، د يوه قرن په زمانه کي اختلاف دی ځوک وايي (١٠) لس کاله او بعض وايي (٢٠) شل کاله ده، بعض وايي (٣٠) بعض وايي (٤٠) بعض وايي (٥٠) بعض وايي (٦٠) بعض وايي (٧٠) بعض وايي (٨٠) بعض وايي (٩٠) او بعض وايي چي (١٠٠) کاله ده، والآخير هو الاصح، ولي چي عليه الصلوة والسلام يو هلک ته دعاء وکړه عش قرنًا فعاش (١٠٠) سنة، والمعنى اهلكنا اهل اعصار كثيرة كافرة.

"بين ذالک" په تاويل د مذكور من الطوائف والامم وبالفارسية ميان قوم نوح وعاد وثمود وميان قوم وثمود تا اصحاب الرس "كثيرًا" صفت لقرونا

وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ ۖ وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا ﴿٣٩﴾

"وكلا" منصوب دی على شريطة التفسير اى بفعل دل عليه "ضربنا له الامثال" اى بينا له القصص العجيبة من قصص الاولين ليعتبروا به "وكلا" اى كل واحد منهم "تبرنا تتبيرًا" اى اهلكنا هم لما لم يعتبروا بالامثال، او د منذرين رسولانو يې تكذيب وکړی.

درويش وايي: چي په دې آيتو کي تحذير دی د کفارو د قريشو يعني چي ستاسي به هم داغه صورت حال وي که ايمان را نه وړي او په عين حال کي تسلي وه عليه الصلوة والسلام ته ده فتدبر.

وَلَقَدْ أَتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّتِي أُمْطِرَتْ مَطَرَ السَّوْءِ

لقد جواب دی د قسم محذوف او عطف دی پر لقد آتینا موسی الکتاب وضمير الجمع راجع الى اهل مكة يعني اكثرهم والمعنى بالله ﷺ چې اهل مكة چې دوی ډېر واورونه تېر سوي په اسفارو کې ددوی شام او مرو ته "على القرية" پر هغه قريه يعني سدوم چې لويه له قريو څخه د قوم لوط وه چې پر دوی باران غير معهود سوی ؤ باران د بدو شيانو يعني د ډبرو باران ولي چې دوی د کفر سره سره خبيث کارونه کول يعني اتيان الرجال في ادبارهم چې لواطت يې بولي، بغوي رح وايي چې قرئ د قوم لوط پنځه وې چې څلور يې خدای ﷻ هلاک کړې او يوې کوچنۍ قريې ته يې نجات ورکړی چې هغو لواطت نه کاوه، او دغه قرئ مهلکه واقع دي په لار د اهل مکه چې شام او مرو ته دوی سفر کوي.

أَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا ﴿٤٠﴾

آيا دوی يې نه ويني دا قرئ؟ بلکې دوی رجاء د بعث بعد الموت نه درلوده يعني نه دی عدم عبرت ددوی په سبب د عدم رؤية ددوی بلکې په سبب د عدم اعتقاد ددوی البعث بعد الموت، نو له عذابه نه بېرېږي او ثواب طمع هم نه لري بلکې مؤمنان چې له عذاب څخه د خدای ﷻ بېرېږي او د ثواب طمع هم لري.

پوه سه: چې همزه د استفهام داخل دی پر نفي، و انكار النفي اثبات يعني حتمًا يې ويني، نو ولي عبرت نه اخلي.

سوال: اهل عربيت وايي چې رجاء انتظار د خير دی او ظن د حصول د مافيه مسرة دی، وليس النشور ای احياء الميت خيرًا موديًا الى المسرة في حق الكافر؟

ځواب: رجاء په دې آيت کې مجاز له توقع څخه والتوقع يستعمل في الخير والشر، په حديث کې راغلي دي اذا رئيتم الربيع (چې تاسيووينئ پسرلی چې سپره مځکه په نباتاتو ښائسته وي) فاذكروا النشور (نو تاسي په ياد کړئ ژوند بعد الموت يعني چې له همواري مځکي څخه انسانان راووځي).

فائده: په حديث شريف کي راغلي دي چې عليه الصلوة والسلام د معراج په سفر کي په درېيم اسمان کي ډېري ډېري وليدلې چې پرتې وې، نو د جبرئيل ؑ څخه

يې پوښتنه وکړه چې دا څرنګه ډېرې پرتې دي؟ جبرئيل ؑ ورته وويل چې دا ډېرې بالا سوي دي له هغو ډېرو څخه چې قوم لوط ؑ په وويشتل سو، دا ډېري ساتل سوي دي ستا د امت د ظالمانو لپاره.

وَإِذَا رَأَوْكَ إِن يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَٰذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا ﴿٤١﴾

او چې تا ويني (يعني كفار د قريشو، عطف دى پر لايرجون) تا نه ګرځوي دوى ''الاهزوًا'' دا استثناء مفرغ ده، او مفعول ثاني دى د يتخذونك او هزوًا مصدر دى په معنى د مفعول اى مهزوًا به، بغوي ؒ وايي چې دا آيت په ابوجهل او دده په ملګروکي نازل سوى دى، چې عليه الصلوة والسلام ناست ؤ او دوى تېرېدل فقالوا استهزاءًا.

''اهذا'' يعنون محمدًا ﷺ، هذا مبتداء ده ''الذى آه'' والعائد الى الموصول محذوف اى بعثه الله.

پوه سه: چې دا استفهام ددې لپاره د تعجب او انكار دى او كلمه د هذا چې اسم اشاره د قريب ده دوى لپاره د تحقير استعمال كړه لعنهم الله.

إِن كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ آلِهَتِنَا

پوه سه: چې ان مخفف د مثقل دى اسم ضمير شان محذوف دى اى انه او كلمه د لام وروسته قرينه ددې ده چې شرط نه دى، والمعنى شان دادى چې قريب ده چې موږ له خپلو خدايانو څخه ګمراهان كړي واى، يعني منكره كړي واى په سبب د نهايت كوشش دده او په دعوت كي دده زموږ وه توحيد ته، او ډېر نادر نادر شيان موږ ته ښكاره كوي چې سړى ګمان پر كوي چې دا معجزات دده پر صدق دي كه څه په حقيقت كي ددوى په خوله سحر دى.

پوه سه: چې په دې آيت كي دلالت دى پر ډېر حرص د عليه الصلوة والسلام پر ايمان راوړلو ددوى او قسم قسم معجزات متكاثرات متوافرات متواليات يې وه دوى ته ښكاره كولې چې دوى ودې ته قريب سوه چې زموږ دين به كوږ او بې هوده زموږ څخه پاته سي او دده و دين قويم او مستقيم ته به را واوړو كه موږ پر عبادت د خپلو خدايانو مستحكم نه سو، حاصل دادى چې د معجزات الباهرة المتوافرة

څخه عبرت څخه يې عبرت نه واخستی، نو له ليدلو څخه د قرئ لوط چې خرابه پاته دي څرنګه به عبرت واخلي كما يدل عليه قوله تعالى ولقد اتوا الخ.

لَوۡلَآ أَن صَبَرۡنَا عَلَيۡهَاۚ

که موږ صبر او ثبات او دوام ونه کړو پر خپلو خدايانو يعني پر عبادت د هغو او تمسک په عبادت سره د هغو ونه کړو.

پوه سه: چې جواب د لولا محذوف دی دل عليه ماقبله يعني ليضلنا، پوه سه! چې د دوی له خبرو څخه دا فهمېدله چې دوی نعوذ بالله نسبت د ضلال و رسول الله ﷺ ته کاوه، نو خدای پاک رد پر وکړی.

وَسَوۡفَ يَعۡلَمُونَ حِينَ يَرَوۡنَ ٱلۡعَذَابَ مَنۡ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾

ژر دی چې دوی به پوه سي (چونکه سوف لپاره د استقبال بعيد دی، نو مراد ځندي يوم القيامة ده) هغه ورځ چې دوی عذاب ويني چې څوک دي ګمراه تر از روی لار، ا محمد ﷺ ام انتم ايها الكفرة.

أَرَءَيۡتَ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ هَوَىٰهُ أَفَأَنتَ تَكُونُ عَلَيۡهِ وَكِيلًا ﴿٤٣﴾

آيا تا ليدلی دی يا محمد ﷺ (والرؤية ههنا علمية وقيل بصرية) هغه څوک چې معبود خپل يې ګرځولی وي خواهش باطل خپل چې نه دليل عقلي پر وي او نه شرعي، آيا ته يا محمد (ﷺ) ساتونکی يې دده يعني ته به يې له معبوديت څخه د هوا منع کوې حتمًا، والاستفهام للانكار يعني ته حفيظ د دوی نه يې بلکې ستا وظيفه تبليغ دی.

پوه سه: چې دا استفهام لپاره د تعجب دی، يعني په تعجب کي اچول د رسول الله ﷺ خپل حالت.

پوه سه: چې الٰهه مفعول ثاني دی د اتخذ او هواه مفعول اول دی، ثاني يې تر اول د مخه کړی للاهتمام به لانه منشاء للتعجب، قال البغوي رح قال ابن عباس رض ارئيت من ترک عبادة الله وهو خالقه وهوی حجرًا يعبده، او بعض مفسرين وايي چې دی اطاعت د خواهش نفسي کوي او امر د دين يې پر هواء مبني ګرځولی وي وهو عبادة الاصنام نه د چا حجت او دليل اوري او نه معجزه ته د نبي په ستر ګو د

عبرت ګوري، وكفار مكة كلهم كانوا كذالک، کلمه د من شرطيه ده جزاء يې "فانت عليه وكيلا" دی.

اَمْ تَحْسَبُ اَنَّ اَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُوْنَ اَوْ يَعْقِلُوْنَ

کلمه د ام منقطعه ده په معنی د بل آه ده، بل لپاره د انتقال دی والهمزة للانكار، والمعنى آیا ته ګمان کوې چې اکثره ددوی اوري کلام الله منک، او يا دوی په کلام الله پوهېږي يعني دا ګمان مه کوه لانهم ختم الله على قلوبهم وعلى سمعهم.

سوال: کفارو د مکې خو د عليه الصلوة والسلام خبري اورېدلې؟

ځواب: پوهېدل بلا قبول لکه نه پوهېدل دي.

فائده: قيد د اکثریې ددې لپاره وو ایه چې په اهل مکه کي خو مؤمنان هم وه او بعض کفار هم په پوهېدل لکن تکبرًا او عنادًا یې انکار کاوه.

اِنْ هُمْ اِلَّا كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ سَبِيْلًا ﴿۴۴﴾

(کلمه د ان نافیه ده او ضمیر هم راجع دی و اکثر ته) نه دي دوی مګر لکه چارپایان، ولي دوی لکه چارپایان په غوږو اوري او په زړو لکه چارپایان په مسموع من الآيات نفع نه سي اخستلای، او لکه چارپایان چي معجزات د رسول الله ﷺ ويني نفع د قبول نه پر اخلي دوی هم داسي دي بلکې دوی ګمراه تر دي تر چارپایانو، ولي چارپای چي څوک کښوي ورسره روان وي او هغه څوک چي ددوی سره احسان کوي پېژني يې د هغه چا څخه چي دده سره بد کوي، وهولاء الكفرة لاينقادون لربهم ولايعرفون احسان الله من اسائة الشيطان او دوی طلب د ثواب او د جنت نه کوي چي اعظم د منافعو دی او ځانونه له اور څخه نه ساتي چي اشد د مضرو شيانو دی.

اَلَمْ تَرَ اِلٰى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ

بیان دی د بعض دلائلو د توحید وروسته تر بیان د حال د معرضین ددې دلائلو څخه وه كما بين في الآيات السابقة والخطاب لرسول الله ﷺ والاستفهام للتقرير والرؤية البصرية، ولي د رؤية صله چي الى راسي هغه رؤية بصري وي، او په عبارت قرآني کي مضاف محذوف دی، اقيم المضاف اليه مقامه اى الم تر الى صنع ربک (لفظ د صنع

مضاف محذوف دی) والقرينة عليه ان المقصود ليس رؤية ذات الرب عزوجل.

وترجمة الآية: آيا ته نه ګورې خپل د رب و صنع ته څرنګه يې غوړولې ده سايه يعني له اول څخه د سپېدو تر راختلو پورې د لمر، لاظل ولاشمس معه لکه سايه د جنت، کريمه: وظل ممدود، او يا مراد له ظل څخه سايه ده د دېوالو د درختو بعد طلوع الشمس، نو پر دې تقدير سايه هغه ده چې د مضئ بالذات څخه پيدا سي لکه لمر د ورځې يا د مضئ بالغير څخه پيدا سي لکه سپوږمۍ د شپې، او بعض مفسرين وايي چې مراد له ضل څخه تاريکه د شپې ده چې د لمر په راختلو سره له مځکې څخه تلله سي.

درويش وايي: چې اطلاق د ساپې پر ظلمة الليل بعيد جدًا، او ابو عبيده وايي چې ظل هغه ده چې د لمر طلوع يې د مغرب و خواته شړي، او فيئ هغه ته وايي چې د لمر رڼا له مځکې څخه تلولوي فقبل الزوال يسمى ظلاً وبعد الزوال فيئ بولي.

وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا ﴿٤٥﴾

که اراده د رب ستا وای، والمفعول محذوف ای سکون ذالک الظل "ساكنًا" ای ثابتًا على حالة من الطول والامتداد آه، په فارسي وايي: ثابت وآرام بريک منوال.

پوه سه: چې جمله ولوشاء الخ جمله معترضه ده په منځ کې د معطوف عليه چې مد الظل دی، او د معطوف چې دا قول د خدای جل جلاله دی "ثم جعلنا الشمس عليه دليلاً" بيا به مو ګرځولی وای لمر پر دې ظل دليل يعني چې د وقت طلوع څخه د شمس سايه کرار د مغرب له خوا څخه راټولېږي د مشرق وخواته الى نصف النهار (يعني بېله دې چې په منځ کې ددوی سببيت او تاثير وي قطعًا بلکې دا همه و همه مربوط دي په مشيت پورې د خدای جل جلاله کما دلت عليه الجملة المعترضة)

سوال: شمس خو مؤنث سماعي دی، نو دالة يې ولې نه وو ايه؟

ځواب: له دې سببه يې دالة نه وو ايه چې د شمس د لفظ اطلاق پر جرم کېږي او په دې سبب مؤنث سماعي دی او پر ضوء دده هم کېږي کما يقال جلست في الشمس اى في ضوئه وهو بهذا الاعتبار مذكر، والمراد ههنا المعنى الثاني.

ثُمَّ قَبَضْنٰهُ اِلَيْنَا قَبْضًا يَّسِيْرًا ﴿٤٦﴾

عطف عی مد الظل داخل في حكمه، خپل ځان ته لفظ د الينا لپاره د تصريح پر دې دی چې لکه امتداد الظل چې متعلق زموږ په اراده او مشيت سره قبض د ظل هم زموږ په اراده پوري اړه لري، نو د الينا معنی داده الی جانب مشيتنا يعني ځرنګه چې لمر را پورته کېږي سايه د مغرب د خوا راکمېږي ''قبضًا يسيرًا'' يعني مهلة وقليلاً قليلاً.

حكمت: که سايه دفعةً را ټوله سي وان کان مقدورًا هغه منافع د خلګو چې په سايه او ضوء الشمس پوري تعلق لري هغه به معطل سوي وای، کلمه د ثم لپاره د تراخي ده.

درويش وايي: چې دغه تفسير چې تاسي واورېدی د روح المعاني، روح البيان او بيضاوي د تفسير سره موافق دی، وما قال المظهري رحمه الله في تفسير قوله تعالی ساكنًا بان جعل الليل سرمدًا الی يوم القيامة، ددې مقام سره مناسب نه دی نه په دې معنی چې مقدور د خدای ﷻ نه دی بلکې په دې چې د سياق سره د کلام مناسب نه دی فتامل جدًا.

وَهُوَ الَّذِيْ جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِبَاسًا وَّالنَّوْمَ سُبَاتًا

او خدای ستا هغه ذات دی چې ګرځولې يې ده شپه کالي يعني لکه کالي په ستر کې فحمل اللباس علی الليل مبنی پر تشبيه، وورد في القرآن الكريم: هن لباس لكن وانتم لباس لهن (يعني ماينې ستاسي او تاسي د ماينو کالي ياست، له دې سببه چې هر يوه د ماينو او د مړو هغه بل ساتلی دی له فعل قبيح څخه د زنی، او تقوی هم خدای ﷻ لباس بللې ده حيث قال: ولباس التقوی خير كل ذالک علی سبيل التمثيل والتشبيه.

سوال: چې ليل لباس ده فلا حاجت الی ستر العورة في الليل والظلمة يعني چې ځراغ هم نه وي؟

ځواب: ستر د عورت په کالو سره لپاره د حق د لمانځه دی وهو باق في الظلمة يعني والضوء ''والنوم سباتًا'' والسبت قطع العمل يعني وجعل النوم الذي يقع غالبًا في الليل راحة للابدان چې مشاغل او کارونه د ورځي قطع کوي يعني هغه کارونه چې په حال ويښه سره خاص وي.

فائده: په حديث شريف کي راغلي دي چي : النوم اخ الموت، دا قدريې فرق دی چي نوم انقطاع د روح له ظاهر بدن څخه دون باطنه، او موت چي دی انقطاع د ضوء د روح د ظاهر او باطن دواړو څخه.

پوښتنه: د شنبې ورځي ته ولي يوم السبت وايي؟

ځواب: چي خدای ﷻ د اسمانو او مځکو په پيکښني شروع وکړه فخلقها في ستة ايام فقطع خلقه يوم السبت كما في المفردات.

وَّجَعَلَ النَّهَارَ نُشُوْرًا ﴿۴۷﴾

پوه سه: چي نشور مصدر دی حمل يې يا مبالغة يا په حذف د مضاف يعني ذا نشور ينتشر فيه الناس لاجل طلبهم الامور الدينية كالعلماء للتدريس والطلبة للتعلم والامور الدنيوية كالتجارة والكسب وغيرهما كالسؤال عن الناس.

حکایت: له کامل عارفانو څخه د خدای ﷻ يو سړی شاه شجاع رح، دېرش کاله د شپې نه بيدېدی، يوه شپه خوب غلبه پر وکړه بيده سو خدای پاک يې په خوب وليدی، نو باره به يې بالښت د ځان سره ګرځاوه هر ځای چي به خوب ورغلی بيده به سو، يو چا پوښتنه ځندي وکړه چي ته ولي بالښت په شا ګرځوې؟ ده دا بيت ورته ووايه:

رئيت سرور قلبي في منامي .... فاجبت النعس والمناما

يعني چي خدای پاک مي په خوب کي وليدی.

پوه سه: چي دا حال د اهل نهايت دی من الاولياء، ولهذا قيل في موت الاولياء.

مشو بمرګ زامداد اهل دل نوميد .... که خواب مردم اګاه عين بيداريست

وفيه رد على الفرقة المبتدعة المنكرين لكرامات الاولياء بعد الموت بل للكرامات مطلقًا، نو ددوی حال داسي دی کما قيل:

شپره ګر نه بيند روز...... چشمه آفتاب را چه ګناه.

وَهُوَ الَّذِيْٓ اَرْسَلَ الرِّيٰحَ بُشْرًا

او خدای ﷻ هغه قادر ذات دی چي را استولي يې دي بادونه زېري کونکي پر خلګو (بشرًا جمع د بشير ده)

درویش وايي: چي دا قرائت دی د عاصمؒ يعني په پېښ د باء او په سکون د شين چي اصل يې بشرؤ په دوو پېښنو لکن پېښ د شين يې حذف کړی لپاره د تخفيف لاستثقال الضمتين مصاحف مطبوعة عمومًا پر دغه قرائت طبع سوي دي او جمهور قراء يې په پېښ د نون او د شين وايي مشتق دی د نشور څخه، صرف ابن عامرؒ يې په ضم د نون او په سکون د شين وايي لپاره د تخفيف، لکن اصل يې نشر بضمتين، په هر صورت جمع د ناشر ده، والمنى نشر کونکي دي دغه بادونه د وريځي لپاره د اورښت، او حمزه او کسائيؒ يې په فتح د نون وايي چي مصدر دی او حمل يې پر رياح مبالغة دی، او لفظ د رياح ټوله قراء په صيغه د جمع وايي په لحاظ د افراد د ريح، او ابن کثير ريح مفرد وايي بارادة الجنس والمآل واحد.

پوښتنه: په نقل کي د قراآتو متعدده وو ستا څه غرض دی؟

ځواب: زما مطلب دادی چي ده قراآت ټوله متواتره يا مشهور دي شاذ قرائت پکښې نسته، نو په لمانځه کي پر هر قرائت که يې امام ووايي ځای د اعتراض نسته باندي.

بَيۡنَ يَدَيۡ رَحۡمَتِهِۦۚ

يعني د مخه تر رحمت د خدای ﷻ چي باران دی، په کشف الاسرار کي وايي: ارسال اينجا به معنى کشودنست چنانچه ارسلت الطائر وارسلت الکلب المعلم (چي په پښتو يې معنی ايله کول او خوشي کول ده)

فائده: اکثر استعمال د رياح په لفظ د جمع په خير او رحمت کي ده او په عذاب کي لفظ مفرد راځي چي هغه د مغرب د خوا باد دی چي عقيم يې بولي، په حديث شريف کي راغلي دي چي باد به پيدا سو عليه الصلوة والسلام به داسي دعاء کوله اللهم اجعلها لنا رياحًا ولاتجعلها ريحًا، اشاره ده و هغه آيت ته: واهلکت عاد بالدبور.

فائده: يدي لاسو ته وايي دلته موږ ترجمه په د مخه سره وکړه ولي چي اول بادونه پيدا کېږي او بيا وريځ سره جمع کېږي بيا رحمت چي اورښت دی شروع کېږي.

وَأَنزَلۡنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً طَهُورًا ۝٤٨

او موږ را تويوو له اسمان څخه او به پاکي، کلمه د من لپاره د ابتداء ده او له

اسمان څخه مراد بعض مفسرين وايي چې متعارف معنى ده، او اکثره ددوى مراد ځندي وريځ ده، ولي چې شروع بالذات خو له وريځي څخه ده لان كل ما علاك سماء كما يقال لسقف البيت سماء البيت.

پوه سه: چې طهور صيغه د مبالغې ده يعني د اسمان اوبه في نفسه پاکي دي او مطهر لغيره دى من الحدث والنجاسة، په فارسي يې ترجمه داده: پاک وپاک كننده، او په پښتو يې ترجمه داده پاكي او پاک کونکی.

فائده: د انزلنا په لفظ كي التفات دى له غيبت څخه و تكلم ته او نون د متكلم مع الغير لپاره د كمال عنابت دى په انزال لانها نتيجة ارسال الرياح.

درويش وايي: چې روح البيان ډېره مختصره اشاره و تخصيص ته د اختلاف الائمة اربعة رحمة الله عليهم په باره كي د ماء طهور كړې ده، ولي چې مقام د تحقيق او اختلاف دامامانو او راوړل د دلائلو دوجانبه او يا جوابات وركول علم فقه ده، او روح المعاني خو بيان د اختلاف د امامانو رح صرف نظر كړى دى، او مظهري رح كما هو عادته ټول اختلافات او دلائل او جوابات تخمينًا په نهه صفحو كي درج كړي دي.

درويش وايي: ولكل امرء مانوٰى آه بخاري ص١.

لِّنُحْـِۧيَ بِهٖ بَلْدَةً مَّيْتًا

چې موږ ژوندي كوو په نازل د اسمان سره چې ماء طهور وي، دا علت د انزال دى.

پوه سه: چې بلدة كه څه هم په اصطلاح عامه كي ښار ته وايي لكن مراد دلته ځندي مطلق مځكه او وطن دى.

فائده: معنى د موت د بلدة داده چې نه درختي شنې پكښې وې او نه مېوې او نه چراګاه د حيواناتو، او ژوند د مځكي دادى چې مذكورات شيان پكښې پيدا سي.

سوال: بلدة خو مؤنث ؤ نو ميتًا په تذكير سره يې څرنګه صفت واقع سو؟

ځواب: يا دادى چې بلدة د بلد په تاويل دى يا په معنى د موضع ده او يا د مكان ده او يا بلدة مؤنث غير حقيقي دى، نو مذكر او مؤنث دواړه يې صفت واقع كيداى سي، او بل جواب دادى چې ميتًا جاري پر فعل نه دى چې يا پر صيغه د اسم فاعل واى يا د مفعول واى فاجرى مجرى الاسم الجامد.

وَّنُسْقِيَهٗ مِمَّا خَلَقْنَآ اَنْعَامًا وَّاَنَاسِيَّ كَثِيْرًا ﴿٤٩﴾

(ونسقيه) اي ذالک الماء الطهور النازل من السماء يعني چي په شېلو او رودو کي يا يې مځکه جذب کړي او په څاهانو او کارېزو کي راووځي او په حوض کي سره جمع سي.

پوه سه: چي نسقيه که څه هم له بابه د مزيد دی لکن مجرد او مزيد دلته په يوه معنی دي او سقيايه يې مصدر دی.

پوه سه: چي من جاره په مما کي په نسقيه پوري متعلق دی، ای نسقي ذالک الماء بعض خلقنا من الانعام ''واناسي کثيرًا'' او انسانان ډېر.

پوه سه: چي کثيرًا منصوب دی بدل دی له محل څخه د جار او مجرور في قوله ومما خلقنا آه.

فائده: انعام جمع د نعم ده، په مغرب کي (چي په لغتو کي يو کتاب دی) وايي چي انعام هغه ازواج (٨) دي چي په هغه آيت کي ذکر سوي دي من الابل الاثنين (يعني نر او ښځه) ومن البقر اثنين ومن الضان اثنين ومن المعز اثنين آه، لکن اکثر مايقع هذا الاسم على الابل.

فائده: اناسي جمع د انسان ده په نېز د سيبويه، نو اصل يې اناسين ؤ، نو بيا يې نون په ياء بدل کړی او مدغم يې کړی په دې ياء کي هغه د مخه ياء چي ساکنه وه فصار اناسي.

فائده: پوه سه! چي کثيرًا صفت دی د اناسي.

سوال: کثيرًا مفرد دی او اناسي کما مر جمع دی فکيف التوصيف؟

ځواب: مراد له اناسي څخه بشر دی، والمراد بالاناسي ههنا اهل البوادي، ولي چي عيش ددوی او د مواشيو د باران په اوبو سره دی.

پوښتنه: چي مراد له اناسي څخه اهل البوادي وي، نو تخصيص ددې يې په ذکر سره ولي وکړی؟

ځواب: له دې کبله چي اهل د ښارو يا د قريو چونکه دوی ژوند کوي نژدې وه ويالو، څاهانو او چينو ته، نو دوی غالبًا په هغو سره مستغني دي خپل د ځان د سقيا لپاره او د خپلو چارپايانو د سقيا لپاره له اوبو څخه د باران.

وَلَقَدْ صَرَّفْنٰهُ بَيْنَهُمْ

يعني باران مو ويشلی دی په منځ کي د خلګو او د بلادو يعني بعض وخت باران پر يوه ځای اوري بعض وخت پر بل ځای.

پوه سه: چي بغوي رحمه الله له ابن عباس رضي الله عنه څخه روايت کړی دی ده ويل ما من عام بامطر من عام، نسته يو کال چي ډېر اوربنت دي پکښي کېږي تر بل کال لكن الله يحوله في الارض يعني خدای جل جلاله يې له يوه ځايه بل ځای ته صرفوي په مځکه کي، وقرء ابن عباس رضي الله عنه هذه الآية له ابن مسعود رضي الله عنه څخه مرفوعًا الى رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ليس من سنة بامطر من اخرى لكن الله قسم هذه الارزاق (يعني بارانونه چي سبب د رزق دي) په اول اسمان کي په اطرافو کي د مځکي، ينزل منه كل سنة بكيل معلوم ووزن معلوم واذا عمل قوم بالمعاصي حول الله ذالک (ای مطر) الى غيرهم فاذا عصوا جميعًا صرف الله ذالک الى الضيافي (ودښتو ته) والبحار) او روح البيان دا آيت مذكوره يعني ولقد آه ترجمه داسي کړې ده، والله لقد كررنا هذا القول الذي هو ذكر انشاء السحاب وانزال المطر لپاره د هغو فوائدو جليله وو چي په قرآن كريم کي قبلاً ذکر سوي دي وغيره من الكتب السماوية، په منځ کي د خلګو من المتقدمين والمتاخرين.

لِيَذَّكَّرُوا ۖ فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ۝٥٠

چي خلک فکر پکښي ووهي او د خدای جل جلاله کمال قدرت وپېژني او حق د نعمت وپېژني او شکريه اداء کړي، نو منع وکړه ډېرو کسانو له اداء کولو څخه د شکر د نعمت مذکوره او د خدای جل جلاله له معرفت څخه په توحيد، قدرت او احسان سره.

وجه الاباء عدم الايمان بالله ورسله: له يزيد بن خالد الجهني رحمه الله څخه روايت دی قال صلى بنا رسول الله صلى الله عليه وسلم الصبح بالحديبية في اثرة سماء (حديبيه د يو ځای نوم دی مکې ته نژدې، اثرة يعني په وروسته کي، سماء يعني باران) كانت بالليل فلما انصرف اقبل على الناس (د كانت ضمير و سماء ته راجع دی چي مؤنث دی که څه هم مراد ځندي باران دی، نو چي له لمانځه څخه فارغه سو خلګو ته يې مخ راواړاوه، او وه يې وويل چي آيا تاسي خبرياست چي خدای پاک څه وويل؟ خلګو ورته وويل الله و رسوله اعلم يعني موږ نه يو خبر چي څه يې وويل خدای جل جلاله، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم قال الله عزوجل اصبح من عبادي مؤمن وكافر.

تفصيل يې داسي بيان کړی که چا وويل چي پر موږ باران وکړل سو په فضل د خدای ﷻ او په رحمت سره د خدای ﷻ فذالک مؤمن بي، پر ما يې ايمان سته چي تفويض د باران يې ماته وکړی، وکافر بالکوکب چي د تاثير څخه د کواکب د باران په اوربنت کي منکر دی، واما من قال مطرنا بنوء کذا (د ستوري په سبب يا د پېروني او يا غير ذالک) فذالک کافر بي ومؤمن بالکوکب، رواه البخاري ومسلم رح.

درويش وايي: چي په پښتنو کي هم ورته رواج د صحراء په خلګو کي سته چي پېرونی مثلاً يا بل ستوری راوخېژي په سپېدو کي، نو دوی وايي باران کېږي الی غير ذالک من اقوالهم لکه نجوم ګران چي وايي، نو ددې حديث مبارک تشريح په کار ده تاچي زموږ وطن وال له کفره څخه خلاص سي، نو که څوک استقلالاً نسبت د بارانو فقط و ستور ته کوي فهو کافر بالله حقيقة، او که څوک نسبت د بارانو بلکې د ټولو حوادثو خدای ﷻ ته کوي او ستوري صرف او صرف علامات د قدرت د خدای ﷻ بولي، نو کافر نه دی.

درويش وايي: چي ددې ورته نور مثالونه هم سته، مثلاً يو سړی ناجوړی وي او يو ډاکټر ته ورسي هغه دوا ورکړي او جوړ سي، نو که يې داسي وويل چي خدای پاک زه جوړ کړم له فلاني ډاکټر څخه مي نسخه واخستل، نو هغه مؤمن دی او که يې داسي وويل چي زه د فلاني ډاکټر دوا جوړ کړم، نو که يې عقيده هم داغسي وه لکه په خوله چي وايي، نو هغه کافر دی لانه لامؤثر حقيقة في شئ من ذاته واحواله الا الله الواحد الخالق الجبار، لکن اولياء الله الکرام رح دا جزوي شراکت هم بد بولي که څه هم په طور د علامت وي.

وقد جاء في الحديث الصحيح: ثلاث من امر الجاهلية (١) الطعن في الانساب، يعني عيب ويل د چا پر نسب باندي، لکه پښتانه چي وايي: فلانی پاړسيبان دی، يا فلانی د مسليانو له ذات څخه دی، يا فلانی استاکار دی، او دا خبري د هغه د معرفت لپاره نه بلکې د عيب لپاره وي (٢) والنياحة او پر مړي په زوره بغاري (ژړا) او ساندي ويل لکه د ښځو چي عادت دی، يا سرشکول، يا کالي پر ځان څيرل الی غير ذالک (٣) والانواء يعني ستورو ته نسبت کول د حوادثو لکه تفصيل چي يې بيان سو.

شان نزول: چونکه آنحضرت ﷺ نبي او رسول ؤ وه ټولو خلګو ته که عرب وي او که عجم، که انس وي که جن، نو دا یو لوی کار ؤ چي پر علیه الصلوة والسلام خدای ﷻ وه ده ته سپارلی ؤ، نو په راتلونکي آیت کي خدای ﷻ حکمت ورته بیانوي، آیت دادی.

وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ نَّذِيرًا ﴿٥١﴾

که زموږ اراده وای موږ به استولی وای په هره قریه کي یو بېرونکی یعني رسول چي هغه به اهل قریه د خدای ﷻ له عذاب څخه پر کفر او شرک په ورځ د قیامت بېرولای، او په دې سبب به د ژوند بار سپک سوی وای، ولکن بعثناک للناس کافة اجلالاً لک وتعظيمًا لک ولشانک وتفضيلاً لک علی سائر الرسل، لکه په حدیث صحیح کي چي راغلي دي چي متفق علیه دی، رسول الله ﷺ وایي: اعطیت خمسًا لم یؤت نبيٌ من قبلي (ماته راکړل سوي دي پينځه شیان چي هیڅ نبي ته تر ما دمخه نه دي ورکړل سوي، چي یو یې په هغو پنځو کي دا بیان کړی چي هر نبي وه یو خاص قوم ته به مبعوث ؤ) وارسلت الی الناس کافة.

پوه سه: چي مفعول د ''شئنا'' محذوف دی چي جواب د لو دلالت پر کوي، والتقدیر لو شئنا بعث الرسول في کل قریة.

فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُم بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا ﴿٥٢﴾

نو ته اطاعت مه کوه د کافرانو چي دوی تاته دعوت درکوي د رجوع و دین ته د آباؤ او پر دې کار باندي تاته د ترغیب لپاره قسم قسم حیلې جوړوي، مثلاً تاته به ریاست د ټوله اهل مکه درکړو، او ستا لپاره به موږ چنده وکړو چي ته لوی تاجر سې د اهل مکه، او تاته به اختیار درکړو زموږ په لڼو او خوندو کي هر څو چي په نکاح غواړې دربه یې کړو الی غیر ذالک، او یا یو کال ته زموږ د خدایانو عبادت کوه او یو کال به موږ ستا د خدای په یوالي تو که عبادت کوو چي دې ته مداهنت وایي یعني غوړه مالي، نو ته ثابت قدم اوسه پر دعوت د کافرانو وه توحید ته او ایمان بالرسالة او بعث بعد الموت ته، او زما شکر وایه چي تاته مو د رسالة عامه تاج درکړی ''وجاهدهم به'' او ددوی سره جهاد کوه په قرآن سره او یا په ترک د دعوت ددوی.

سوال: مرجع د ضمیر چي قرآن دی دمخه نه دی ذکر سوی نو اضمار قبل ذکر المرجع به نه وي؟

ځواب: لا ولي چي قرآن له سیاق څخه د کلام فهمېږي (او ترک د اطاعت ددوی د فلا تطمع څخه ظاهر دی) ''جهادًا کثیرًا'' یعني شدیدًا بالقلب واللسان چي فتور هیڅ ځای پکښي ونه لري، ولي چي جهاد د ناپوهانو سره په ایراد د دلائلو او بیناتو اشد دی تر قتال بالسیف والسنان (نېزه)

درویش وایي: چي مظهري رح د آیت په تفسیر کي استعمال د سیف او سنان هم راوړی دی، ورده صاحب روح البیان چي جهاد د توري او نېزې خو وروسته تر هجرت وه علیه الصلوة والسلام ته ورکړل سو، وهذه السورة مکیة بالاتفاق والله اعلم بمراده في کتابه، وکذا رد قول المظهري رح العلامة البغدادي رح في روح المعاني ص۳۳ جزء۱۹ بقوله وجوز ابو حیان انیکون الضمیر راجعًا الی السیف وانت تعلم ای السورة مکیة ولم یشرع في مکة الجهاد بالسیف، ثم قال ومع هذا لایخفی مافیه انتهی.

درویش وایي: چي الله اعلم بمراد مافیه لکن زما په عقیده مافیه داده چي که ضمیر وه سیف ته راجع سي، سیف خو په ماقبل کي نه لفظًا ذکر سوی دی او نه سیاق د کلام دلالت پر کوي، نو اضمار قبل ذکر المرجع دی من کل الوجوه، نو احتمال یې لا نسته فضلاً من ارادته ومن الله التوفیق.

وَهُوَ الَّذِىْ مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ

پوه سه: چي مرج ماخوذ له دې مخاورې څخه د عربو مرجت الدابة وکذا امرجتها چي سړي به خوشي کړه دابه په څرځای کي هره خاته چي تلای، دا بل دلیل دی د قدرت د خدای عزوجل، والمعنی: خدای جل جلاله هغه ذات دی چي خپل سر ته یې ایله کړي دي دوه دریابه، وهذه الجملة معطوفة علی قوله وهو الذي ارسل الریاح، او د مابین جملې تولې جملې معترضه دي.

فائده: بحر د پرو اوبو ته وایي که شیریني وي او که تروې یا ترخې وي عند اکثر اهل اللغة، او په اصل معنی کي هغه پراخه ځای ته وایي: الجامع للماء الکثیر سواء کان جاریًا، لکه فراخه نهر الکوفة والنیل نهر مصر، وبحر الفارس

والروم، چي پښتانه يې رود بولي، او ساكنًا كالبحر المحيط باكثر الارض.

درويش وايي: چي ددې دوو بحرو په تعين کي لوی اختلاف دی بعض علماء وايي چي مراد ځني دجله نهر بغداد دی او به يې خوږې دي په بحر فارس ورګډېږي چي او به يې تروې دي، او دا دجله نهر بغداد څو فرسخ په بحر فارس کي جاري دی دده خوند ته تغير نه ورکوي، ددې مثال داسي دی لکه رود او نهر طبريه چي نيمی او به يې يخي دي او نيمی تودې او يو په بل کي تاثير نه کوي، او بعض علماء وايي چي مراد له دې دوو بحرينو څخه رود نيل المبارک دی چي او به يې ډېري خوږې دي چي په بحر فارس ورګډېږي چي او به يې ترخې دي.

او حسين كاشفي رح وايي: محققان بر آنند كه بحرين خوف و رجاء است كه دردل مؤمن كامل هيچ يک بر ديگری غلبه نكند ولو وزن خوف المؤمن ورجائه لاعتدلا وبرزخ حمايت الهی وعنايت نا متناهی است انتهی.

درويش ميگويد: كه حاصل كلام كاشفي رح اينست كه ايت محمولست بر تمثيل نه بر ظاهر اگر كسي بگويد كه بحرين بر معنی ظاهر آب بسيار را ميگويد چنانچه قبلاً گفته شد پس خوف ورجاء مؤمن رابه چه سبب تمثيل بحرين گردانيدند؟ جواب اين است كه اسباب خوف الهی من المعاصی الصغيرة والكبيرة والقلبية والقالبية بسيار اند وكذا موجبات رجاهم بسيار اند من رحمته تعالى العامة ودعاء الملائكة للمؤمنين والمؤمنات، وشهر رمضان صيامه وقيامه وصلوة الجمعة والعيدين وشفاعة الرسل الى غيرها، وفي كشف الاسرار، البحر الملح اعذوبة فيه والعذب لا ملوحة فيه وهما واحد، في الجوهرية المائية ولكنه سبحانه وتعالى بقدرته غاير بينهما في صفة الملوحة والعذوبة.

درويش وايي: چي روح المعاني داسي ويلي دي، وحاصل معنى الآية انه تعالى هو الذي جعل البحرين مختلفين في مرء العين يعني د ستركو په ليدلو کي، او په تحقيق کي يې سره جلا کړي دي بقدرته عزوجل اكمل انفصال حتى چي عذب په ملح نه ګډېږي او نه ملح په عذب، ولايتغير طعم كل واحد منهما بالآخر اصلاً، په اخير کي يې ويلي دي وحكى هذا عن الاكثرين ثم رد عليه بقوله، وفيه انه خلاف المحسوس، بيا تر اخيره پوري مطلب چي د نورو مفسرينو خلاف بيان يې کړی دی، تفسير جزء ۱۹ ص ۳۵.

هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَّهٰذَا مِلْحٌ اُجَاجٌ

دا يو درياب دی يعني اوبه يې خوږې دي يعني تنده ماتوي د ډېر خوږوالي له سببه كما يشهد به التجربة، امام طيبي رح وايي فرط اصلاً كسر ته وايي، نو له دې سببه خوږې اوبه فرات بولي، او له هم دې سببه نهر كوفه فرات بولي چې لوی رود دی په كوفه كي عذب طيب، او سر چشمه يې په ارمنيه كي ده "وهذا ملح اجاج" تروې اوبه يې دي په غايت ملوحت كي.

درويش وايي: چي په تجربه دا ثابته ده چي تروې اوبه تنده لا ډېروي.

پوه سه: چي دا دوې جملې حال دي له بحرينو څخه په تقدير د قد، يعني مقولاً في حقهما كذا وكذا.

وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَّحِجْرًا مَّحْجُوْرًا ﴿۵۳﴾

او ګرځولی دی خدای جل جلاله په منځ كي ددې دوو بحرو حاجز يعني مانع د اختلاط د يوه د بل سره، نو ملح د عذاب خوند نسي خرابولای.

درويش وايي: چي له هم دې سببه قبر برزخ بولي لانه حاجز بين حيوة الدنيا وحيوة الآخرة، محقق بيضاوي رح چي د عقلياتو ډېر طرفداره دی داسي يې ويلي دي كدجلة التي مائه عذب په بحر محيط كي داخلېږي فتجرٰى في خلاله لايتغير طعمها، او ما د روح المعاني يو لږ عبارت رانقل كړی دی چي ټوله يې څوك مطالعه كړي پر خلاف ددې دی چي دی ځان صوفي هم بولي.

"حجرًا محجورًا" ای سترًا ممنوعًا چي دا پرده محسوس نه ده بلكې صرف قدرت الهي برزخ دی.

پوه سه: چي محجورًا صفت د حجر دی لپاره د مبالغې په منع كي لكه ليل اليل وداهية دهياء ويوم ايوم، او دا كلمه لپاره د استعاذی ده كمامر تفصيله في تفسير هذه السورة، او بعض مفسرين ددې آيت يعني وجعل بينهما برزخًا په تفسير كي وايي چي مراد له بحر عذب څخه هر لوی رود دی چي اوبه يې خوږې وي لكه نيل چي د مصر رود دی او فرات چي د كوفې درياب او رود دی وهكذا الدجلة، او مراد له بحر ملح څخه البحر المحيط العظيم دی، او له برزخ څخه مراد هغه مځكه ده چي

ددې دوو ترمنځ ده، نو قدرت الهيه په دې فصل كي د مځكي كاريگر دى فافهم.

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا

وهو الذي آه دا بيان دى د قدرت، او بل نعمت پر نوع د بشر.

پوه سه: چي بشرًا ظاهر ته د پوست وايي، نو وجه د تعبير له انسان څخه په بشر سره له دې كبله كيږي چي پوست دده تر ويښتانو لاندي معلوميږي كه هرڅو بير سړى وي بخلاف الحيوانات چي د بعض پوست په صوف يعني وړيو سره پټ وي لكه پسونه، د بعض په شعر يعني اوجغونو سره پټ وي لكه بزه، او د بعضو دا به وبر چي وړيو ته د اوبښ وايي، پوه سه! چي د بشر په لفظ كي واحد او جمع سره برابر دي.

"فجعله" وروسته يې گرځولى دى دا بشر يا اوبه د نطفې.

پوه سه: چي نسب او صهر دواړه مصدرونه دي، نو مضاف محذوف دى، والمعنى ذوى نسب اى ذكورًا ينسب اليه الولد، كما يقال فلان بن فلان او فلانية بنت فلان.... بيت:

فانما امهات الناس اوعية .... مستودعات وللآباء انساب

وذوات صهر چي ښځي دي چي د هغو سره د نكاح په سبب دوى گډه‌ن كوي كريمه: فجعل منه الزوجين الذكر والانثٰى الآية، راغب اصفهاني وايي چي نسب دوه قسمه دى، يو نسب وي په طول كي يعني الاشتراك في الاب لكه په منځ كي د پلرو او زامنو وان علوا اى جهة الاب كالجد وغيره، او سفلوا كابن الابن وغيره، او يو نسب دى په عرض كي لكه نسبت د دوو وروڼو ترمنځ يا د اكا د زامنو ترمنځ او په قاموس كي وايي چي صهر د لور ميړه يا د خور ميړه چي ختن يې هم بولي او په پښتو يې اخښى بولي، او په تاج المصادر كي چي د لغتو يو كتاب دى وايي چي: المصاهرة باكسى بنكاح وصلت كردن.

درويش وايي: چي وهذا المعنى يرجع الى ماقال في القاموس كما لايخفٰى.

وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴿٥٤﴾

او دى ستا خداى ﷻ قادر يعني چي د يوې ماده څخه د نطفې بشر پيدا كړي چي اعضاء مختلفه او متباعده لري، او دوه قسمه متقابل يې وگرځاوه.

درویش وایي: چي کېدای سي چي یو سړی هم نسب د بل وي او صهر دي هم وي لکه رسول کریم ﷺ خپل لور فاطمة الزهراء رض وعلي ابن ابی طالب رض ته په نکاح ورکړه، نو علي کرم الله وجهه د علیه الصلوة والسلام زوم وګرځېدی او هم نسب یې هم ؤ، او ورته واقعات په مسلمانانو کي په زرهاؤ واقع سوي دي.

درویش وایي: چي قصې ته د تزویج د فاطمة الزهراء او علي رضي الله عنهما روح البیان په ډېر طول سره ذکر کړی دی، او ډېري عجائب عجائب خبري یې پکښي راوړي دي، والله اعلم بحقیقة حال التزویج المذکور.

وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ

او عبادت کوي مشرکان، یعني هر ځای چي وي کمشرکی الهند، که څه هم اصل نزول په مشرکانو کي د مکې سوی دی "من دون الله" ای متجاوزین عن عبادة الله عزوجل، چي دوی ته د هغه معبوداتو فائده نه رسېږي که یې څه هم دوی عبادت وکړي، او نه دوی ته ضرر رسېږي که یې دوی عبادت نه وکړي، ولي چي معبودات ددوی جمادات دي، حاصل دا چي د عبادت هغه ثوک مستحق دی چي مالک د نفع او د ضرر وي علی تقدیر العبادة وعدمها، وماهو الا الله القادر المتعال ولیس السبیل الیه الا لا اله الا الله.

وَكَانَ الْكَافِرُ عَلَىٰ رَبِّهِ ظَهِيرًا ﴿٥٥﴾

او دی کافر پر خدای جل جلاله معاون د شیطان، او بعض مفسرین وایي چي ظهر له ظهر څخه ماخوذ دی چي لغوي معنی یې شا ده او استعمال یې په ذلت کي کېږي لکه یو سړی چي وایي چي فلاني زه تر شا وغورځولم یعني ذلیل یې استعمال کړم د عزت په سترګه یې نه راته وکتل، نو پر دې تقدیر معنی د آیت داده چي دا کافر پر خدای جل جلاله باندي ذلیل دی چي هیڅ قدر پر خدای جل جلاله نه لري.

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٥٦﴾

موږ ته نه یې استولی په رسالت یا محمد مګر زېری کونکی مؤمناتو ته په جنت سره، او بېرونکی د کافرانو یعني په دار البوار دوږخ سره، دا جمله معترضه ده.

قُلْ مَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِلَّا مَن شَآءَ أَن يَتَّخِذَ إِلَىٰ رَبِّهِۦ سَبِيلًا ﴿٥٧﴾

ته ورته ووايه كفارو ته د مكې چي زه ستاسي پر تبليغ د رسالت چي د مبشرًا ونذيرًا څخه وفهمېدى، يو مزدوري او تنخواه (كلمه د من لپاره د استغراق د نفي ده حتى چي پر تاسي زما متابعت دروند واقع كېږي په سبب د تاوان د اجر او تنخواه) مگر نه فعل د هغه چا چي غواړي و خداى ﷻ ته لار او تقرب و خداى ﷻ ته او رضٰى د خداى عزوجل.

پوښتنه: كلمه د الا خو استثناء ده له اجر څخه، نو مراد له فعل څخه د من شاء آه څه شى دى چي دا په اجر منفي سي او بيا ځندي استثناء سي؟

ځواب: مراد له فعل څخه د دغه سړي اطاعت د رسول الله ﷺ دى په امتثال كي د اوامر دده چي اول يې ايمان دى، او انتهاء د منهياتو چي اول يې كفر دى.

سوال: دا خو اجر د عليه الصلوة والسلام نه دى؟

ځواب: هو په دې سره خداى پاک قلع د اجر مالي وركړه او اظهار د دې يې وكړى چي عليه الصلوة والسلام له نهايت شفقت څخه د دوى ايمان يې چي نفع يې هم دوى ته راجع ده اجر كافي وافي مرضى د خپل ځان يې بلل.

سوال: په ايمان كي د دوى اجر كافي وافي مقصود د عليه الصلوة والسلام څه شي ده؟

ځواب: په حديث شريف كي چي روايت يې بزار له ابن مسعود رض څخه كړى دى قال رسول الله ﷺ الدال على الخير كفاعله يعني لكه دوى چي ايمان راوړى خداى ﷻ ودوى ته ثواب وركوي، داغه رنگه رسول الله ﷺ ته خداى ﷻ ثواب وركوي لانه ؑ دال على ذالك الخير، او بل په صحيح حديث كي په روايت د انس رض راغلي دي: قال رسول الله ﷺ من سن في الاسلام سنة حسنة فله اجرها واجر من عمل بها الى يوم القيامة من غير ان ينقص من اجورهم شيئًا، رواه مسلم.

تفريع: رسول كريم ﷺ د ټول امت الى يوم القيامة د ايمان او طاعاتو په كولو كي په ثواب كي ورسره شريک دى لانه ﷺ واضع دى د دغې سمي لاري الواصل الى الله عزوجل والى الجنة يوائي هم دى دى.

درویش وايي: چي روح البيان ويلي دي چي ظاهره داده چي استثناء منقطع ده او مظهري دا قول په قيل سره راوړی دی چي حاصل يې دادی چي زه نه طلبوم جعل او مزدوري مالي له چا څخه د خپل ځان لپاره لکن من شاء انفاقه لاجل الله يعني د خدای ﷻ د رضا لپاره زه يې مانع نه يم.

درویش وايي: چي مظهري په عنوان د مسئلې داسي ويلي دي ويستنبط من هذه الآية انه لايجوز الاستيجار (يعني اخذ الاجرة) للطاعة، كتعليم القرآن والاذان والامامة ونحو ذالک.

درویش وايي: چي دا مذهب د متقدمينو علماؤ رح دی، لکن په شرح الوقاية کي وايي وافتى المتاخرون بجوازه (اى اخذ الاجرة على الامور المذكورة) لظهور التواني في امور الدين انتهى، او د جلالين په يوه حاشيه کي هم دا فتوىٰ د متاخرينو ذکر کړې ده، او په فتوحات مکيه د شيخ اجل محي الدين ابن العربي قدس سره کي وايي للواعظ اخذ الاجرة على وعظ الناس وهو من اجل ما ياكل وان تركه افضل انتهى.

درویش وايي: چي پر اجرت پر وعظ الناس باندي اخذ الاجرة على الامامة او على الاذان او علم تعليم القرآن ونحوها قياسيږي.

مسئله: درويش وايي که معلم القرآن فقط يو سړی ؤ په يوې قريې يا بلد کي يا امام يا مؤذن يا غسل ورکونکی د مړي يا معلم القرآن يا معلم الفقه وغيرها، نو اجرت اخستل يې حرام دی بالاجماع لانه اذا انحصر تلک الامور على واحد فوجب على ذالک الواحد اجرائها كذا في الكرماني وغيره.

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ

او ته يا محمد اعتماذ او تکيه وکړه په دفع کي د شر د کفارو او د استغناء د اجورو څخه پر ذات چي دائم الحيوة والبقا دی، ولي نور احياء خو مري چي مړه سوه نو من توكل عليهم ضائع پاته سو بخلاف الحي الذي لايموت ولايضاع من توكل عليه.

حکايت: د سلطان العارفين بايزيد البسطامي قدس سره په عصر کي يو دوه ځوانان سره اشنايان وه او نهايته يو پر بل سره ګران وه، قضاء الهي راغله دا يو ځوان مړ سو او په فراق کي هغه بل ځوان ليونی سو حتى په ځان نه پوهېدی، جنګ به يې هم کاوه او ښکنځل به يې هم خپل او پردي ته کول، حتى چي پلار يې دا مجنون په کور

کي په زولنو او په لاسو تړلو بندي کړی، بایزید رح چي له حاله خبر سو، نو شاګردانو او اصحابو ته یې وویل چي راځئ د فلاني زوی ناجوړی دی چي پوښتنې ته ورسو، شاګردانو ورته وویل چي هغه د پښتنې نه دی لیونی دی پوچ او فحش وایي، بایزید رح ورته وویل چي دی په پوچ او فحش ویلو کي معذور دی پر موږ خو یې پوښتنه حق ده، نو شاګردان چارو ناچار ورسره ولاړه، هغه کورته چي ورغله وروسته تر اجازې د لیوني خوني ته بایزید رح ورغلی او داسي یې ورته وویل چي فلانی چي ستا زړه دومره نرم او بی واکه ؤ چي په اشنایي پسي یې لیونی کېدې، نو تا به اول اشنایي د حي لایموت مختاره کړې وای، یعني الله الحي الذي لایموت. لیوني و پلار ته وویل چي زما لاسونه او پښې خلاصي کړه زه جوړ سوم، بایزید رح یې پلار ته وویل چي پلار یې په تردد کي ؤ چي لاسونه او پښې یې خلاص کړه له قید څخه ځوان جوړ سو او د خدای جل جلاله سره یې محبت محفوظ کړی.

درویش وایي: چي دا کرامت د بایزید رح ؤ، که څه هم معتزله او د دوی ورته سلفیان وغیرهم د اولیاء الله د کراماتو څخه منکر دي، لکن اهل السنة والجماعة د اولیاء الله رحمة الله علیهم د کراماتو قائل دي کما في شرح العقائد وشرح المقاصد للعلامة الثاني سعد الدین التفتازاني والسید الجرجاني في شرح المواقف وغیرهما فاحفظ.

د توکل علی الله په باره کي به د مثنوي معنوي خواږه ابیات به په ګډه سره واورو

نیست کسی را از توکل خوبتر .... چیست از تسلیم خود محبوبتر
طفل تا گیرا و تا پو یا نبود .... مرکبش جز گردن بابا نبود
چون فضولی گشت ودست وپانمود .... درعنا افتاد ودرکور و کبود
آنکه او از اسمان باران دهد .... هم تواندکو زرحمت نان دهد
لکن کسب کن پس تکیه برجبار کن

وَسَبِّحْ بِحَمْدِهِ ۚ وَكَفَىٰ بِهِ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا ۝٥٨

پاکي وایه د خدای جل جلاله له عیبو او نقائصو څخه او ثناء وایه د خدای جل جلاله په صفاتو سره د جمال او جلال لپاره د مزید انعام (فقل سبحان الله وبحمده سبحان الله العظیم، کریمه: لان شکرتم لازیدنکم) الباء في به زائدة، او بس دی خدای جل جلاله

په ګنهو د بندګانو دده خبر او علم لرونکی دی، نو مطابق د اعمالو ددوی من الکفر والاسلام والطاعة والعصيان به دوی ته جزاء ورکړي.

الَّذِيْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِيْ سِتَّةِ اَيَّامٍ

هغه خدای دی چي پيدا کړي يې دي اسمانونه او مځکه او په منځ کي د اسمانو او مځکي په شپږ ورځي کي چي ابتداء يې له ورځي څخه د يکشنبې وکړه او په اخيري ساعت کي د ورځي د جمعې دا خلق عظيم وپای ته ورسېدی.

پوه سه: چي محل د موصول جر دی چي صفت آخر دی.

ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ

وروسته يې استواء پر عرش وکړه.

پوه سه: چي استوٰی پر عرش يا له متشابهاتو څخه دی عند القدماء من العلماء او يا په معنی د غلبه او استيلاء دی چي معنی يې و خلق ته راجع کېږي عند المئولين من المتاخرين.

فائده: د الذي خلق السمٰوات څخه الخ ددې لپاره ذکر کړی چي خلګ او مؤمنان دېر باعثه کړي پر توکل علی الله باندي، ولي چي دی خالق او متصرف في الکل فهو تعالی حقيق بان يتوکل عليه المؤمن، ولهذا امر الله سيد نوع البشر ﷺ بالتوکل علی الله بقوله، وتوکل علی الحي الی اخيره.

فائده: په دې آيت کي دا اشاره هم سته چي يو څوک چي يو کار کوي بايد له تلوار څخه کار وانه خلي بلکې په سړه سينه او په فکر کولو د عاقبت د هغه کار بيا هغه کار وکړي، ولي خدای ﷻ چي قادر کامل دی او امر دده په کمال سرعت سره نافذ دی په خلق کي د اشياؤ بيا هم په تدرج په شپږ ورځي کي دا کار انجام کړی.

فائده: له ستة ايام څخه مراد مقدار د شپږو ورځو دی چي په علم کي د خدای ﷻ ثابت ؤ فلا يرد ان حين خلق السمٰوات آه نه لمر ؤ او نه سپوږمی، نو شپږ شبانه روزه له کومي خوا وه؟ فافهم هداک الله.

اَلرَّحْمٰنُ فَسْـَٔلْ بِهٖ خَبِيْرًا ﴿۵۹﴾

پوه سه: چي الرحمٰن خبر د مبتداء محذوفي دی ای الذي خلق السمٰوات اه هو

الرحمن، او یا موصول یعني الذي مبتداء ده خبر یې الرحمن دی، او جمله صفت د الحي ده في قوله وتوکل علی الحي آه، د ''به'' ضمیر راجع دی و مصدر ته د خلق او د استویٰ، والمعنی ته سوال وکړه د خلق او استواء په تاویل د مذکور فلایرد ان الضمیر مفرد والمرجع اثنان ای الخلق والاستواء ''خبیرًا'' له یو عالم څخه چې تاته حقیقت درو ښیي، او یا له خبیر څخه الله ﷻ مراد دی، او یا جبرئیل[۴] او یا من قرء الکتب المتقدمة لیصدقک.

فائده: جار او مجرور یعني به متعلق دي په مابعد پوري یعني خبیرًا کما في قوله تعالی: انه بهم رؤف رحیم، فان بهم متعلق بما بعده ای رؤف رحیم.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَٰنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَٰنُ

چې وویل سي ودوی ته یعني کفار مکه ته (پوه سه! چې دا جمله عطف ده پر الذي خلق السمٰوات الخ باندي، یا پر جمله د هو الرحمٰن چې هغه جمله سي کمامر) چې سجده یعني انقیاد وکړي دوی وایي چې رحمٰن څوک دی، ولي چې کفار د مکې د رحمٰن په نامه خدای ﷻ نه پېژني، او دوی د رحمٰن په نامه یو مسیلمة کذاب پېژندی چې رحمان الیمامة یې بولی.

درویش وایي: چې هم دا سبب ؤ چې یو وخت علیه الصلوٰة والسلام وویل یا الله یا رحمن او ابوجهل فرعون هذه الامة واورېده، خلګو یعني نورو مشرکینو ته ورغلی چې محمد (ﷺ) موږ په توحید سره امر کوي او دی پخپله دوه خدایه بولي.

أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا ۩ ﴿۶۰﴾

آیا موږ به سجده کوو و هغه چاته چې ته موږ امر کوې په سجده سره، والخطاب للنبي ﷺ والاستفهام للانکار، او زیات کړی ودوی ته امر د سجود ورحمن ته نفرت ستا د ایمان راوړلو څخه.

تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا

زیات دی خیر او بلند دی د هغه ذات چې پیدا کړي یې دي په اسمان کي بروج.

پوه سه: چې الحسن او مجاهد او قتاده رح وایي چې بروج هغه غټو ستورو ته وایي سمیت بروجًا لظهورها لکه برجان د یوې کلا، او عطیة العوفي رح وایي چې

بروج هغه قصور دي په اسمان کي چي نګهبانان د ملکو لپاره د منع د شيطانانو له اورېدلو څخه د خبرو د ملکو پکښې دي.

درويش وايي: چي مظهري رحمه الله په خپل تفسير کي فقط دا دوه احتماله راوړي دي، او روح المعاني وايي چي ظاهره داده چي مراد په آيت کي هي البروج الاثنا عشر المعروفة، وروسته روح المعاني ډېر طويل بحث په دې دوولسو بروجو کي کړی دی، او روح البيان هم وايي هي البروج ١٢، وهي المنازل للكواكب السبع السيارة واسماء البروج، (١) الحمل، دا ابتداء د شمسي کال دی (٢) والثور (٣) الجوزاء، وهذه الثلثة ربيعة (۴) والسرطان (٥) والاسد (۶) والسنبلة، او دا درې د دوبي مياشتي دي (٧) والميزان (٨) والعقرب (٩) والقوس دا درې د مني مياشتي دي (١٠) والجدي (١١) والدلو (١٢) والحوت دا د ژمي درې مياشتي دي.

فائده: هر برج دېرش درجې په رفتار د لمر د رياضي په اصطلاح، حمل او عقرب دوې خونې دي مريخ د ستوري، والثور والميزان دوه اطاقه دي د زهره د ستوري، او جوزا او سنبله دوې خوني دي د عطارد د ستوري، والسرطان بيت القمر، والاسد بيت الشمس، والقوس والحوت دوې خوني دي د مشتري د ستوري، والجدي والدلو دوې خوني دي د زحل د ستوري.

درويش وايي: چي د غه دوولس برجه په رفتار د شمس يو شمسي کال دی.

فائدة طويلة: في قوله تعالى واذا قيل لهم اسجدوا للرحمٰن آه.

مسئله: که څوک وجود د رحمٰن نه مني يا داسي فعل يا قول وکړي چي هغه نه صادرېږي مګر له کافره فهو كافر بالاتفاق كما في فتح الرحمن يعني لکه سجده چي بت ته وکړي يا قرآن وغورځوي العياذ بالله قرآن يا کل يا بعض په قاذوراتو کي دا مثال د فعل دی، او يا کلمه د کفر ووايي يكفر بلا خلاف لكونه علامة التكذيب.

روايت: سفيان ثوري رحمه الله چي به دا آيت تلاوت کړی سر به يې د اسمان و خواته پورته کړی او داسي به يې ويل: الهی زدني رد خضوعًا كما زاد اعدائك نفورًا، په حديث صحيح کي راغلي دي چي يو سړي و روسول الله ﷺ ته وويل چي ته خدای ﷻ ته خواست وکړه چي ماته په جنت کي ستاسره يو ځای والی راکړي (درويش وايي چي د سائل دا مراد نه ؤ چي په جنت کي ستا رتبه راکړي لا نه

لایکون مقبولاً اصلاً بلکې مقصود د سائل داؤ چي طفیلي دي زه ستا سره په جنت کي یم یعني چي هر کړی تا وینم، دا سوال د ډېره محبته ؤ له علیه الصلوة والسلام سره) قال[۴] اعني بکثرة السجود، ته زما مرسته وکړه په ډېرو سجدو سره (یعني بکثرة النوافل ذکر جزء مراد څندي کل دی).

درویش وایي: چي د مذکوره آیت پای محل د سجده تلاوت دی بالاتفاق کذا في فتح الرحمٰن، حسین کاشفي رح په خپل تفسیر چي تفسیر حسیني یې بولي په فارسي فصیح ژبه سره، او دده مزار په هرات کي ډېر مشهور دی، وایي: این سجده هفتم بقول امام اعظم رح وبقول امام شافعي رح سجده هشتم است، واین سجده را سجده نفور وانکار نامیده اند، وصاحب فتوحات میگوید که چون مؤمن درووقت تلاوت این سوره این سجده بکند ممتاز گردد از اهل انکار پس این سجده را سجده امتیاز نیز توان گفت انتهی قول الکاشفي رح.

مسئله: درسجده دو تکبیر است یک بعد از نیت که بسجده میرود ویک که از سجده تلاوت سر را بر می آرد، ودرنهایه گفته که هر دو تکبیر سنت هستند ودرکافی میگوید که هر دو مندوب، ودرفتاوی زاهدی میفرماید که تکبیر اول مندوب است وتکبیر ثانی رکن وفرض است.

درویش وایي: چي د دواړو تکبیرو د رکنیت قول له چا څخه نه دی منقول.

فائده: که چا ته یو مشکل پېښ سي او دی د قرآن څخه هر آیت د سجدې یوائي یوائي تلاوت کړي او د هر آیت سره سجده هم وکړي، بیا وروسته لاسونه د انابت ودربار ته د قاضي الحاجت رب العزة په حل کي د مشکل موجود پورته کړي، مشکل به یې خدای ﷻ ورحل کړي ببرکة سجدات التلاوة وما ذالک علی الله بعزیز.

مسئله: په نېز د امام ابو یوسف رح سجده تلاوت واجب علی الفورده، که یې وځنډول هغه قضایي ده، او په نېز د امام اعظم او د امام محمد رح وهو المختار واجب علی الفور نه ده بلکې ټوله عمر یې وخت د کولو دی، پرته له اوقات مکروه څخه کما في کتب الاصول والفروع، والتاخیر لیس بمکروه وذکر الطحاوي ان التاخیر مکروه (ای تنزیهًا) وهو الاصح کما في التجنیس لصاحب الهدایة، ذکره القهستاني رح في شرحه.

فائده: دا آیت اسجدوا للرحمٰن دلالت پر دې کوي چي سجده مصطلح وغير ته د خدای ﷻ که بت وي که درخته وي که يو رئيس جمهور وي الى غير ذالک علامة السرخسي رحمه الله چي مشهور په شمس الائمة دی وايي که پر وجه د تعظيم وه کفر دی، او هغه کار چي بعض عوام يې د يو عالم يا د يو پير د ملاقات په وخت کي صرف مخکه مچ کړي او سجده نه وکړي فحرام، المرحوم الصدر الشهيد وايي چي په دې فعل سره نه کافر کيږي لانه يريد به التحية انتهى، لكن يلزم عليه ان لايفعل هذا الفعل لانه شريعة منسوخة وهي شريعقوب عليه السلام فان السجود بالنحو المذكور كان يجرى مجرى التحية، لکه يو سړی چي و يو چاته ولاړ سي لپاره د تکريم د هغه يا لاسونه ورمچ کړي ونحوها من عادات الناس مع الاساتذة والمرشدين وغيرهم.

مسئله: صرف سر کښته کول چي انحناء يې بولي للسطان او لغيره فمكروه لانه يشبه فعل اليهود.

پوښتنه: بعض خلک چي خدای ﷻ يو نعمت ورکړي مثلاً زېږی د زوی چا پر وکړی، او يا له يو عذاب څخه خدای ﷻ خلاص کړي دوی لپاره د شکر سجده کوي، حکم يې څه دی؟

ځواب: امام ابو حنيفه او امام مالک رحمه الله وايي مکروه ده، بلکې حمد او شکر دي په خوله وايي، او امام ابو يوسف او امام محمد رحمه الله وايي چي دا سجده شکر د ثواب کار دی، خدای ﷻ ثواب ورکوي لان هذه السجدة في الحقيقة لله تعالى الذي اعطاه النعمة اودفع عنه النقمة وعليه التفوىٰ، او امام شافعي او امام احمد رحمه الله وايي چي سجده شکر سنت ده او حکم يې د سجده تلاوت دی، لکن په داخل کي د لمانځه که فرضي وي او که نفلي سجده شکر دي نه کوي، كذا في فتح الرحمٰن.

فائده: زاهدي په شرح کي د قدوري وايي چي سجدې پنځه قسمه دي (١) السجدات الصلاتية وهي فرض (٢) وسجدة سهو (٣) وسجدة تلاوة فهما واجبتان (۴) وسجدة نذر وهي واجبة، بان قال لله علي سجدة تلاوة وان لم يقيدها بالتلاوة لاتجب عند ابى حنيفة رحمه الله خلافاً لابى يوسف رحمه الله (۵) وسجدة الشكر كمامر بيانها.

مسئله: بعض جهال عوام چي لمونځ وکړي بيا وروسته سجده کوي فليس بشئ لان الجهال يعتقدونها سنة او واجبة، او هر مباح کار چي سړی پر ځان سنت يا واجب وبولي هغه کار مکروه دی، اوس بيرته د تفسير پر لور.

وَّجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَّقَمَرًا مُّنِيرًا ﴿٦١﴾

خدای جل جلاله پیدا کړی دی په اسمان کي څراغ چي مراد ځندي لمر دی، او سپوږمی یې پیدا کړې ده په اسمان کي چي رڼا ورکوي د شپې.

پوښتنه: سپوږمی یې د څه حکمت لپاره جلا راوړه؟

ځواب: لان ضوئه لیس ذاتیاله بل نوره مستفاد من نور الشمس لاختلاف نور القمر في الزیادة والنقصان باختلاف مقابلة الشمس بالقرب والبعد، کما تقرر في کتب الهیئة بتمام التفصیل.

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً

او خدای جل جلاله هغه ذات دی چي ګرځولې یې ده شپه او ورځ خلیفه (خلفة چونکه مصدر دی فلابد من حذف المضاف ای ذوی خلفة) والمعنی چي ورځ تېرېږي پر ځای یې شپه دربږي او چي شپه تېره سي قائمقام یې ورځ ګرځي، نو د ورځي که یو چا یو کار کاوه یعني عبادت یا ورد یا تلاوت او هغه کار ته یې د ورځي فرصت نه کړی پیدا د شپې دې وکړي، او که د شپې یو کارؤ چي سړي به کاوه او د مخه یې هغه کار ونه کړی بعذر النوم مثلاً بیا یې د ورځي وکړي کما روی البغوي رحمه الله چي یو سړی عمر بن الخطاب رضی الله عنه ته راغلی او وه یې ویل: فاتتني صلوة اللیل یعني صلوة التهجد، قال عمر رضی الله عنه ادرک مافاتک في لیلک في نهارک، بیا عمر رضی الله عنه دا آیت دلیل ورته ووایه، قال الله تعالی وجعل اللیل والنهار خلفة، او مجاهد رحمه الله وایي جعل یعني کل واحد منهما مخالفًا للآخر هذا اسود وهذا ابیض انتهی.

لِّمَنْ أَرَادَ أَن يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا ﴿٦٢﴾

حرف جر متعلق دی په جعل سره او اصل د یذکر یتذکر ؤ، له بابه د تفعل دی تاء یې په دال کي مدغمه کړه، والمعنی هغه چا لره چي دی غواړي چي زه نعمتونه د خدای جل جلاله په یاد کړم او په صنع کي د خدای جل جلاله فکر ووهم ددې فکر نتیجه به داسي چي دغو مصنوعاتو لره یو صانع حکیم رحیم علی العباد واجب الوجود لذاته حتمًا سته..... بیت:

برګ درختان سبز درنظر هوشیار ...... هر ورقی دفتریست معرفت کردګار

او یا معنی داده چي له سړي څخه چي د شپې یا د ورځي ورد پاته سوی وي په هغه بل کي به یې را وګرځوم کمامر.

"او اراد شکورًا" یعني یا اراده شکر د خدای ﷻ لري پرده باندي د نعمتو د خدای ﷻ چي لیل او نهار ده چي شپه تاریکه ده د ارام او استراحت لپاره ده او ورځ روښانه ده د کسب، تجارت او دکانداری لپاره ده الی غیر ذالک.

تفریع: که پر چا یو وخت تېر سي بیله ذکره او بیله شکره او بیله فکره په مصنوعاتو کي د خدای ﷻ فقد ضاع وقته.

وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِيْنَ يَمْشُوْنَ عَلَى الْاَرْضِ هَوْنًا

بوهسه: چي اضافت د عباد و اسم جلیل ته د رحمن لپاره د تشریف د مضاف دی.

فائده: احتراز دی د عبادة الدنیا کولو خلکو یا د شیطان او د نفس او هوا عبادت کونکو خلکو، ولي په هغو کي صفات آتیه چي اثار د رحمت او مقبولیت دي په جناب کي د خدای ﷻ په دوی کي نو د تشریف د اضافت ورنه دي.

فائده: روح البیان وایي ای عباده المقبولون وهو مبتداء او خبر یې الذین آه دی، او مظهري وایي چي خبر یې اولئک یجزون الغرفة الخ دی، او روح المعاني وایي چي عباد الرحمن په اتفاق مبتداء ده او په خبر کي دده قول دی اول دا چي خبر یې ما في اخیر السورة چي اولئک یجزون الغرفة آه لکه مظهري چي وویل، والثاني وهو الاقرب چي خبر یې الذین یمشون آه دی لکه روح البیان چي وویل.

فائده: عباد الرحمن آه جمله مستانفه ده لپاره د بیان د خاصو بندګانو د خدای ج او ددوی احوال دنیویه او اخرویه بیانوي، وروسته تر بیان د نافرینو د عبادت د خدای ﷻ او له سجدې څخه د خدای عزوجل.

"الذین یمشون علی الارض هونًا" اول خوی دادی چي دوی تګ کوي پر مځکه په داسي حال کي چي ارام او په سکینه او وقار او تواضع کي وي او د تکبر تګ نه کوي، پر دې تقدیر هونًا په معنی د هنیین دی، نو حال دی له فاعل څخه د یمشون، او یا معنی داده مشیًا هنیًا، نو مفعول مطلق دی د یمشون وصف به للمبالغة، هون په لغت کي علی مافي القاموس رفق او لین او وقارته وایي، ولي سړی چي د خدای ﷻ عظمت او کبریا لحاظ کړي او خپل اول چي له ماء مهین

نطفه څخه د مور او پلار پیدا سوی دی او اخیر الامر د خاورو و قبر ته ورځي، نو خاشع کېږي ارواح د دوی او عجز اختیار کوي نفوس د دوی فلهذا یمشون هونًا ولایتبخرون ولایتکبرون، وجاء في الحدیث الصحیح المؤمنون هینون لینون کالجمل الانف (چي په پزه کي یې تته وي) ان قید انقاد (که یې څوک کشوي که لوی وي که کوچنی، دی فرمان داره وي یعني ورسره روان وي) وان استنخ علی سخرة فاستناخ (که یې څوک چوکوي پر ډبره چوکېږي یعني سر غړونه نه کوي د کشولو په وخت کي او نه د چوکولو په دوران کي، ورنه اوښ ډېر قوي حیوان دی چي تکبر مختاره کړي په ډېرو کسانو یې څوک نسي تر تسخیر لاندي راوستلای وهذه الحالات للابل بتسخیر الله عزوجل لیس الا.... شیخ سعدي رح وایي:

فروتن بود هوشمند گزین .... نهد شاخ پرمېوه سر بر زمین
چو سیل اندر آمد بهول ونهیب .... فتاد از بلندی بسر درنشیب
چو شبنم بیفتاد مسکین وخرد .... سحر آسمانش بعیوق برد

سوال: ته ایوبي دا فارسي بیتونه چي اکثر عوام بلکي طالبان بلکې امامان نه په پوهېږي، ولي یې په خپل تفسیر کي راوړې؟

ځواب: دا خو د دوی نقصان دی ولي فارسي (دري) ژبه چي افصح د ژبو ده وروسته تر عربي ولي نه زده کوي، یعني پنج کتاب، بوستان او گلستان سعدي دي زده کړي.

وَّاِذَا خَاطَبَهُمُ الْجٰهِلُوْنَ قَالُوْا سَلٰمًا ﴿۶۳﴾

عطف دی پر یمشون، دا دویم صفت دی د عبادالرحمن چي د دوی سره په خبرو اخته سي ناپوهان کسان یعني داسي خبري ورته کوي چي پر دوی بدي لگېږي لکه پسخند په وهل او یا پېغور ورکول الی غیر ذالک "قالوا سلامًا" ای نطلب منکم السلامة، نو سلامًا منصوب دی په فعل مضمر دی ای نطلب، مجاهد رح وایي چي دوی د جاهلانو سره ځانونه اخته او مقابله د سوء د جاهل په سوء سره نه ورکوي.

درویش وایي: چي بعض مفسرین دا آیت منسوخ په آیة القتال بولي لکن اکثر علماء پر دې دي چي دا آیت محکم دی یعني منسوخ نه دی، ولي چي حلم کول و جاهل ته مندوب الیه دی، ولي که حلم و جاهل ته و نه کړي د جنگ اور به جاهل بل کړي.

درویش وايي: چي کلبي او ابو العالية رح دا آيت منسوخ بللی دی، لکه مظهري ددوی په مقابل کي وايي والحق ان الآية محكمة غير منسوخة لان القتال انما هو لاعلاء كلمة الله حقًا لله سبحانه او دا حق الله په ويلو د لا اله الا الله يا اعطاء الجزية پای ته رسېږي (يعني جاهل خو مسلمان دی جهاد نه دی ورسره روا) قال رسول الله ﷺ امرت ان اقاتل الناس حتى يقولوا لا اله الا الله وان محمد رسول الله فاذا قالوا ذالک عصموا مني دمائهم واموالهم متفق عليه.

درویش وايي: چي روح المعاني، روح البيان، قرطبي، مظهري، بيضاوي او امام رازي رحمة الله عليهم ټوله دا آيت محکم بولي، د ابن عمر رض څخه روايت دی قال الله سبحانه قاتلوا الذين لايؤمنون بالله الى قوله حتى يعطوا الجزية عن يد (يعني په خپل لاس يعني د بل سړي په لاس به يې نه را استوي چي ددوی تکبر له ايمان څخه په ذلت بدل سي وهم صاغرون الآية، نو په دې آيت کي او له دمخه آيت څخه دا معلومه سوه چي مسلمانان حق د انتقام اخستلو وروسته تر کليمې مبارکي او يا وروسته تر قبول د جزيې نه لري، وهذا حال المسلمين مع الكافرين، جلال الدين الرومي قدس سره د جاهلون جواب داسي بيان کړی دی:

اگر گويند زراقی وسانوس .... بگوهستم دو صد چندان وميرو
وگر از خشم دشنامی دهندت .... دعاكن خوش دل وخندان وميرو

حکايت: شيخ سعدي قدس سره وايي: چي يو شپه يو زاهد عالم له کوره را وتلی ؤ د يو کار لپاره په محل کي يو ربابي ؤ چي رباب يې وايه او باندار پر ټول ؤ، زاهد چي يې وليدی د ربابي دا خيال سو چي لکه چي په مو پسي را وتلی دی، نو په حال کي د مستۍ او خمار يې زاهد پر دا سر په رباب وواهه، نو د زاهد سر مات سو او رباب هم مات سو، خير زاهد خپل کور ته راغلی د سر ويني يې پاکي کړې سر يې پټی کړی، چي سهار سو زاهد د هغه ربابي کور ته ورغلي او يو څو درهمه يې هم ورسره اخستي وه او ربابي ته يې داسي وويل:

که دو شينه معذور بودی ومست ...... ترا ومرا بربط وسر شکست
مرا به شد آن زخم وبيم ...... ترا به نخواهد شد الا بسيم

او هغه درهم يې هم ورکړه، راوي وايي چي هغه ربابي توبه وکښل او نشه چي

يې كوله د هغې څخه يې هم توبه وكښل.

بعض علماء وايي چي د عباد الرحمن دغه علامې دي (١) العبادة حليتهم، عبادت ددوى زيور دى (٢) الفقر (٣) طاعة الله حلاوتهم (۴) حب الله لذتهم (۵) والى الله حاجتهم (يعني حاجت چي يې وي خداى ﷻ ته يې پېشوي لا الى غيره تعالى. (۶) والتقوىٰ زادهم (٧) والهدى مركبهم (٨) والقرآن حديثهم (٩) والذكر زينتهم (١٠) والقناعة مآلهم (١١) والعبادة كسبهم (١٢) والشيطان عدوهم (١٣) والحق حارسهم (١۴) والنهار عبرتهم (١۵) والليل فكرتهم (١۶) والحياء مرحلتهم (١٧) والموت منزلتهم (١٨) والقبر حفرتهم (١٩) والفردوس مسكنهم (٢٠) الى رب العالمين منيتهم.

درويش وايي: چي په دا شل صفته به په نني زمانه كي په زرو مؤمنانو كي به يو سړي په دغو شلو صفاتو موصوف وي زما په خيال، والله اعلم بحقيقة الحال.

وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا ﴿٦٤﴾

عطف دى پر ماقبل، او دا بل صفت دى د عباد الرحمن.

پوه سه: چي لربهم متعلق دى په سجدًا وقيامًا پوري، فائده د تقديم يې دا ده چي فعل ددوى خاصة لله وي رياء او سمعه ځاى نه پكښي لري، او سجدًا جمع د ساجد ده، او قيامًا جمع د قائم ده.

فائده: تعبير د لمانځه څخه يې په دې ركن اعظم سره چي سجده او قيام ده وكړى.

سوال: سجده خو تر قيام وروسته ده؟

ځواب: يا لپاره ددې چي فواصل يعني اواخر د آيتو سره برابر سي، او لقوله[۴] اقرب مايكون العبد من ربه اذا كان وهو ساجد، او يا لپاره ددې چي قيام د نورو اغراضو لپاره هم راځي بخلاف السجدة حيث لاتجوز لغير الله تعالى.

ترجمه: او بل وصف د عباد الرحمن چي دوى شپه تېروي په لمانځه كي يعني تهجد خاص الخاص د خداى ﷻ لپاره.

تنبيه: تخصيص د شپې چي يې وكړى لان العبادة بالليل بعد النوم اشق على النفس وابعد من الرياء او خوله و زړه په صلوة الليل كي باهم متفق وي، او سبب دادى چي د ورځي نور عبادات سته چي عمومًا په ورځ كي كېږي لكه زيارت او

صحبت د ښوو خلګو، والتعليم والتعلم، والارشاد يعني د مريدانو ښوونه او طلب د رشد د مريدانو له خوا څخه والجهاد في سبيل الله، او بل دادی چي ورځ لپاره د كسب او د نفقې د عيال ده، او بل دا چي د ورځي نفلونه د رياء سره مخامخ کېږي او د زړه او د خولې اتفاق پکښي بعيد دی، له ابن عباس رضي الله عنه څخه روايت دی قال قال رسول الله ﷺ اشراف امتي حملة القرآن (يعني حافظان) و اصحاب الليل رواه البيهقي في شعب الايمان، او له ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت دی چي راوي يې احمد رحمه الله دی، قال سمعت رسول الله ﷺ افضل الصلوة بعد المفروضة صلوة في جوف الليل، او ترمذي له ابی امامة رضي الله عنه څخه روايت کړی دی قال قال رسول الله ﷺ عليكم (لازم وګرځوئ) بقيام الليل فانه من داب الصالحين (ای عادتهم) قبلكم وهو قربة الی ربكم (سبب د نژدې والي دی ورب ته ستاسي) ومكفرة للسيئات (او رژونكی دی د ګنهو) ومنهات عن الاثم (او سړی منع كوي له ګناه څخه) وعن ابی سعيد الخدري رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ ثلاثة يضحک الله اليهم (درويش وايي چي دا كلمه د حديث له متشابهاتو څخه ده په نېز د قدماؤ يعني الله ورسوله اعلم بذالک، او په نېز د متاخرينو مراد له ضحک څخه لازم دی د ضحک يعني اظهار الرضٰی) الرجل اذا قام بالليل يصلی يعني صلوة التهجد، والقوم اذا صفوا في الصلوة يعني في الجماعة او صفوا في قتال العدو، رواه البغوي في شرح السنة.

زیری: بغوي رحمه الله وايي: قال ابن عباس رضي الله عنه من صلی بعد العشاء ركعتين او اكثر فقد بات لله ساجدًا وقائمًا انتهی.

درویش وایي: لعل المراد والله اعلم ان من لم يثق بنفسه القيام للصلوة في جوف الليل. بشارة: له عثمان بن عفان رضي الله عنه څخه روايت دی چي ده وويل قال رسول الله ﷺ من صلی العشاء بجماعة كان كقيام نصف الليل ومن صل الفجر بجماعة كان كقيام ليلة رواه احمد ومسلم في صحيحه.

درویش وایي: چي شک نسته چي يو سړی چي صلوة العشاء بالجماعة وكړي او صلوة التهجد في جوف الليل هم وكړي او صلوة الفجر هم په جماعت اداء كړي اعلی دی رتبة وثوابًا من الشخص المذكور فافهم، وفي حديث صحيح قم من الليل ولو قدر حلبة شاة.

وَالَّذِيْنَ يَقُوْلُوْنَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ

عطف دی پر ماقبل او دا بل حال دی د عباد الرحمن، او هغه کسان چي وايي چي زمونږ رب زمونږ څخه لیري کړی دی عذاب جهنم یعني دوی سره حسن معاشره د خلګو سره او د کوشش په عبادت کي د خدای ﷻ کما یدل علیه الآیات السابقة له عذاب څخه د خدای ﷻ بیرېږي او خدای ﷻ ته په عجز او نیاز وایي چي عذاب د جهنم له مونږ څخه صرف کړه، دا له دې سببه چي دوی پر عملو اعتماد نه لري او دا هم باور نه لري چي مونږ به پر دغه حال د عبادت دائم او قائم یو، نو الی وقت الموت.

اِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴿۶۵﴾

په تحقیق عذاب د جهنم دی غرامًا ای لازمًا، وقال البغوي رح الغراء اشد اللازم، وقیل غرامًا ای هلاکًا، وقیل الغرام مایصیب الانسان من شدة ومصیبة، او الحسن رح وایي کل غریم یفارق غریمة الا جهنم فو اشد الغرماء، ومآل الکل واحد فافهم.

اِنَّهَا سَآءَتْ مُسْتَقَرًّا وَّمُقَامًا ﴿۶۶﴾

پوه سه: چي دا جمله دلیل دی لقولهم ربنا اصرف آه وبیان لسوء حال جهنم في نفسها وروسته تر تعلیل بسوء حال عذابها بقوله ان عذابها آه.

پوه سه: چي سائت فعل ذم دی په معنی د بئست.

فائده: ضمیر د سائت په ماقبل کي مرجع نه لري ولي چي نحات وایي چي فاعل د افعال ذم به یا معرف باللام او یا به مضاف ومعرف باللام ته وي او یا به ضمیر مبهم وي ممیز په نکره منصوبه سره وي وفي هذا المقام لم یوجد الاولان فالفاعل ههنا ضمیر مبهم دی چي تمییز یه نکره منصوبه ده چي مستقرًا ومقامًا دی، فالمعنی بئست موضع قرار واقامت جهنم وبالفارسیة بتحقیق دوزخ بد ارام گاه است وبد جای بودنی، او په پښتو یې ترجمه داده چي بد ځای د قرار او د اوسیدو دی جهنم، سعید شیرازي رح وایي:

طریقت همین است که اهل یقین .... نکو کار بودند وتقصیر بین
بنده همان به که دتقصیر خویش .... عذر بدگاه خدای آورد
ورنه سزا وار خدا وندیش .... کس نتواند که بجا آورد

درویش وایي:

چهار چیز آورده ام شاها که در گنج تو نیست
عاجزی و مسکینی فقر وگناه آورده ام

یو محقق شاعر عربي داسي وایي:

ما رمت الدخول علیه حتّی.........حللت محلة العبد الذلیل
الهی عبدک العاصی اتاکا.........مقرًا بالذنوب وقد دعاکا
فان ترحم فانت لذالک اهل.........وان تطرد فمن یرحم سواکا

وفي الاردوية:

صبا مدینے میں مصطفٰی سے ہم غریبوں کا سلام کہنا
نہیں کوئی بجز تمہارا بس میرا اتنا پیام کہنا

ابن نجید رحمه الله وایي لایصف قدم في العبودیة حتی یکون افعاله عنده کلها ریاء، واحوالها کلها دعاوی محضة.

فائده: صاحب د روح البیان وایي چي په دې آیت کي دلیل دی پر دې چي دعا مطلقًا خصوصًا وروسته تر لمانځه مخ العبادة کما جاء في الحدیث، که مصلي یواځي وي او که په جماعت سره لمونځ وکړي که امام وي او مقتدی وي انتهی.

درویش وایي:

الٰهی یا الٰهی......ندارم جز امیدت تکیه گاهی
ندارم طاعت مقبول درگاه.......بجز اشک ندامت آه آهی
ندارم توشه راه قیامت.......بجز شرمندگی وروه سیاهی
بحق مصطفٰی وچهار یاران.......عبید را از گناه کن عذر خواهی

وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا

دا بل صفت او حال دی د عبادالرحمن، عطف دی پر ماقبل موصولاتو باندي یا پر اول موصول یا پر اخیر باندي، ترجمه: هغه کسان چي دوی انفاق کوي د مال د الله عزوجل په لار کي، نه اسراف کوي یعني تر حد د اعتدال او نه کمول تر مالابد منه بعض مفسرین وایي چي اسراف صرف د مال دی په معصیت کي که څه هم لږ وي،

او اقتار منع د حق الله ده لکه زکوة او یا چي نفقه د چا پر ده فرض وي لکه والدین هغه یې منع کړي وي، وهو قول ابن عباس ومجاهد وقتادة وابن جریج وبه قال الحسن رضی، او بعض مفسرین وايي چي اسراف مجاوزة في الانفاق حتی یدخل في حد التبذیر والاقتار تقصیر دی د ما لابد منه، مظهري رح وايي دا قول راجع او اول ته دی، او مجاهد رح ددې آیت په تفسیر کي داسي هم ویلي دي که یو سړی په مثل د جبل ابي قبیس (چي په مکه کي د یو غره نوم دی) سره زر لري او په طاعت کي يې صرف کړي کالزکوة والصدقة علی الفقراء والمساکین والیتامٰی والایامٰی وفي الجهاد في سبیل الله وغیر ذالک لم یکن مسرفا ولو انفق درهمًا في معصیة الله کان مسرفًا، یزید بن حبیب رح ددې آیت په تفسیر کي وايي اولئک اصحاب محمد صلی الله علیه وسلم چي دوی به ډوډۍ صرف د تنعم لپاره نه خوړل او نه د لذت لپاره، ولا یلبسون ثیابًا للجمال، بلکې دوی به دومره ډوډۍ که وچه وای کهلنده چي لوږه به يې په دفع سوه او دوی ته به قوت پر عبادت د خدای جل جلاله ګرځېدی، او کالي يې دومره اغوستل چي عورت يې په پټ وای او د حر او برد څخه په خوندي وای.

﴿وَكَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا ۝٦٧﴾

"کان" ضمیر راجع دی وانفاق ته چي له انفقوا څخه وفهمیدی، نو هغه ضمیر اسم د کان دی "وبین ذالک" په تاویل د ماذکر من الاسراف والتقصیر، او دا خبر د کان دی "قوامًا" ای وسطًا عدلًا او قوامًا خبر بعد الخبر دی د کان، یعني لکه مرکز د دائرې چي په دائرې کي وي یوې خوا ته میلان نه لري.

﴿وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ﴾

"والذین لایدعون" عطف پر ماقبل، دابل صفت دی د عباد الرحمن، چي دوی عبادت نه کوي، سره د خدایه د بل معبود، یعني که بت وي لکه مشرکان د مکې او که ملکي وي لکه د خزاعة قوم چي دوی ملکي د خدای پاک لوڼې بللې او د هغو عبادت يې کاوه، یا لکه عیسیٰ ؑ چي نصاری ؤ ابن الله باله، یا لکه عزیر ؑ چي یهودانو به ابن الله بولی.

﴿وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ﴾

او دوی نه وژني هغه نفس یعني هغه شخص چي خدای ﷻ حرام کړی دی هغه (یعني حرم قتله على القاتل)

پوه سه: چي بالحق متعلق دی په لايقتلون پوري، او کلمه د باء د سببيه ده ای لايقتلونه بسبب الا بالحق لکه قصاص يا رجم يا کافر وي غير اهل الذمة چي په دوران کي د جهاد في سبيل الله مړ کړي "ولايزنون" او زنی نه کوي.

فائده: خدای ﷻ عباد الرحمن ته اول ښه ښه طاعات چي اصول د ټولو طاعاتو وه ثابت کړه او وروسته يې د امهات المعاصي نفي له دوی څخه وکړې اظهارًا لکمال ايمانهم، او تنبيه يې پر دې وکړه چي ثواب د آخرت من الجنة وغيرها موعود د هغه چا سره دی چي جامع د دغو صفاتو وي من الايجاب والسلب.

فائده: کفار فجار په اضدادو د دغو صفاتو موصوف دی في الايجاب بالسلب وفي النفي بالاثبات فافهم.

﴿وَمَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا﴾ ﴿٦٨﴾

که څوک فعل وکړي د يو شي د دغو معاصيو څخه ملاقي به سي د جزاء سره د ګناه كذا قال ابن عباس رضي الله عنه او ابو عبيده رضي الله عنه چي اثام عقوبت ته وايي، او مجاهد رحمه الله وايي چي اثام نوم د يوې شيلې دی په دوږخ کي، قال البغوي رحمه الله يروى ذالک عن عبد الله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه څخه او په حديث صحيح کي راغلي دي الغي والاثام دوه څاهان دي په جهنم کي چي هغو ته وربهيږي نوونه د اهل النار، او ابن عمر رضي الله عنه وايي چي اثام يوه شيله ده په جهنم کي، او ابو عبيده رضي الله عنه وايي چي اثام عقوبت ته وايي او مجاهد رحمه الله وايي چي اثام يوه شيله ده په جهنم کي.

درويش وايي: چي د ټولو تفسيرو مآل وسخت عذاب ته دی کما وليفًا.

﴿يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا﴾ ﴿٦٩﴾

دوه چنده به سي ده لره (ضمير راجع دی ومن ته د مضاعف سبب يې دا دی چي ورضم به سي وعذاب ته د كفر ددوی عذاب د معاصيو ددوی) او دی به همېشه وي په دغه عذاب کي ذليل، مهانًا حال دی، نو اوريې جسماني عذاب دی او ذلت

او سپکاوی یې روحي عذاب دی، بخاري او مسلم له ابن عباس رضي الله عنه څخه روایت کړی دی چې څه مشرکان چې مړي یې کړي وه ډېر او زناوي یې کړي وې ډېري او شرک خو هم ورسره ؤ، علیه الصلوة والسلام ته یې داسې وویل: دا ته چې موږ ته دعوت راکوې یعني التوحید والاسلام دا خو ښه شی دی لکن که ته موږ خبر کړې چې کفر، قتل او زنا لره یو کفاره هم شته او که نشته؟ نو دا آیت نازل سو: والذین لایدعون مع الله الهًا آخر الی قوله.

اِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا

الی قوله تعالی غفورًا رحیمًا.

پوهه سه: چې کلمه د الا استثناء ده من قوله ومن یفعل ذالک یلق اثامًا الی قوله تعالی مهانًا، والمعنی: مګر هغو کسانو لره دا مذکور عذاب نسته چې توبه وکاږي له ګناه څخه او ایمان راوړي پر خدای ﷻ په توحید سره او پر علیه الصلوة والسلام په رسالت سره، او وروسته هغه عملونه چې دده او خدای ﷻ تر منځ دي هغه ښه کړي یعني د خدای ﷻ او د رسول د امر سره برابر کارونه کوي، ونزلت ایضًا قل یا عبادي الذین اسرفوا علی انفسهم لاتقنطوا من رحمة الله ان الله یغفر الذنوب جمیعًا (یعني بشرط التوبة عنها)

فَاُولٰٓئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّاٰتِهِمْ حَسَنٰتٍ

نو دغه کسان (چې توبه یې وکښل او ایمان یې راوړی او عملونه یې ښه صالح وکړه) بدلوي الله تعالی ددوی سیئات یعني هغه سیئات چې وروسته تر اسلام یې په دنیا کې کړي وي، حسنات به لیکي په ورځ د قیامت، یعني په ځای د هري سیئې حسنه وربدلوي او د عذاب په ځای کې ثواب وربدلوي، له ابوذر رضي الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ وویل چې یو سړی به په ورځ د قیامت راوستل سي د خدای ﷻ له خوا به حساب کونکو ملکو ته وویل سي چې تاسي ده ته وړېش کړئ صغائر ګنهونه دده او کبائر ځندي پټ کړئ، ملکي ورته وایي چې فلان وخت دي فلانی ګناه کړې وه یعني هغه صغائر ګنهونه ورته شمېري او دی انکار نه کوي، او دی په زړه کي بېرېږي چې هغه کبائر ګنهونه پسي را وانه خلي، نو د خدای ﷻ له جانبه وویل سي هغو ملکو ته چې حساب یې دده سره

کاوه چي په ځای کي د هري ګناه يعني صغائر وده ته حسنه ورکړي، وروسته دا سړی ووايي چي ما خو نور ګنهونه هم درلودل يعني کبائر دلته نه سوه ښکاره؟ ابو ذر رض وايي چي عليه الصلوة والسلام پر دې قول د هغه سړي وخندل حتی چي نواجذ غاښونه يې ښکاره سوه، وروسته عليه الصلوة والسلام دا آيت ووايه: فاولئک يبدل الله آه او بعض مفسرين وايي چي د دې آيت معنی داده چي خداې پاک محوه کوي هغه د مخه ګنهونه تر بلي ګناه په توبه سره او په ځای د هغو چي محوه سوه وروسته تر توبې اعمال صالحه ده ده ثبت کوي، او يا هغه ملکه يعني استعداد ده ده چي په هغه ملکه بې په دنيا کي معاصي کوله وروسته تر توبې ملکه د طاعت په ده کي پيدا کړي او توفيق ورکړي پر ضد د هغو معاصيو چي قبل التوبه به ته کوله، وهذا معنی قول ابن عباس رض والحسن وسعيد بن جبير ومجاهد والسدي والضحاک رح حيث قالوا يبدل الله بقبائح ما عملوا في الشرک محاسن الاعمال في الاسلام يعني فيبدل الله لهم بالشرک التوحيد وبقتل المؤمنين قتل المشرکين المحاربين وبالزنٰی العفة (صبر له زنٰی څخه)

درويش وايي: چي هغه چي ما ذکر کړی او په حديث سره د ابی ذر رضي الله عنه مي تائيد وکړی، هغه قول دی د عائشې رض او ابو هريره رض او سلمان او مکحول او سعيد بن المسيب رض.

وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٧٠﴾

او دی خدای جل جلاله بخښونکی د ګنهو د بندګانو او مهربان دی پر دوی.

پوهه: چي خدای جل جلاله بخښي ګنهونه د بندګانو صغائرها وکبائرها اما بالتوبة او بلا توبة لمن يشاء لايسئل عما يفعل.

درويش وايي: چي روح البيان يو طويل معقول بيان د دې آيت يعني الا من تاب وعمل صالحًا الخ په تفسير کي چي د فهم سره د متعلمينو د تفسير ايوبي ډېر لوړ دی، نو له دې سببه ما صرف نظر کړی ومن شاء فليطالع التفسير المذکور.

وَمَن تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا ﴿٧١﴾

او هر هغه څوک چي توبه وکاږي، او نېک عمل وکړي، نو بېشکه چي دی توبه وکاږي او رجوع کوي بيرته و خدای جل جلاله ته په ښه رجوع سره.

وَالَّذِيْنَ لَا يَشْهَدُوْنَ الزُّوْرَ

درويش وايي: چي بغوي رح وايي چي ضحاک او اکثره مفسرين رح مراد له زور څخه شرک بولي، ولي چي خداى پاک ته شريک ويل شاهدي په دروغو ده، او مظهري رح که څه هم په ډېرو ځايو کي متابعت د بغوي رح مختاره کړی دی په خپل تفسير کي لکن په دې وينا کي د بغوي چي اکثره مفسرينو ته يې حواله کړې ده تر سخت تنقيد لاندي نيولی دی او داسي يې ويلي دي، قلت ويلزم على هذا التکرار لما مر من قوله تعالى والذين لايدعون مع الله الهًا اخر، انتهى قول المظهري.

درويش وايي: چي د مفسرينو رايه داده چي مراد له شهادة الزور څخه شاهدي د دروغو ده پر خلگو او دا گناه کبيره ده، ولي په قرآن مبارک کي يې شرک او شهادت زور يو ځاى سره راوړی دی، کريمه: فاجتنبوا الرجس من الاوثان واجتنبوا قول الزور، بخاري په خپل صحيح کتاب کي وايي چي رسول کريم ﷺ خلگو ته وويل الا اخبركم باكبر الكبائر! خلگو ورته وويل بلى يا رسول الله يعني راته بيان يې کړه، قال الشرک بالله وعقوق الوالدين (وفي حکمهما عقوق الاساتذة کما هو المروج في طلباء زماننا) دمخه عليه الصلوة والسلام تکيه کړې وه باره راکښېنستی او وه يې ويل الا وقول الزور وشهادة فما زال يکررها حتى قلنا ليته سکت (کشي عليه الصلوة والسلام ساکت سوى واى يعني شفقة عليه في تکرار هذا القول)

فائده: په شهادة الزور کي حد شرعي خو نسته غايته التعزير چي حاکم دي تعزير ورکړي، نو ابو حنيفه رح وايي چي اکتفاء دي په تعزير کي په تشهير سره وکړي يعني چي مجامع الناس او بازارو کي دي اعلان پسي کوي هذا شاهد الزور، او نه دې وهي او نه دي بندي کوي، ولي مقصود خو انزجاء دده او د خلگو دی له شهادة الزور څخه، وذالک يحصل بالتشهير وغير ذالک من الضرب والحبس مبالغة في الزجر.

پوښتنه: بغوي رح وايي چي عمر رض شاهد الزور څلوېښت درې وواهه او مخ يې ورتوراوه او په بازارو يې گرځاوه؟ درويش وايي چي دا زجر د عمر رض وشاهد الزور ته په صحيح ډېرو رواياتو سره ثابت دی، حتى چي په صحيح روايت کي راغلي دي چي عمر رض خپلو حاکمانو ته هم ورته حکم ور استولی ؤ، نو پوښتنه داده چي امام اعظم رح ولي د عمر رض د فعل مخالفت کوي؟

ځواب: امام اعظم رحمه الله فعل د عمر رضي الله عنه محمول پر سياست بولي، نو اوس هم که حاکم سياسةً دا کار وکړي روا دی.

درويش وايي: چي دغه فعل د عمر رضي الله عنه امام مالک، امام شافعي، امام ابو يوسف او امام محمد رحمهم الله مختاره کړی دی، چي شاهد الزور ته دي زجر په ځلوښت درو وهلو سره او په خپل قوم کي دې ودروي او اعلان دي وکړي چي دغه دی شاهد الزور، او مالک رحمه الله دا هم زياته کړې ده چي په بازارو او په مجمع کي د خلګو دي هم اعلان پسي وکړي.

پوه سه: چي محمد بن الحسن رحمه الله په کتاب الآثار کي په سند د ابی حنيفة رحمه الله له ابن الهيثم عن حارث عن شريح (چي قاضي القضات ؤ) چي ده ته به ثابت سوه چي دغه نفر شاهد الزور دی، نو که به د بازار له خلګو څخه ؤ، نو نفرو ته به يې په لاس ورکړی او ورته وه به يې ويل چي دا سړی چي بازار ته ورولئ، نو اهل السوق ته وواياست چي شريح پر تاسي سلام وايه، او وروسته تر سلامه درته وايي تاسي ته چي موږ پيدا کړی دغه سړی د درواغو شاهد، نو له ده څخه بايد تاسي وبېرېږئ، او که به د عربو څخه ؤ، نو خپل نفرو ته به يې وويل چي دی دده د قوم مسجد ته ورولئ په داسي وخت کي چي دوی اکثره سره جمع وي، نو قوم ته به يې هغه خبره وکړ؛ چي د بازار خلګو ته به يې کوله.

درويش وايي: چي روح البيان د دغه آيت په تفسير کي داسي ويلي دي، ويجوز ان يکون يشهدون (يعني في الآية) من الشهود بمعنى الحضور او نصب د زور بناء پر دې دی چي مفعول به د يشهدون دی. والمعنى لايشهدون مجالس الزور (نه دي حاضرېږي و مجلسو ته د درواغو) فحذف المضاف (چي لفظ د مجالسو ؤ) واقيم المضاف اليه (چي لفظ د زور دی) مقامه والمعنى لايحضرون مجالس الکذب ومحافل الفحش (يعني چي په هغو مجلسو کي فحش و فجور ويل کېږي) فان مشاهدة الباطل مشارکة فيه من حيث انها دليل الرضاء (يعني په باطل کي حضور دليل د رضاء د جالس په دغه باطل فهو شريک له في المعصية) ثم بعد کلام قال وقال بعضهم المراد بالزور اعياد المشرکين واليهود والنصارٰی. با زيگاه ايشان کما في تفسير الکاشفي رحمه الله.

وفي ترجمة الفتوحات: نباید که اهل ذمه ترا بشرک خود فریب دهند که نزد حق هلاک تو درآنست، شیخ الاکبر قدس سر الاکبر میفرماید که در دمشق این معنی مشاهده کردم که زنان و مردان مؤمن بانصاری مسافحه (یعني صلح) واطفال خود را بکنائس نصاری میبرند واز آب معمودیه بر سبیل تبرک بر ایشان می افشاندن واینها قرین کفر است یا نفس کفر است، وآنرا هیچ مسلمان نمی پسندد، قال وفي قاضیخان یو سړی که په ورځ د نو روز (یعني اول الحمل) یوه میوه یا حلوا وغیره رانیول چي په نورو ورځو کي یې نه رانیول، نو که یې غرض تعظیم ددې ورځې ؤ لکه مجوسیان چي یې کوي یکون کفرًا، او که یې چېري د شرب او تلذذ لپاره رانیول په دې ورځ لایکون کفرًا انتهی قول قاضیخان، وانتهی قول روح البیان، فقیر وایي چي مذکوره شیان او مجالس خو بېشکه حرام دي او بعض یې کفر دي لکن تفسیر د شهادة الزور چي په آیت کي ذکر سوی دی په حضور د دغو مجالسو کول مخالف دی له حدیث ځخه د عمر رضي چي شاهد الزور به یې څلوېښت درې واهه، او د هغه حدیث ځخه چي عنقریب تېر سو الا وقول وشهادة الزور آه، او د شریح له بیان ځخه چي دمخه تېر سو من کل الوجوه مخالف فلا ینبغي تفسیر القرآن باحتمال مخالف لنصوص الحدیث والاحکام الائمة رح کما سمعت ومن الله التوفیق.

او ابن جریج رح وایي چي مراد له شهادة الزور ځخه مطلق درواغ دي یعني که څه هم پر چا شاهدي نا حقه نه وي.

درویش وایي: چي دا تفسیر هم مخالف د حدیث مذکوره سره دی.

تنبیه: مظهري رح که څه هم ظاهرًا له تفسیر ځخه د شهادة چي واقع في القرآن دی په حضور سره لکه روح البیان چي کړی ؤ کمامر ډډه کړې ده لکن هغه تفاسیر د روح البیان یې په قیل سره راوړي دي.... بیت:

تو گوی آنچه دانی سخن سودمند .... وگر هیچ کس را نیاید پسند

پوه سه: چي له حضرت علي کرم الله وجهه او امام باقر رض ځخه ددې آیت داسي ترجمه منقول ده ای لایقیمون الشهادة الکاذبة، وهذه الترجمة مطابقة للآیات والاحادیث المذکورة، نو پر دې لفظ د یشهدون له شهادت ځخه ماخوذ دی او په معنی د حضور نه دی.

فائده: لفظ د زور چي منصوب دی یا مفعول مطلق دی بحذف المضاف ای شهادة الزور، یا په نزد خافض دی ای بالزور کذا في روح المعاني.

وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا ﴿٧٢﴾

والمعنی لایحضرون مجالس المعاصي (لکه شراب خوري سروز او ربابونه یا د پوچ و فحش مجلس) په خپل اختیار سره او که اتفاقًا پر ورته محافلو تیریږي نو تیریږي کرامًا ای سراعًا (چابک) معرضين (مخ ګرځندي واړوي) غير مقبلين عليه (د سیل لپاره نه ورته دریږي) او مقاتل رح وايي چي معنی د آيت داده چي دوی له کفارو څخه ښکنځل یا نور افعال د طبیعت خرابۍ ووینې اعراض دي ګرځندي کوي او مقابله دي نه ورسره کوي حتی یاتي الله بامره وهو الجهاد معهم بالسيف والسنان.

پوه سه: چي کرام جمع د ه یعني خپل ځان ته په خپله عزت ورکړه او د جاهل سره مه په قول او مه په فعل کي په سر کیږه... بیت:

ولقد امر على اللئيم يسبني .... نضيت ثمة وقلت لايعنني

ترجمه: قسم په خدای جل جلاله دی چي زه همېشه تیریږم (نو مضارع لپاره د استمرار ده، او لام لقد لپاره د قسم دی) پر یو لئیم د لائمانو څخه یعني بې عقل فحش ویونکی داسي لئیم چي هغه ماته ښکنځل وکړي، نو زه هلته تېرسم او د ځان سره ووایم چي په ښکنځلو کي زه نه وم مراد.

درویش وايي: چي دا شاعر خپل حلم او د جاهل سره نه په سر کېده بیانوي.

وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴿٧٣﴾

معطوف پر ماقبل قريب يا پر اول موصول كما هو القانون النحوي، او هغه کسان عباد الرحمن چي دوی ته وعظ او قرائت وکړل سي د آیاتو د د رب د دوی چي عبارت له آیاتو قرآنیه څخه دی او یا دوی ته دلائل عقلیه چي دال پر توحید د خدای جل جلاله دي.

درویش وايي: چي خرور په لغت کي سقوط ته وايي چي ځګېروی ور سره وي او صم جمع د اصم ده یعني کوڼ، د کاڼه هغه څوک مشابه کوي چي و حق ته غوږ نه نسي او قبول يې نه کوي لکه کافران، او عميًا جمع د اعمٰی ده یعني ړوند، د ړانده

مشابه كوي هغه كسان چي معجزات او كمالات د حضرت الرسول ﷺ نه ويني يعني په ليدلو د قبول چي ايمان راوړي، والمعنى ان عباد الرحمن لم يقيموا غيروا عين للايات حال كونهم صمًا لم يسمعوها وعميًا لم يبصرون ها بل اكبوا عليها سامعين باذان داعية مبصرين بعيون راعية يعني انتفعوا بها، حسين كاشفي رح ميگويد، كه بندگان رحمن آيات رابگوش هوش شنيدند، وبديده بصيرت جلوات جمال آنرا ديدند، حاصل آنكه از آيات الهي تغافل نه ورزند انتهى.

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ

او بل صفت د عباد الرحمن دادى چي دوى وايي اې زموږ ربه، موږ ته راوبخښې يعني په خپل فضل و كرم موږ ته راكړې زموږ له ماينو څخه او زموږ له اولادو څخه (ذريات جمع د ذرية ده چي په لغت كي كوچني عيال ته وايي، او په عرف كي لوى او كوچني نر او ښځي دواړو ته شامل دي) داسي اولاد او زوجات چي زموږ سترګي په خونكي سي، عرب خو داغسي وايي، او پښتانه وايي: چي زموږ سترګي په روښانه سي، او مراد له قرة اعين څخه دادى چي په طاعت او تقوىٰ كي وي، امام قرطبي رح وايي چي هيڅ شى اقر د سترګو د مؤمن نسته تر دې چي خپله زوجه او اولاد وويني مطيعين د خداى جل جلاله آه، ولي مؤمن چي خپله زوجه او اولاد وويني ملګري دده په طاعت كي د خداى جل جلاله هرومرو يې زړه خوشاله كېږي او سترګي يې خونكي كېږي، نو مراد له قرة اعين څخه فضائل دينيه دي دي د خپل اهل او عيال لا بالمال والجاه والجلال.

فائده: اعين چي يې نكره راوړه لپاره د تنكير د قرة چي د هغه تنكير لپاره د تعظيم ؤ او عيون چي يې جمع قلت راوړه له دې سببه چي مراد ځندي اعين د متقينو دي او هغه نسبت غير متقينو ته لږ دى كما لايخفىٰ.

پوه سه: چي قُر بضم القاف يخوالي ته وايي، او د عربو مځكي چونكه ګرمي وې نو دوى له ګرمۍ څخه په عذاب كېدل او استراحت يې په برد كي ؤ، نو قرة العين كنايه ده له سرور او خوشالۍ څخه.

درويش وايي: چي وهذا هو المشهور، لكن پر دې دا سوال واردېږي چي عين خو عضو ظاهر دى ژر يخېږي، نو دوى بايد لاندي تر جامو د يو عضو خنكوالى

غوښتی وای تاچي په جامو سره پټ ځایونه خنک سي، نو دا به مبالغه وای کنایة له غایت سرور څخه کما لایخفٰی، او تحقیق دادی چي تر سترګو ګاهي له غایت غمه څخه اوښکي بهېږي او ګاهي له نهایت سرور څخه هم سترګي ژاړي کما هو معلوم بالتجربة الصادقة، مګر فرق يې دادی چي د غم اوښکي تودې وي او د خوشالۍ اوښکي یخي وي، نو د قرة اعین معنی غایت سرور دی کنایةً، نو په دې سره هغه سوال دفع سو چي ولي يې د قرة اعین خواست وکړی، او د بل عضو مستور بالثیاب د خنکتیا خواست يې ونه کړی؟ فتدبر غایة التدبر لان فهم المرام وعر هداک الله لفهمه ..... بیت:

نعم الاله علی العباد کثیرة .... واجلهن نجابة الاولاد

شیخ سعدي قدس سره وايي:

زن خوب فرمان بر وپارسا .... کند مرد درویش را بادشاه

وَّاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِيْنَ اِمَامًا ﴿٧٤﴾

او موږ وګرځوې د پرهېزګارانو مقتدا.

پوه سه: چي دا جمله تاکید د جمله سابقه ده په دې معنی چي د سړي چي زوجات او اولاد متقین وي او دی خو سرپرست د هغو دی، نو صار امامًا للمتقین.

سوال: مفعول اول د جعل کلمه د نا چي جمع دی ولي متکلم مع الغیر دی او مفعول ثاني يې مفرد دی یعني امامًا؟

ځواب: له امام څخه مراد معنی جنسي او اِلتباس نسته پکښې لکه په دې قول کي د خدای ﷻ: ثم یخرجکم طفلاً، یا هغه آیت: انهم عدولي الا رب العالمین، او بعض مفسرین وايي چي امامًا مصدر دی لکه قیام او صیام او دا قانون دي چي په مصدر کي مفرد او جمع برابر دي غایة الامر ان الحمل علی المفعول الاول مبالغة کزید عدل، او یا مراد دادی واجعل کل واحد منا امامًا، او یا په هغه قول کي د موسیٰ ؑ چي دی او دده ورور هارون ؑ چي هغه هم نبي ؤ و فرعون ته ورغله داسي يې ورته وویل انا رسول رب العالمین ای کل واحد منا رسول رب العالمین.

پوه سه: چي د امام مقتدٰی ده که انسان وي چي دده په قول او فعل سره اقتداء کړه کېږي او یا کتاب وي لکه قرآن کریم وغیر ذالک که پر حق وي لکه رسول

اللهﷺ او قرآن مجيد او كه پر باطل وي لكه د هندوانو پنډت او يا د هندوانو ګرنګ چي ددوى كتاب دى كما في المفردات اى اجعلنا بحيث يقتدى بنا اهل التقوى في اقامة مراسم الدين والتوفيق للعمل والارشاد.

پوښتنه: عباد الرحمن خو ډېر دي، نو دوى ټولو په اتفاق سره دا دعاء وكړه يعني واجعلنا آه او كه څرنګه؟

ځواب: اتفاق ددوى خو امكان نه لري لتباعد امكنتهم وتباين ازمنتهم، بلكې هر يو له دوى څخه انفرادًا دا دعا كوي، نو د هر يوه خواست داسي ؤ و اجعلني للمتقين امامًا لكن په قرآن كريم كي ددوى د ټولو عبادات د دعا سره جمع كړه په متكلم مع الغير سره يې راوړه قصدًا الى الايجاز، او امامًا يې پر خپل افراد پرېښو يعني داسي يې نه وويل ائمة، جواب يې عنقريب تېر سو، نو ددې آيت داسي مثال دى لكه په بل آيت كي چي راغلي دي: يا ايها الرسل كلوا من الطيبات اى كل واحد منكم من الطيبات.

سوال: په دې اووه ځايه كي يې موصولات سره د صلې راوړي دي، آيا داسي صحيح نه وه چي اول موصول يې راوړى واى او صلات يې يو پر بل عطف كړي واى ايجاز به هم واى؟

ځواب: ايراد د موصولاتو علىحدة علىحدة تنبيه ده پر دې چي هره يوه صله په وصف كي د عباد الرحمن مستقله ده، حقيق بان يفرد له موصوف مستقل، قفالرح او يو جماعت د مفسرينو وايي چي دا آيت دلالت پر دې كوي چي طلب د رياست في الدين واجب دى، واما الرياسة في الدنيا سنت داده چي ثوک د قضاء يا امارت يا فتوىٰ ورغندى وغاړي ته وانه چوي بالرضاء والرغبة، مګر كه چا يعني سلطان يا حاكم دى مجبور كړى يعني كه دا كار نه كړې قبول سخت عذاب به دركړم وكان لايقبلها الاوائل مع غاية تقواهم واجتهادهم كالامام الاعظم ابو حنيفةرحمه الله عليه فكيف حال الاواخر مع عدم تقواهم وقلة علومهم ..... بيت:

بو حنيفه قضاء نه كرد وبمرد .... تو بميرى اگر قضاء نكنى

وقصته مشهورة وفي كتب التواريخ مسطورة.

أُولَٰٓئِكَ يُجۡزَوۡنَ ٱلۡغُرۡفَةَ بِمَا صَبَرُواْ

دغه کسان، چي د عباد الرحمن تر عنوان وروسته تاسي ددوی صفات عاليه په صلاتو کي د (۸) موصولاتو واورېده.

پوه سه: چي اولئک مبتداء ده او خبر يې "يجزون الغرفة" دی، جزاء ثواب کافي ته د مؤمن وايي او عذاب ته د کافر هم وايي، او غرفة په اصل لغت کي پورته شي ته وايي چي په ښتو يې بالا خانه بولي، مراد دلته درجات عاليات دي په جنتو کي.

پوښتنه: په بل ځای کي د قرآن عزيز راغلي دي: وهم في الغرفات آمنون يعني په صيغه د جمع او دلته غرفه مفرد راغلې ده؟

ځواب: غرفه دلته اسم جنس ده چي قليل او کثير دواړو ته شامل دی، بخاري، مسلم او احمدؒ له ابی سعيد الخدريؓ او ترمذيؒ له ابو هريرهؓ څخه داسي روايت کړی دی چي رسول اللهﷺ وويل چي اهل الجنة (يعني د ګبنتو منازلو اوسېدونکي) واهل الغرف (چي تر دوی لوړ دي داسي ګوري لکه يو سړی چي يو ستوري ته ګوري په افق کي د مشرق يا مغرب لوېږي) لتفاضل ما بينهم (په تفاضل د ماينن د اهل الجنة واهل الغرف، اصحابوؓ پوښتنه له عليه الصلوة والسلام څخه وکړه چي دا غرف به نو منازل د انبياء کرامو عليهم السلام وي بل څوک به نسي ور رسېدلای، عليه الصلوة والسلام ورته وويل بلی يعني بل څوک هم وررسېدلای سي والذي نفسي رجال آمنوا بالله وصدقوا المرسلين (ددې ترجمه والله اعلم داده چي د آمنوا بالله آه څخه هم بعض کسان ور رسېدلای سي، يعني چي کمل اولياء الله دي.

درويش وايي: چي په صحيح حديث کي راغلي دي: ان في الجنة لغرفًا مبنية في الهواء لاعلاقة لها من فوقها (نه تناؤ لري له لوړي خوا څخه) ولا عماد لها من تحتها (نه ميل او تنبه لري له لاندي خوا څخه) ولا ياتيها اهلها الاشبه الطير (نه ورځي و دغو غرفو ته اهل ددوی مګر لکه مرغه) لاينالها الا اهل البلاء (نه سي پيدا کولای دغه غرف مګر اهل د بلا) ای الصابرون منهم.

پوه سه: چي صبر درې قسمه دی (۱) الصبر علی الشئ يعني الصبر علی الطاعات التي هي خلاف مقتضٰی النفس والهواء کالصلوة والصوم والزکات

وغيرها من العبادات (٢) الصبر عن الشئ يعني صبر كول له يو شي څخه چي ستا نفس او هواء يې غواړي كالزنى واللواطة وغيرهما من المحرمات الشرعية (٣) الصبر في الشئ يعني يو شى چي پر تا بوج وي په هغه كي صبر كوه لكه فقر او ناجوړي، موت الاقارب وغيرها.

درويش وايي: چي ولايكون ذالک الامور الا للكاملين من الاولياء بل اكملهم فافهم، وفي الحديث الصحيح عن ابى مالک الاشعري رضی عن رسول الله ﷺ قال ان في الجنة غرفًا يرىٰ ظاهرها من باطنها وباطنها من ظاهرها، قالوا لمن يا رسول الله؟ قال لمن اطاب الكلام، چي ښې خبري كوي يعني چي څوک نه زهيروي واطعم الطعام يعني فقير او مسافر ته ډوډى وركوي، وبات قانتًا والناس ينام، او شپه تېروي په عبادت كي او خلګ ويده وي، وزاد في رواية وافشىٰ السلام، او سلام وخلګو ته اچوي كه يې پېژني او كه نه.

درويش وايي: چي دا دريې په اجتماعي توګه كول هم د اولياؤ كار دى كما يدل عليه التجربة.

پوه سه: چي باء په (بما صبروا) كي سببيه ده او كلمه د ما مصدريه ده، اى بسبب صبرهم على مشاق الطاعات وترک الشهوات النفسية وعلى تحمل المجاهدات وعلى اذى المشركين والكفار چي ژوندى مثال يې په اوسني وخت كي يعني سنه (١٤٢٨) هـ چي امريكايانو پر افغانستان حمله وكړه او د مختلفو فرقو د نورو كافرانو څخه يې كومک وغوښتى، او انګرېزانو او كاناډايانو لبيک ورته ووايه او وژل د مسلمانانو جاري دي، او كورونه خرابول د طيارو په بمبارى سره، او ډېري غريبي طبقې چي په نامه د طالبانو يادېږي په مجاهداتو لاس پوري كړى دى او د هيڅ قسم قرباني وركولو لپاره د اعلاء د كلمة الله او د اجراء د شريعت مصطفى ﷺ ډډه ونه كړه، او ان شاء الله العزيز دا ستر قدرت به په قدرت عظمىٰ د خداى عزوجل پر ګوډو كي او شرمنده امريكايان سره د اتباعو ددوى د افغانستان څخه ووځي، لكه ستر قدرت د روسانو چي پر افغانستان يو څو كاله دمخه حمله وكړه او قبضه يې كړى په كامله قبضه، ولي چي د ملت اكثره وګړي لكه خلقيان پرچميان وغيرهم ددوى سره ملګري وه، بيا هم د خداى جل جلاله په قدرت او په همت د غريبو مسلمانانو له افغانستانه مخ توري ووتل، وما ذالک على الله بعزيز.

وَيُلَقَّوۡنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَٰمًا ۝٧٥

او دوی به ملاقي کړل سي په دې غرفو کي د پېش کش سره او د سلام سره ای ليحيئهم الملائكة ويسلمون عليهم الملائكة اى يدعون الله لهم او زېری به ورته کوي په بقاء او سلامت سره من كل آفة، او کلبي رحمه الله وايي يسلم بعض اهل الغرف على بعض ويرسل الرب تبارک وتعالى اليهم السلام، کريمه: سلام عليكم طبتم فادخلوها خالدين، او بل ملائکه عند الدخول عليهم كما حكى الله عنهم داسي ورته وايي، کريمه: فيدخلون (اى الملائكة) من كل باب سلام عليكم بما صبرتم فنعم عقبى الدار، کريمه: سلام قولاً من ربهم.

خَٰلِدِينَ فِيهَا ۚ حَسُنَتۡ مُسۡتَقَرّٗا وَمُقَامٗا ۝٧٦

همېشه به وي دوی په خپلو جنتو او غرفو کي او ښه دي دا جنتونه او غرفې ځای د قرار او اقامت.

پوه سه: چي مسلم له ابو هريره رضي الله عنه او هغه له نبي کريم صلى الله عليه وسلم څخه روايت کړی دی: ينادى مناد (نعره وکړي يو نعره کونکی يعني يوه ملکه له جانبه څخه د خدای جل جلاله) ان لكم ان تصحوا فلا تسقموا ابدًا (تاسي لره دي دا چي تاسي به په صورت جوړ یاست او نه به ناجوړي کېږئ تر ابده پوري) وان لكم ان تحيوا فلا تموتوا ابدًا (او تاسي لره هم ده چي تاسي به ځوانان ياست يعني د برش کلني نه به زړېږئ او نه به ضعيفه کېږئ تر ابده پوري) وان لكم ان تنعموا فلا تيئسوا ابدًا (او تاسي لره داده چي تاسي به همېشه په نعمتو کي ياست، نا امېده به نه ګرځئ له نعمتو څخه ابدًا)

قُلۡ مَا يَعۡبَؤُاْ بِكُمۡ رَبِّي لَوۡلَا دُعَآؤُكُمۡ ۖ

درویش وايي: چي ددې آيت قسم قسم ترجمې مفسرينو رحمهم الله کړي دي، مظهري وايي چي دا جمله مستانفه لپاره د حال ده د کفارو، نو عباء ددې محاورې څخه ماخوذ ده عبائت الجيش عبوء اى رتبتهم وهيئاتهم كذا في النهاية اى ياهيئكم لدخول الجنة "لولا دعائكم" مصدر چي دعا ده مضاف دی وفاعل ته که نه وي ستاسي ايمان او عبادت خاص خدای جل جلاله لره، وقيل لولا دعائكم الى الاسلام فاذا

آمنتم هيئاتكم لدخول الجنة، او بعض مفسرين وايي چي عباء په معنى د ثقل او وزن دى يعني ما يرى ربكم لكم قدرًا و وزنًا ولايعتد بكم (او تاسي ته خداى ﷻ اعتبار نه دركوي) چي نوي عبادت او طاعت ستاسي خاص د (يعني بلاشرک) ولي چي شرف د انسان په معرفت د خداى ﷻ دى بالتوحيد وطاعته بالاخلاص، والا فالانسان كالانعام بل هو اضل سبيلاً ويدل عليه قوله تعالى ما خلقت الجن والانس الا ليعبدون، قال البغوي رحمه الله هذا قول ابن عباس رضي الله عنه ومجاهد رحمه الله وقيل غير ذالک، او روح البيان وايي: قل يا محمد للناس كافة ثم قال هذا بيان حال المؤمنين، او كلمه د ما يا مصدريه يا نافيه ده والمعنى څه باک به وکړي خداى على المصدرية، يا باک نه کوي خداى په تاسي سره على تقدير كون مانافيه ودعائكم مبتداء ده خبر يې محذوف دى اى موجود واقع كه عبادت او ايمان ستاسي نه وای لان قدر الانسان عنده تعالى وشرفه بالايمان والطاعة والا فهو كسائر الحيوانات، وجواب لولا محذوف لدلالة ماقبله عليه اى لالو دعائكم لما اعتدبكم، او روح المعاني لكه روح البيان وايي: وهذا بيان حال المؤمنين من المخاطبين، يو مظهري رحمه الله دى متابعة للبغوي، وايي چي مخاطب په دې آيت کي كافران دي والله اعلم بمراده في كتابه.

فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا ﴿٧٧﴾

روح البيان وايي دا بيان د كفره دى من المخاطبين، او روح البيان هم وايي چي دا بيان د كافرانو دى، او روح المعاني يوه ښايسته معنى د آيت داسي کړې ده: مايبالي سبحانه بمغفرتكم لولا دعائكم اى عبارتكم آلهة او ما يفعل بعذ ابكم لو لاشرلكم انتهى.

پښتو ژباړه: څه باک کاوه ستاسي په بخښنه سره كه نه وای ستاسي عبادت سره د خدايه د نورو خدايانو چي بتان دي، او يا خداى ﷻ څخه كار درلودى په عذاب كي ستاسي كه ستاسي شرک نه وای يعني مانع ستاسي د بخښني او باعث د عذاب ستاسي بت پرستي او شرک دى ستاسي، او مظهري رحمه الله وايي فقد كذبتم خطاب دى واهل مكې ته آه.

درويش وايي: چي عموم د مخاطبينو يعني مخاطب عام دى ټولو كفارو ته شامل دى لكه روح المعاني او روح البيان چي وويل اولى دى تر تخصيص د مظهري رحمه الله په

اهل مکه پوري البته په عموم کي اهل مکه هم داخل دي دخولاً اولياً فافهم.

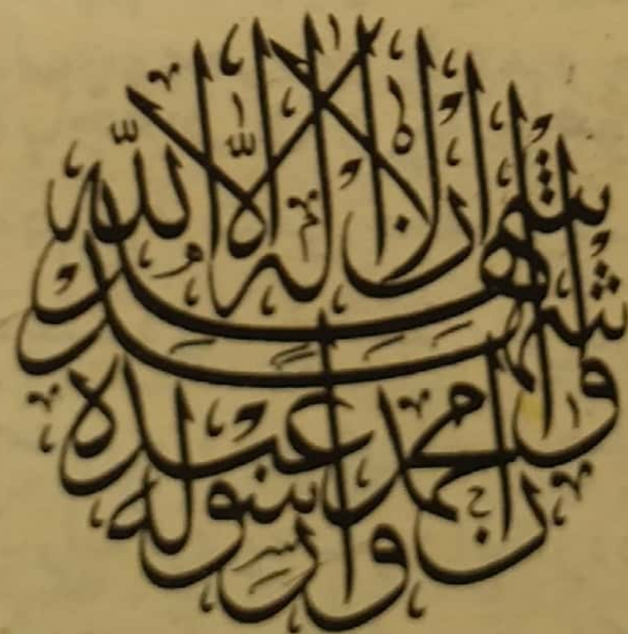
"فسوف يكون لزامًا" نو ژر دی چي دا ستاسي تکذيب لازم د تاسي وي طول الحياة او د توبې قدرت به نه کړئ پيدا حتى چي اخير الامر به مو دوږخ ته داخل کړي.

پوه سه: چي د تکون ضمير و تکذيب ته راجع دی، او ابن عباس رضي الله عنه د لزامًا ترجمه په هلاګا سره کړې ده، او ابن زيد په قتال سره کړې ده، او بغوي رحمه الله وايي چي بعض مفسرين وايي چي له لزام څخه يوم بدر مراد ده چي په کفارو کي د مکې په شمول د ابوجهل اوويا کسه ووژل سوه او اوويا کسه يې بنديان سوه وهو قول ابن مسعود وابی بن کعب و مجاهد رضي الله عنهم.

سوال: د يوم بدر عذاب خو يوه ورځ ؤ، نو لزامًا يې ولي بولي؟

ځواب: انهم قتلوا يوم بدر واتصل به عذاب الآخرة لازمًا، وقيل اللزام هو عذاب الآخرة لانه باق الى الابد.

درویش وايي: چي تفسير د سورت الفرقان په توفيق د خدای جل جلاله پر دوې بجې د ورځي د يکشنبې په ورځ پر اووه د ذوالقعدة الحرام سنه (١٤٣٠) هـ ق وپای ته ورسېدی، والحمد لله والصلوة على نبيه وآله وصحبه، د سورة الشعراء شروع په هم دغه وخت کي وسوه، اللهم سهل وتممه بالخير والعافية.

سُوۡرَةُ الشُّعَرَاءِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ مِائَتَانِ بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ سَبۡعٌ وَعِشۡرُوۡنَ اٰيَةً وَاَحَدَ عَشَرَ رُكُوۡعًا

طٰسٓمّٓ ﴿۱﴾ تِلۡكَ اٰيٰتُ الۡكِتٰبِ الۡمُبِيۡنِ ﴿۲﴾

درويش وايي: چي تحقيق د حروف مقطعه د قرآن په تفسير کي د سورت البقرة تېر سوی دی، و اولی ما قال اهل التفسير ما في حق هذه الحروف، الله اعلم بمراده، وهو مذهب ابی حنيفة رحمة الله عليه لانها من الاسرار الغريبة کما قال الصديق الاکبر رضي الله عنه ان لکل شئ سر وسر القرآن في المقطعات، او زموږ برخه په دې مقطعاتو کي داده: آمنا بما اراد الله بها.

پوه سه: چي تلک اشاره ودې سورت او يا و قرآن ته ده.

سوال: قرآن خو مذکر دی، او تلک اِشاره و مؤنث ته وي في لسان العرب؟

ځواب: قرآن په تاويل د آياتو دی، آيتونه د کتاب دي چي ښکاره دی اعجاز دده. کريمه: لو کنتم في ريب مما نزلنا علیٰ عبدنا فاءتو بسورة من مثله، او يا معنی داده چي مظهر د احکامو د رب العزت دی من الاوامر والنواهي وامور الدنيا والآخرة، او مظهر د لاري دی و خدای جل جلاله ته او جنت دار الکرامة ته دی.

درويش وايي: چي آنحضرت صلى الله عليه وسلم ډېر حريص ؤ پر ايمان د قريشو د مکې، نو هر څه کوشش او سعي به چي عليه الصلوة والسلام وکړه هغه به ناکام سوه، نو د آنحضرت صلى الله عليه وسلم زړه به هميشه پرېشانه ؤ، نو دا آيت نازل سو.

لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَّفۡسَكَ اَلَّا يَكُوۡنُوۡا مُؤۡمِنِيۡنَ ﴿۳﴾

شايد ته له ډېري فرېشانۍ څخه خپل نفس قتل کوې.

پوه سه: الا يکونوا آه علت دی د بخ النفس، چي دوی يعني اهل مکه نه ګرځي ايمان راوړونکي، بعض مفسرين وايي چي عليه الصلوة والسلام ددې هم ېرېږي چي خدای جل جلاله ماته عقاب رانه کړی په سبب د انکار ددوی.

درويش وايي: چي که څه هم مظهري رح راوړي دي لکنه ضعيف، ولي د قوم د عدم ايمان په ګناه خو عليه الصلوة والسلام خدای جل جلاله نه نيوی لانه خلاف حکمته تعالی.

سوال: تا دمخه وويل چي دا تعليل او علة د بخ النفس دی او سره ددې چي بخ

النفس خو موجود في الحال ؤ او يكونوا خو مستقبل ده، نو معنی خو يې داده چي
چي په مستقبل کي دوی ايمان نه راوړی او علماء په يوه خوله وايي چي د علت او
معلول زمانه به بايد يوه وي کما لايخفى، ددې سوال ځواب بعض مفسران داسي
ورکوي چي لفظ د خيفة مقدر دی ای خيفة ان لايکونوا مؤمنين في المستقبل
ايضًا کما في زمان الحال، او بعض محققان د اهل تفسير وايي چي تقدير ته خيفة
ضرورت نسته، ولي چي مراد استمرار د دوی پر عدم قبول د ايمان بذالک الکتاب
دی وايي چي کلمة د کان لپاره د استمرار ده وصيغة الاستقبال لتاکيده، فالمراد
استمرار نفي الايمان في الحال والاستقبال.

درويش وايي: چي وهذا وجه وجيه خال عن تکلف التقدير کما في الجواب
الاول فافهم.

إِن نَّشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِم مِّنَ السَّمَاءِ آيَةً فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ ④

که موږ اراده وکړو د ايمان د دوی فمفعول نشاء محذوف يعني ايمانهم، موږ
به نازل کړو له اسمان څخه يو دليل چي صدق ستا يا محمد (ﷺ) به دلالت کوي
او دوی به مجبور کړي و ايمان راوړلو ته.

يوه سه: چي ظلت عطف دی پر ننزل لکن ظلت په معنی فتظل يعني ماضي په
معنی د مضارع ده والمعنی نو به وګرځي.

"اعناقهم" غاړي د دوی (کړوالی د غاړي کنايه ده له انقياد څخه) وهغه آيت ته کړي.

سوال: خاضعين صفت د اعناق دی، ولي چي فاعل د ظلت خو اعناق دي او
اعناق د غير ذوی العقول څخه دي، نو خاضعين جمع سالم چي د ذوی العقول
لپاره ده ولي يې راوړه، بايد خاضعة ويل سوی وای؟

ځواب: (۱) د خاضعين راوړل لپاره د موافقت د رؤس الايات يعني اواخرها
يې راوړه (۲) اصل داسي ؤ فظلوا يعني ضمير وه کافرانو ته راجع ؤ بيا لپاره د
بيان د محل د خضوع يې اعناق زيات کړی او خبر د ظلت يې پر اصل پرېښو يعني
دمخه تر زيادت د اعناق (۳) اصل داسي ؤ فظلت اصحاب الاعناق لها خضعين،
محذوف المضاف وهو لفظ الاصحاب واقام الاعناق ای المضاف اليه مقام
المضاف وهو لفظ الاصحاب، لان الاعناق اذا خضعت نو ارباب الاعناق خاضعون

البته، نو اول يې فعل چي خضعت دی مسند و اعناقو ته کړی وروسته لپاره د دلالت پر اصحاب الاعناق خاضعين جمع مذکر سالمه يې راوړه (۴) اخفش وايي رد الخضوع يعني في لفظه خاضعين على الضمير الذي هو مضاف اليه للاعناق (۵) وقيل اذا وصفت الاعناق بالخضوع او سره د دې چي خضوع صفت د عقلاءؤ ده، نو اعناق نازل منزلة العقلاء کړه نو يې خاضعين چي جمع د عقلاء وو ده راوړه (۶) بعض مفسرين چي صفت يعني خاضعين چي مذکر راوړی دی له دې سببه چي په جوار کي د مذکر راغلی وهو لفظ هم في اعناقهم، على عادت العرب في تذكير المؤنث الى اضافوه الى المذكر وتانيث المذكر اذا اضافوه الى المونث فافهم هذه القاعدة (۷) اراد بالعنق جميع البدن من ذكر الجزء وارادة الكل وجميع البدن من ذوى العقول فلهذا قال خاضعين.

سوال: نو ظلت يې ولي مؤنث راوړی؟

ځواب: نظرًا الى ظاهر لفظه الاعناق وهو مؤنث فالتذكر والتانيث باعتبارين يعني التذكير بالنظر الى المراد والمعنى والتانيث باعتبار اللفظ.

پوهه: چي اراده د کل د جزء په قرآن مجيد مبارک کي په بل ځای کي راغلې ده، كريمه: ذالک بما قدمت يداک، كريمه والزمناه طائره في عنقه، فالمعنى على هذا فظلوا خاضعين.

(۸) اراد بالاعناق الجماعات كما يقال جاء الناس عنقًا عنقًا ای جماعات جماعات، نو لفظ د جماعت چونکه مؤنث دی لهذا قال فظلت او چونکه مراد ځني انسانان دي فلهذا قال خاضعين.

(۹) مجاهد رح وايي چي له اعناق څخه کبراء او رؤساء د کافرانو مراد دي، نو چونکه کبراء جمع تکسير وه او جمع تكسير ته يې د مؤنث ضمير راجع کړه کیږي فلهذا قال فظلت بالتانيث او چونکه کبراء د کافرانو انسانانو وه فلهذا قال خٰضعين.

درويش وايي: وحاصل هذه الآية من قوله ان شاء الى قوله خٰضعين، دا دی چي ما آيت د اسمان نازل کړی وای، نو هيڅ کافر به د ايمان راوړلو غاړه نه وای لوړه کړې بلکې خاضعين به وای لكن لم نفعل ذالک، موږ داسي ونه کړه يعني چي نزول د آيت مو کړی وای او دوی مو خاضعين ګرځولي وای، ولي دا ايمان خو

ایمان قسري دی ولا اعتبار له بلکې مقبول عند الله ایمان اختیاري دی، ولي دا ایمان قسری خو لکه ایمان د کافرانو دی په قیامت کي عند رؤیة النار وتیقن دخولهم فیها، ولذا قیل لن یدخل الجنة الا مؤمن والمراد بذالک مؤمن ذالک الیوم ای یوم القیامة ولیس المراد مؤمن الدنیا بالاختیار.

وَمَا يَأْتِيهِم مِّن ذِكْرٍ مِّنَ الرَّحْمَٰنِ مُحْدَثٍ إِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ ﴿٥﴾

او نه راځي و کفارو ته د مکې ای من موعظة من المواعظ القرآنیة، او یا مراد له ذکر څخه طائفة نازلة من القرآن چي هغه طائفه قرآنیة و دوی ته کامل وعظ او بیان کوي.

سوال: لفظ د ذکر خو مصدر دی، نو پر دې تقدیر د عباراتو قرآنیه وو یې اطلاق څرنګه وکړی ولي چي آیات قرآنیه خو الفاظ دي؟

ځواب: اطلاق یې مبالغةً دی نحو زید عدل.

پوه سه: چي کلمه د من زائده ده لپاره د استغراق د نفي نو ذکر محلاً مرفوع دی.

"من الرّحمٰن" د خدای ﷻ له خوا څخه، والمعنی منزل، نو من الرحمٰن په تقدیر د منزل صفت د ذکر دی، ای منزل علی نبیه، وفي ایراد لفظ الرحمٰن اشاره ده علی ان انزال الذکر علی نبیه شعبة من شعب رحمته العامة.

سوال: په نېز د اهل سنت خو قرآن کریم قدیم دی ومن قال بحدوثه فقد کفر؟

ځواب: قدیم خو وجود د قرآن په ازل کي دی دلته مراد حدوث د انزال دی و علیه الصلوة والسلام ته.

"الا کانوا عنه معرضین" مګر نه دوی اعراض کوي له ایمان راوړلو څخه دی پر هغه ذکر قرآني.

پوه سه: چي دا استثناء مفرغ ده یعني مستثنٰی منه یې محذوف دی او حال دی له ضمیر منصوب څخه د في یاتیهم، والتقدیر مایاتیهم في حال من الاحوال الا حال اعراضهم عن الایمان به.

فَقَدْ كَذَّبُوا فَسَيَأْتِيهِمْ أَنبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِءُونَ ﴿٦﴾

یعني دروغ یې وباله ذکر یعني قرآن (نو تر اعتراض علاوه تکذیب هم وکړی حتی

تر اندازې پورې چې ددوی تکذیب پر استهزاء باندې دلالت کوي کما یدل علیه قوله تعالی)ژر دی چې وبه رسیږي چې عذاب پر دوی نازل سي یعني یوم القیامة او یوم بدر.

پوه سه: چې انباء جمع د بناء ده خبر او حال ته وایي یعني د هغه شي یعني الذکر والقرآن چې دوی وه چې په هغه سرې پسخند واهه یعني دا به معلوم سي چې الذکر حق ؤ او که باطل د ایمان وړؤ او که د استهزاء وړؤ.

فائده: د ابناء اطلاق په عرف کې د عربو پر داسې خطرناک او عظیم الوقوع شي باندې کیږي، ففیه تهویل لشان العذاب علیهم، حسین کاشفي هروي رح وایي: وبعد ظهور نتائج تکذیب واستهزاء پشیمان وسود ندارد، سعدي رح وایي:

تو پیش از عقوبت دری عفوه کوب ...... که سودی ندارد فغان زیر چوب

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الْأَرْضِ كَمْ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴿٧﴾

الهمزة للانکار التوبیخ، یعني تاسې دا کارونه باید نه وای کړي یعني التکذیب والاستهزاء والواو للعطف علی مقدر یقتضیه المقام، والتقدیر افعل المکذبون من قریش مکة ما فعلوا من الاعراض والاستهزاء ولم ینظروا، نو د رؤیت څخه مراد رؤیت علمي دی "الی الارض" یعني و عجائبو ته د مځکې من النباتات العجیبة من الماکولات والمطعومات والازهار المتنوعة والجواهرات في الجبال الراسیة وغیرها چې دا ټولو ته سړی په نظر د عبرت وګوري خدای جل جلاله به په وحدانیت وپیژني، او رسول کریم صلی الله علیه وسلم به په رسالت او قرآن به په هدایت ومني.

برگ درختان سبز درنظر هوشیار ...... هر ورقی دفتریست معرفت کردگار

"کم انبتنا فیها" کلمه د کم خبریه د مفید د کثرت ده یعني ډېر نباتات موږ شنه کړي دي په مځکه کې وروسته تر دې چې مځکه په فصل کې د خریف او شتاء مړاوې وه او شین ډوکی پر نه ؤ "من کل زوج آه" له هر صنف څخه د ګیاه نیکوسه وپسندیده چون ریاحین وګل نسرین وبنفشه ویاسمین وشگوفهای رنگارنگ وبرگهای گوناگون، او ټوله نباتات نافعه مما یاکل الناس والانعام وحیوانات البر والجبال الشامخة.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٨﴾

په تحقيق په مذکوره آياتو کي د مځکي (نو چي ما لفظ د مذکر وواييه، نو هغه سوال نه وارديږي چي په د مخه آيت کي خو ډېر شيان ذکر سوه، نو بايد په ځای د ذالک چي د مذکر اسم اشاره ده د تلک ويل سوی وای، وجه الدفع ظاهر) هر آئينه دليل د قدرت تامه د واجب الوجود بلا مشاركة الغير والحكمة الكاملة د خدای ﷻ چي داسي اصناف يې په مځکه کي پيدا کړه او نه دي اکثر د قريشو د مکې ايمان راوړونکي دايمان بعد مشاهدة الآيات المذكورة.

وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٩﴾

په تحقيق ستا خدای ﷻ يا محمد (ﷺ) غالب دی پر انتقام ددوی څخه بالعذاب في الدنيا، او په عين حال کي مهربان هم دی، ولي دوی ته يې مهلت ورکړی دی عاجلاً عقوبت يې نه دی پر نازل کړی.

وَإِذْ نَادَىٰ رَبُّكَ مُوسَىٰ أَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠﴾

پوه سه: چي اذ منصوب محلاً دی په اذکر مقدر سره ای اذکر يا محمد ﷺ لقومک چي نعره وکړه خدای ﷻ ستا وموسیٰ ؑ ته.

فائده: منادات او نداء رفع الصوت ته وايي.

پوه سه: چي دا نداء هغه شپه وه چي د خسر له کوره د شعيب ؑ او کوروالا يې هم ورسره وه او درخته يې وليدل چي اور پکښي بل ؤ، والمقصود چي ته خپل قوم وبېروه په ذکر سره د قصې د موسیٰ ؑ او فرعون، په دې معنا کي تاسي ايمان نه راوړی، نو داسي عذاب به دربانذي مسلط کړي لکه پر فرعون او قوم د هغه، او په ذکر کي د قصې د موسیٰ ؑ او د فرعون تسلي و عليه الصلوة والسلام ته هم ده په دې معنا چي دا ازار او ايمان نه راوړل د کافرانو په قول د نبي رواج قديم دی کما ستسمع في هذه القصة، نو دا جمله يا عطف ده پر مضمون د لعلک باخع نفسک، فالتقدير لاتحزن على كفر قومک واذکر وقت نداء ربک موسیٰ ؑ، يعني چي د فرعون او دده د قوم سره مو څه چارچلند وکړی...... ع:

Scanned by CamScanner

پند گير از مصائب ديگران .... تا نگيرند ديگران زتو پند

او يا دا جمله مستانفه ده.

پوه سه! چي ان په "ان ائت آه" تفسير دی د نادٰی په معنٰی دای دی، او يا مصدريه ای بان ايت "القوم الظالمين" يعني چي پر خپلو ځانو يې ظلم کړی بالكفر والمعاصي، او بني اسرائيل چي د موسٰی ؑ قوم ؤ خپل مريان يې ګرځولي دي، او ناوړه او سخت عذابونه ورکوي بقتل الابناء الى غير ذالک ممامرت في تفسير سورة البقرة.

قَوْمَ فِرْعَوْنَ ۗ اَلَا يَتَّقُوْنَ ⑪

"قوم فرعون" بدل يا عطف بيان دی د قوم الظالمين.

پوه سه: چي يواځي يې قوم ذكر كړی فرعون يې نه کړی ذكر لانه اولی بكونه ظالمًا لانه الداعي الى قومه الى الضلال والظلم على بني اسرائيل والعبادة له، كريمه: انا ربكم الاعلى.

قَالَ رَبِّ اِنِّيْٓ اَخَافُ اَنْ يُّكَذِّبُوْنِ ؕ ⑫

"قال" استيناف بياني كانه سئال سائل فماذا قال موسٰی ؑ في جواب قوله ايت القوم الظالمين، نو موسٰی ؑ وويل "رب اني آه" ای زما ربه زه بېرېږم چي قوم فرعون به زما تكذيب وكړي.

وَيَضِيْقُ صَدْرِيْ وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانِيْ فَاَرْسِلْ اِلٰى هٰرُوْنَ ⑬

او تنګېږي زما ځيګر يعني زړه په سبب د تكذيب ددوی، علماء وايي چي په موسٰی ؑ حدث ؤ يعني ژبه درد ورتلی "ولا ينطق لساني" ژبه مي مسلسله نه چلېږي يعني په خبرو كي بندېږم، چي فرعون چي موسٰی ؑ له وويالې شخه دده د ګلباغ چي په صندوق كي دده مور په الهام الهي ايښی ؤ او رود نيل ته يې ورغورځولی ؤ له نيل شخه په وياله كي د حرم سرای ديوې درختي په بېخ كي صندوق پروت ؤ، خادمانو د فرعون هغه صندوق د فرعون ومخ ته كښېښنو، نو يو ماه تابان رضيع پكښي پروت ؤ، آسيه چي د فرعون مايينه وه هغې عيال نه درلودی فرعون ته يې وويل چي خدای ﷻ ماته غيبي زوی راكړی فرعون ورته وويل دا يې ستا.

درویش وایي: چي قصه اوږده ده، مخته هم تېره سوې ده، حاصل دا چي فرعون ډېره په ملغلرو او عقیقو ښائسته کړې وه یوه ورځ فرعون موسیٰ ؑ په غېږ کي کېښنولی ؤ موسیٰ ؑ ور حمله کړه د ډېري غمیان یې ورپاش پاش کړه، فرعون وویل چي دغه هغه دښمن دی چي ما په خوب لیدلی ؤ، چي پورته یې د مځکي ووهي او مړ یې کړي آسیې په هواء ځندي ونیوی چي کوچنی دی، ستا ډېره په غمیانو ښائسته ده ورحمله یې کړه کوچنی د غمیانو او د اور د سکروټو څه فرق کولای سي!؟ فرعون ورته وویل چي په یوه غاب کي غمیان کښېږدئ او په بل کي سکروټي چي دی کوم غاب ته لاس وراچوي، خو آسیې هم داغسي وکړه، د موسیٰ ؑ میل خو و غمیانو ته ؤ چي ورحمله کړي جبرئیل راغلی د ده لاس یې د اور خواته وروګرځاوه، موسیٰ ؑ یوه سکروټه راپورته کړه لاس یې وسو په خوله یې سکروټه چخ کړه ژبه یې وسوه، نو په ژبه کي یې لکنت او بندېده پیدا سوه چي د هغه له سببه موسیٰ ؑ سلیسې او رواني خبري نسوې کولای، خیر فرعون ملامت سو او آسیه کامیابه سوه، نو فرعون له وژلو څخه دست بردار سو.

پوه سه: چي په ''فارسل الی هارون'' کي فاء سببیه ده، یعني هغه درې شیه چي موسیٰ ؑ ذکر کړه چي خوف د تکذیب ؤ او ضیق الصدر ؤ او عدم انطلاق د ژبي ؤ سبب د دې سوال وګرځېده، فالمعنی جبرئیل یا وحي ور واستوه و هارون ته چي د موسیٰ ؑ مشر ورور ؤ او ډېر حلیم او فصیح اللسان شخصیت ؤ د موسیٰ ؑ مطلب دا ؤ چي هارون هم نبي وګرځوه چي معاون وګرځي په تبلیغ کي د فرعون او د هغه د قوم، لکه په بل ځای کي د قرآن چي راغلي دي اشرکه في امري.

وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنۢبٌ فَأَخَافُ أَن يَقْتُلُونِ ﴿١٤﴾

او قوم فرعون دعویٰ د یوې ګناه لري چي ما یو قبطي وواژه چي قصه یې د مخه تېره سوې ده په بسط او تفصیل سره، زه بېرېږم چي قوم فرعون به ما د مخه د رسالت قتل کړي.

سوال: موسیٰ ؑ ولي وژل د قبطي ذنب وبلل او سره د دې چي قوم القبط خو کافران حربیان مباح الدم وه نه یې عصمت د اسلام درلودی او نه عصمت د اهل ذمه درلودی؟

ځواب: ده ذنب وبلل په زعم د دوی کذا قال المظهري ؒ، او روح المعاني هم

توجیه د لفظ د ذنب داسي کړې ده، او روح البیان یې هم داغسي توجیه د ذنب کړې ده، او حسین کاشفي رح وايي: وايشان را برمن دعوٰی گناه هست مراد قتل قبطي است وبزعم ايشان گناه می گويد.

پوښتنه: خدای ﷻ موسٰی ؑ ته امر وکړی چي ايت قوم فرعون، نو موسٰی ؑ ولي بهانې کولې په امتثال کي د خدای ﷻ؟ (۱) اني اخاف ان يكذبون (۲) ويضيق صدري (۳) ولاينطق لساني (۴) ولهم علي ذنب آه؟

ځواب: دا بهانې نه دي په امتثال کي د امر الهي بلکې د خدای ﷻ څخه غوښتنه چي موانع د تبليغ ودې قوم خبيث له ماڅخه دفع کړې فتدبر هداک الله تعالی.

درويش وايي: چي په بل ځای کي د موسٰی ؑ او د فرعون د قصې داسي راغلي دي چي خدای ﷻ چي موسٰی ؑ په رسالت امر کړی وفرعون ته، ده داسي خواست خدای ﷻ ته وکړی، رب شرح لي صدري (يعني زما سينه فراخه کړه يعني ضيق الصدر مي کم کړې) ويسرلي امري (او دا د تبليغ کار ماته اسانه کړې) واحلل عقدة من لساني يفقهوا قولي (او خلاصه کړې غوټه يعني بنديدل د ژبې زما چي قوم فرعون وپوهېږي زما په خبرو، نو خدای ﷻ هغه نهايت ضيق الصدر ورکم کړی او غاية عقدة اللسان يې هم ورلرې کړی، او د باقي ضيق الصدر او عقدة اللسان په رسالت د ورور دده وردفع کړی، ولي چي هارون ؑ ډېر حليم سړی ؤ او ډېر فصيح اللسان هم ؤ او د خوف القتل قبل تبليغ الرسالة په دې آيت وردفع کړی.

قَالَ كَلَّا ۖ فَاذْهَبَا بِآيَاتِنَا ۖ إِنَّا مَعَكُم مُّسْتَمِعُونَ ﴿١٥﴾

داغسي نه ده يعني وژلای دي نسي، ولاړ سئ ته او ستا ورور هارون.

سوال: د کوه طور په موضوع کي چي موسٰی ؑ ته خدای ﷻ امر ورکړی ايت قوم فرعون آه، خو هارون ؑ په مصر کي ؤ حاضر نه ؤ، نو د خطاب اذهبا څه توجيه ده؟

ځواب: په دې خطاب کي اهل تفسير ټوله وايي چي تغليب دی د حاضر پر غائب باندي.

فائده: فاذهبا معطوف دی پر هغه فعل چي کلا دلالت پر کاوه، کانه قال ارتدع يا موسٰی عن توهم قتلک فاذهب انت ومن طلبت ضمه اليک يعني هارون.

سوال: د اذهبا خطاب خو و موسٰی او هارون ته ؤ، نو د معكم توجيه څه ده؟

ځواب: له معكم څخه مراد موسٰی او هارون او من تبعهما دي، ولاړ سئ سره معجزاتو موږ ستاسي سره ملګري يو په كومک سره د دفع د ازار د قوم فرعون "مستمعون" اورېدونكي ستاسي او د فرعون او قوم سوال او جواب، نو موږ تاسي ته غلبه دركوو پر دوی.

فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿١٦﴾

ورسئ فرعون ته او ورته ووایاست چي موږ رسول د خدای ج چي رب دی د عالمیانو یعني د ټوله مخلوق.

سوال: دوی خو دوه كسه وه یعني موسٰی ؑ او هارون ؑ، نو د رسول د مفرد راوړلو وجه څه ده؟

ځواب: (۱) رسول په اصل كي مصدر دی په معنی د رسالت او حمل يې مبالغةً دی لكه زيد عدل، او په مصدر كي مفرد، تثنيه او جمع برابر دي (۲) او يا دوی دوه په اعتبار د اخوة يو نفر دی (۳) او يا په اعتبار د مرسل چي خدای ج دی يو دی (۴) او يا په اعتبار د مرسل به چي دين د اسلام دی سره يو دي (۵) او يا په اصل كي مستقل رسول خو موسٰی ؑ ؤ او هارون ؑ دده تبع او كومكي رسول ؤ (۶) او يا په اعتبار دد چي انا په تاويل د كل واحد منا رسول آه دی (۷) او يا لان الفعول يطلق على الواحد والتثنية والجمع (۸) او ابو عبيده رح وايي چي عرب وايي هذا رسولي و وكيلي وهذان رسولي و وكيلي، فيجوز ان يكون الافراد مبينًا على هذه المحاورة.

پوښتنه: په بل ځای كي د قرآن رسولا راغلی دی یعني په لفظ د تثنيه؟

ځواب: ان النكتة للفار لا للقار كما هو الشائع.

أَنْ أَرْسِلْ مَعَنَا بَنِيْٓ إِسْرَآءِيْلَ ﴿١٧﴾

په تقدير د باء ای بان چي ته خوشي كړه زموږ سره بني اسرائيل چي موږ خپل وطن اصلي شام ته ولاړ سو، او د مريي توب كړی له غاړي خلاصه كړو، بغوی رح وايي چي فرعون څلور سوه (۴۰۰) كاله دوی مريان ساتلي وه، او بني اسرائيل په

دغه وخت کي يو لک و اتيا زره کسه وه.
تاريخ خبري کوي چي موسیٰ ؑ ته چي وحي ورتلې د وريو چپنه يې اغوستې وه او په لاس کي يې لکړه وه، او يوه ټوکرۍ چي په هغه کي د ده خوراک ؤ د کړۍ په سر پوري يې ځړولې وه، نو خپل کور ته ورغلی هارون ؑ کور ؤ او ده ته يې خپل رسالت او د ده د نبوت کشف الحال وکړی چي راځه چي فرعون ته ورسو دعوت ورکړو، مور يې ژوندۍ وه دا خبري چي يې واورېدلې له خوني راووتل لو چغه يې وکړه چي فرعون خو ستا په طلب کي دی چي قتل دي کړي، نو که دواړه ورغلاست دواړه به قتل کړي، او موسیٰ ؑ ته يې وويل چي ته بيرته وتښته او هارون ؑ پرېږده، نو موسیٰ او هارون ؑ د مور په خوله ونه کړه لانهم قالوا لاطاعة للمخلوق في معصية الخالق، او دوی دوه ماښام د فرعون کور ته ورغله او دروازه يې په زوره وروټکول، دروازه وانان يعني محافظين د دروازې حيران سوه چي دا څوک دي نو يې وويل چي څوک دروازه ټکوي، موسیٰ ؑ ورته وويل چي موږ رسولانو د رب العالمين يو، نو دربان فرعون ته ورغلی چي دوه لېونيان په دروازه کي ولاړ دي وايي چي موږ رسولان د خدای يو، فرعون ورته وويل چي ورته وه وايه چي سهار راسئ، سهار چي دوی ورغله دربان فرعون ته وويل چي هغه د شپې لېونيان بيا راغلي دي، فرعون ورته وويل ورسه رايې وله چي يو ګړی پر وخاندو، دوی چي ورغله او خپل رسالت يې و فرعون ته بيان کړی، نو فرعون موسیٰ ؑ وپېژندی، ولي چي موسیٰ ؑ د فرعون په کور کي ډېر کلونه تېر کړي وه حتی چي خلګو به ابن فرعون باله.

فائده في لفظ فرعون: پوه سه! چي فرعون د يو شخص نوم نه ؤ، بلکې هر څوک چي به د قوم قبط بادشاه وای هغه ته دوی فرعون وايي، د فرعون موسیٰ نوم وليد بن مصعب بن الريان ؤ او لقب يې ابو العباس ؤ، او ده څلور سوه کاله عمر په سلطنت کي تېر کړي، داغه رنګه قيصر د يو شخص نوم نه دی فقط بلکې د روميانو چي هر څوک بادشاه وي هغه ته دوی قيصر وايي، او هم دا ډول کسریٰ د يو معين سړي نوم نه دی بلکې هر څوک چي د پارسيانو او مجوس بادشاه وي هغه ته دوی کسریٰ وايي، او هم دا ډول نجاشي د يو معين سړي نوم نه بلکې هر څوک چي د حبشه بادشاه وي هغه ته دوی نجاشي وايي، او داغه رنګه خاقان د معين

سړي نوم نه دی بلکې د ترکانو چي هر څوک بادشاه وي هغه ته دوی خاقان وايي، هم دا رنګه جارج د يو معين سړي نوم نه دی بلکې د انګرېزانو چي هر څوک بادشاه وي هغه دوی جارج بولي، او هم دا رنګه خليفة المؤمنين د يو خاص شخص نوم نه دی بلکې په اصطلاح قديم کي د مسلمانانو هر څوک چي بادشاه ؤ هغه ته يې خليفة المؤمنين وايه، او وروسته دا اصطلاح بدله سوه په امير المؤمنين سره، وروسته بيا بدله سوه په سلطان سره.

درويش وايي: چي دا قديم اصطلاحات وه لکن په دې زمانه کي د رئيس جمهور نوم دی، د سلطان نوم، د امير المؤمنين نوم او د باچا نوم پاته دي، والله اعلم، نو فرعون چي موسیٰ ؑ وپېژندی.

قَالَ اَلَمۡ نُرَبِّكَ فِيۡنَا وَلِيۡدًا وَّلَبِثۡتَ فِيۡنَا مِنۡ عُمُرِكَ سِنِيۡنَ ﴿۱۸﴾

فرعون ورته وويل چي موږ تا ته تربيه نه ده درکړې؟ (استفهام تقريري دی) په موږ کي (يعني زموږ په کورو کي) چي ته طفل وې يعني قريب الولادة وې.

او تا درنګ نه دی کړی زموږ په منازلو کي ستا له عمر څخه څو کاله.

تاريخ وايي: چي موسیٰ ؑ دېرش کاله د فرعون سره تېر کړه بيا مدين ته ولاړی لس کاله بيا يې د فرعون په مقابله کي دېرش کاله تېر کړه، او وروسته تر غرق د فرعون پنځوس کاله، نو مجموع عمر د موسیٰ ؑ يو سل او شل (۱۲۰) کاله ته ورسېدی.

وَفَعَلۡتَ فَعۡلَتَكَ الَّتِيۡ فَعَلۡتَ وَاَنۡتَ مِنَ الۡكٰفِرِيۡنَ ﴿۱۹﴾

او تا وکړی هغه کار چي تا وکړی، يعني چي زما د قوم يو قبطي دي قتل کړی "وانت من الکافرين" يعني تا زموږ د نعمت او تربيې نا شکري وکړه حتی چي زما د خاصو خلګو څخه دي په قتل هم ورساوه، دا قول د ابن عباس رض دی، او اکثره مفسرينو هم دا غه قول مختاره کړی دی، دوی وايي چي موږ د کفر ترجمه په ناشکری د نعمت وکړه له دې کبله چي فرعون په کفر بالله چي معنی متعارف وه نه پوهېدی، ولي چي ده په محفل عام کي "انا ربکم الاعلی" اعلان کړه، او يا مراد د فرعون دا ؤ چي ته د کافرانو څخه يې زما په خدای سره، او يا معنی داده چي ته زموږ سره وې زموږ پر دين وې اوس چي دا خدای چي ته موږ ور بولې او ته يې

عبادت کوي اوس کافر سوې، وهذا المعنٰى اختاره الحسن والسدي رحمه الله.

سوال: فرعون ولي تصريح په هغه فعل د موسٰى عليه السلام چې قتل د قبطي ؤ ونه کړه چې زما اشپز چې نوم يې قانون ؤ قتل دې کړی؟

ځواب: ابن الشيخ رحمه الله وايي چې دا عدم التصريح لپاره د تعظيم د قتل مذکور ده لان تنكير د شي او ابهام د هغه قد يقصد به التعظيم، په پښتو کې د دې مثال دادی چې يو سړي بل سړی پر لواطت يا زنا ليدلی وي، نو ورته وايي چې ته خو هغه سړی يې چې هغه کار دې وکړی، تصريح نه په وکړي لپاره د تعظيم د هغه کار.

فائده: جمله د انت من الكافرين حال ده له يوې څخه د دوو تاء دی.

قَالَ فَعَلْتُهَآ إِذًا وَّأَنَا۠ مِنَ الضَّآلِّينَ ﴿٢٠﴾

موسٰى عليه السلام ورته وویل ما چې هغه فعل وکړی يعني قتل القبطي، په هغه وخت کې د ضالين له جملې څخه وم.

پوهه: چې ضالين دلته په منی د جاهلين بحكم الله، ولې چې په هغه وخت کې زه نبي نه وم حکم الله ماته نه ؤ رسېدلی چې وژل د قبطي روا دي او که څرنګه، او يا معنی داده چې زه نه پوهېدم چې په يوه سوک په دی مري، زما غرض خو د قبطي تاديب ؤ نه قتل، او بعض مفسرين وايي چې د ضالين معنی مخطئين ده.

فَفَرَرْتُ مِنكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِى رَبِّى حُكْمًا وَجَعَلَنِى مِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢١﴾

نو زه فرار سوم ستاسي څخه لاجل خوف القصاص، نو چې ستا څخه وبېرېدم يعني مدين قريه شعيب عليه السلام ته ولاړم، نو خدای جل جلاله ماته هغه صفت راکړی علم او حکمت او وه يې ګرځولم د رسولانو له جملې څخه.

فائده: د وهب په لفظ کې اشاره ودې ته ده چې نبوت او رسالت موهبي شی دی کسبي شی نه دی، کريمه: الله يعلم حيث يجعل رسالته.

فائده: موسٰى عليه السلام داسي ونه ويل: وجعلني رسولاً من انه اخصر تنبيهًا لفرعون پر دې چې رسالت يو نوی کار نه دی بلکې جم غفير د رسولانو خدای جل جلاله د هدايت د خلکو لپاره را استولی دی.

وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدتَّ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿٢٢﴾

"تلک" اشاره ده وتربیه ته چي مدلول ددې قول د فرعون وه، الم نربک او تلک مبتداء ده "نعمة" خبر د تلک دی "تمنها علي" چي ته یې احسان پر ما بولي دا جمله صفت د نعمت ده "ان عبدت آه" خبر د مبتداء محذوفي دی ای هي هذا چي تا مریان کړځولي دي بني اسرائیل.

درویش وايي: چي مفسرین ددې آیت په تاویل اختلاف لري چي دا د موسیٰ ؑ اقرار په نعمت د فرعون پر ده ګویا ده داسي ورته وویل، بلی تلک نعمة تمنها علي یعني هغه وخت چي تا بني اسرائیل مریان کړځول زه دي پرېښولم مریی دي نه کړم بلکې تربیه دي په خپل کور کي راکړه وهذا التاویل ضعیف، ولي چي فرعون خو دی نه پېژندی چي دی د بني اسرائیلو څخه دی ورنه په اوله ورځ بې وژلی وای فافهم، والظاهر عند الفقیر ماقاله صاحب روح البیان وصاحب روح المعاني وبعض اخر من المحققین، تفصیل د هغه تاویل په مختصره توګه دا دی چي د مخه تېره سوه چي ان عبدت خبر د مبتداء محذوفي دی ای هي نو ان عبدت په تاویل د مصدر معنا یې داده ای تعبیدک بني اسرائیل، وقصدک ایاهم بذبیح ابنائهم کما في موضع اخر من القرآن یذبحون ابنائکم ویستحیون نسائکم، په هغه خوب چي فرعون لیدلی ؤ کمامر في تفسیر سورة البقرة، نو موسیٰ ؑ ګویا وايي چي دغه ستا فعل شنیع سبب ددې وګرځېدی چي ستا په کور کي واقع سوم او ستا تر تربیه لاندي راغلم یعني که فرعون دا کار نه کولای، یعني ذبح ابناء بني اسرائیل، د موسیٰ ؑ مور به په خپل کور تربیه ورکړې وای او په صندوق کي به یې و دریاب ته نه غورځولای حتی چي د فرعون کور ته به راتلای او دده تر تربیه لاندي واقع کېدای فکیف یمین فرعون علی موسیٰ بما کان بلاء فرعون وهو ذبح اولاد بني اسرائیل سببًا دده یعني د موسیٰ ؑ د تربیه په کور کي د فرعون، وحاصل جواب موسیٰ ؑ اقرار دی ظاهرًا وانکار معنًی فتدبر.

قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَٰلَمِينَ ﴿٢٣﴾

فرعون وویل یعني موسیٰ ؑ ته چي څه شی رب العالمین یعني ماهیت او حقیقت

څه دی، کلمه د استفهامیه ده او رب په معنی د مربي او متکفل د مصلحت د مخلوقاتو من الجواهر والاعراض العلوية والسفلية يعني رب العالمين چي ته مونږ وربولې او ځان يې رسول بولې، ومن ای جنس هو منكرًا انيكون للعالمين رب سواه، كاشفي رح وايي: چون فرعون شنیده بود که موسیٰ گفت انا رسول رب العالمين سخن بگردانید واز روی امتحان گفت چیست پروردگار عالمیان وچه چیزست سوال از ماهيت نمود انتهى، نو چونکه تعریف د خدای ﷻ بې لوازمو خارجيه وو ممکن نهٔ لاستحالة التركيب من جنس وفعل في ذاته تعالى كما ثبت في علم الكلام والمنطق، نو ځکه موسیٰ ؑ جواب ورکړی په ذکر سره د خواصو او افعالو.

قَالَ رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ؕ اِنْ كُنْتُمْ مُّوْقِنِيْنَ ﴿۲۴﴾

وويل موسیٰ ؑ چي هغه (بحذف المبتداء ای هو) رب دی د اسمانو او ځمکي او په منځ کي د اسمانو او د ځمکي من كائنات الجو من السحاب والمطر وغيرهما، که تاسي ياست يقين درلونکي پر حقائقو د شيانو نو دغه اسمانو او ځمکه پر خدای ﷻ دليل وګرځوي، ولي چي ټوله ممکنات دي صانع او خالق غواړي، مدبر غواړي يعني دادی چي ځواب ستاسي د سوال.

پوه سه: چي خطاب د "كنتم" وه فرعون او اشرافو ته د قوم دده دی، سعدي شيرازي رح وايي، ما احسن قوله:

ای بر تر از قیاس و گمان و وهم ... واز هرچه گفته اند شنیدیم وخوانده ایم
مجلس تمام گشت وبپایان رسید عمر ... ماهمچنان دراول وصف تو مانده ایم

له يو صحرائي عرب څخه چا پوښتنه وکړه چي د خدای ﷻ يعني د صانع العالم پر وجود څه دليل لري؟ هغه په عربي ورته وويل: البعرة تدل على البعير والاقدام على المسير، فكيف لايدل هذا العالم الكبير على الصانع الخبير.

درويش وايي: چي دا ؤ بيان دد ي آيت موافق د حال سره د مطالعه کونکو د تفسير ايوبي، لكن بيان دده د لائلو عقليه وو دد ې مبحث په شرح العقائد وشرح المقاصد للعلامة الثاني سعد الملة والدين التفتازاني رح او په شرح کي د سلم العلوم للقاضي محمد مبارک مطالعه کړئ.

قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ أَلَا تَسْتَمِعُونَ ﴿٢٥﴾

فرعون وویل هغو کسانو ته چي دده پر شا وخوا ناست وه د تعجب په لهجه تاسي نه اورئ د موسیٰ جواب زما د پوښتني چي زه پوښتنه د ماهيت د رب العالمين ځني کوم او دی د هغه افعال راته ذکر کوي، موسیٰ پوه سو چي فرعون د خپل ربوبيت په درياب کي غرق دی، نو بل دليل ته یې چي ښه واضح ؤ رجوع وکړه، نو دا يې وويل:

قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٦﴾

موسیٰ وويل چي رب العالمين هغه ذات دی چي تربيه کونکی او خالق ستاسي دی او ستاسي د پلرو او نيکه ګانو دی چي د مخه تر تاسي وه.

قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ ﴿٢٧﴾

"قال" يعني فرعون چي په تحقيق دغه رسول چي تاسي ته را استول سوی دی (دا خبره يې په پسخند وکړه) "لمجنون" لېونی دی، ولي چي زه پوښتنه د حقيقت ځني کوم دی بیرته جواب په افعالو راکوي، موسیٰ وبل محسوس جواب ته رجوع وکړه.

قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾

موسیٰ ورته وويل چي هغه رب چي زه يې رسول يم، رب د مشرق يعني لمر ختو او د مغرب د لمر لوېدلو دی، يعني هر سړی چي په سترګوويني چي خدای ﷻ لمر د مشرق له لوري هره ورځ راخېژوي او حرکت ورکوي پر مدار چي غير دی له مدار څخه د دمخي ورځي، او تر مغرب پوري ورسوي چي د دې سير څخه د لمر څلور فصل عالم وجود ته راځي يعني ربيع يسرلي، درې مياشتي او صيف يعني دوبی درې مياشتي او خريف يعني منی درې مياشتي او شتا يعني ژمی درې مياشتي چي مجموع دوولس مياشتي کېږي چي يو کال شمسي يې بولي چي په دې دور د عالم سفلي يعني د مځکي والو که انسانان وي او که حيوانان وي مواد ارتزاقيه پوره کېږي كما هو معلوم بالمشاهدة والتجربة في معظم المعمورة "ان كنتم تعقلون" يعني که تاسي عقل لرئ تر دې اوضح او په زړه پوري جواب نسته.

درویش وايي: چي قاعده داده چي په دلائلو کي يو سړی ملامت سي خصوصًا مثل فرعون الجبار، نو له زوره څخه کار اخلي يا جنګ کوي نو فرعون چي په دلائلو کي موسیٰ ؑ ملزم کړی، نو له زوره څخه يې کار واخستی، او غرور او تکبر ددې چي دی په مصر کي په خدای ﷻ منلی ؤ په دماغ کي يې راوګرځېدل او داسي يې وويل:

قَالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلَٰهًا غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ ﴿٢٩﴾

که ته وګرځوې يا موسیٰ ځان لره معبود غير د ما څخه هر آئينه به زه تا وګرځوم د بنديانو د ډلي څخه.

پوهسه: چي لاجعلنک آه، ځواب د قسم محذوف دی چي لام د لئن دلالت پر کاوه.

فائده: کلمه د لام په المسجونين کي لپاره د عهد ده، يعني هغه زما معهود بندي خانه، الکلبي رح وايي چي بندي خانه د فرعون سخته وه تر وژلو، چي حال يې دادی چي بندي بې کړو په داسي اطاق کي وغورځاوه يوائي چي دومره به تاريک ؤ چي هيڅ شی به يې په سترګو باندي نه ليدی او نه يې يو اواز اورېدی، فرعون دا دليل د خپل ربوبيت وګرځاوه چي د رب عذاب لازمًا سخت وي وانکاره للصانع الاکبر کمايدل عليه قوله الا تستمعون تعجبًا من نسبة الربوبية الى غيري مع انه ليس له الا سلطنت قطر من اقطار الارض وهو مصر ومن حوله.

حکايت: په زمانه کي د خلافت د امير المؤمنين عمر رض چي مصر فتح سو، نو عمر رض وويل چي زه به لپاره د اهانت د فرعون چي ده د مصر په سلطنت سره دعویٰ د خدايي کړې وه، يو خپل مريی چي هغه د عقل د خوا ډېر کمزوری د مصر والي ګرځوم، خير مريی يې والي د مصر مقرر کړی، راوي وايي چي عام کښت د مصريانو کالکي وې چي پنبه ځني تر لاسه کېده، تقدير الهي ؤ چي دغه کال بې وخته بارانونه شروع سوه چي د کالکو کښتونه يې قبل الادارک برباد کړه، نو خلګو و والي ته د مصر يعني هغه مريي ته د عمر رض عريضه وکړه چي موږ ته دي له بيت المال څخه روپۍ راکړي چي عيال يې وساتو، ولي چي کالکي مو ټولي او بو برباد کړي دي، والي صاحب ورته وويل چي ملامت تاسي ياست چي پنبه چي يو

ضعیف شی دی تاسي وکړلې، نو ولي مو وړی نه کړلې چي هغه محکمي دي، دا يې خفت العقل ؤ.

قَالَ اَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَیْءٍ مُّبِیْنٍ ﴿۳۰﴾

وویل موسیٰ ؑ په ځواب کي د پیش رو د فرعون په بندي کولو سره، آیا ته ما بندي کوې که څه هم زه راتګ وکړم تاته په یو شي یعني معجزه چي هغه واضح الدالة وي زما پر صدق په دعویٰ کي د رسالت.

پوه سه: چي همزه لپاره د استفهام انکاري دی او واو لپاره د حال دی بعد حذف الفعل، تقديره اتجعلني من المسجونين ولو جئتک بشئ مبين.

قَالَ فَاْتِ بِهٖۤ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصّٰدِقِیْنَ ﴿۳۱﴾

فرعون ورته وویل راتګ وکړه په شي مبين سره که ته د رشتیا ګویانو څخه يې. فان مدعي النبوة لابد له من حجة واضحة ليثبت بها دعواه.

فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِیَ ثُعْبَانٌ مُّبِیْنٌ ﴿۳۲﴾

نو موسیٰ ؑ وروه غورځول لکړه خپله، نو نابيره هغه لکړه اپی یعني لوی مار سو. چي مار والی يې ظاهر ؤ او یا معنی داده چي دلالت پر صدق د دعویٰ د نبوت دده يې ظاهر ؤ.

پوښتنه: په بل ځای کي د قرآن مبارک راغلي دي، کانها جان چي نري مار ته وايي چي په پښتو يې کوچه مار بولي، نو ددې دوو آیتو تر منځ به منافات نه وي؟

ځواب: بعض مفسرين وايي چي اول به لکړه پر خپل مقدار نری کوچه مار سول وروسته به کرار کرار لوېدله ثعبان به ځني جوړ سو، او بعض مفسرين وايي چي بدن يې د ثعبان ؤ او حرکت يې په سرعت کي د جان ؤ فلا منافات، پر هر تقدير لکړي ثعبان په فرعون پسي هڅه وروکړه فرعون وبېرېدی، چنانچه کاشفي وايي: وفرعون از مشاهده او بترسيد، ومردمان که حاضر بودند هزيمت کردند چنانچه در وقت فرار (۲۵۰۰۰) کس کشته شد آه.

فرعون و موسیٰ ﷺ ته وویل اسئلک بالذي ارسلک ان تاخذها فاخذها

موسیٰ؈ فعادت عصیٰ، راوي وايي چي د فرعون چي د مار بېره له زړه څخه ووتل نو يې وويل چي بل څه حجت لري؟

وَّنَزَعَ يَدَهٗ فَاِذَا هِيَ بَيۡضَآءُ لِلنّٰظِرِيۡنَ ﴿۳۳﴾

راو ه ايستی موسیٰ؈ لاس خپل له لستوڼي څخه، پس نا بېره لاس دده تک سپين ؤ چي داسي رڼا يې وکړه لکه د لمر چي سترګي پر برېښېدلې يعني سپين والی يې د پيس نه ؤ (يد مؤنث سماعي دی) کريمه: من غير سوء فتحير فرعون وعجز عن المقابلة، نو يې بل مخ پر کښېښنو.

قَالَ لِلۡمَلَاِ حَوۡلَهٗۤ اِنَّ هٰذَا لَسٰحِرٌ عَلِيۡمٌ ﴿۳۴﴾

فرعون وويل وه اشرافو ته د قوم (حوله ظرف دی وضع موضع الحال ای مستقرين من حوله) په تحقيق دغه موسیٰ سحرګر فائق په علم سحر کي دی.

يُّرِيۡدُ اَنۡ يُّخۡرِجَكُمۡ مِّنۡ اَرۡضِكُمۡ بِسِحۡرِهٖ ‌ۖ فَمَاذَا تَاۡمُرُوۡنَ ﴿۳۵﴾

ای اراده دده لري چي تاسي وباسي د خپلي مځکي څخه په جادو سره او سلطنت دی خپل لاس ته ورولي او بيا به تاسي خپل د تابعدارۍ څخه وشړي، نو تاسي څه مشوره راکوئ ماته.

په کشف الاسرار کي وايي چي کلمه د تامرون د مؤامرة څخه ماخوذ ده چي مشورې ته وايي لا من الامر لانه لايناسب ادعاء الربوبية چي ده يې دعوه کوله، لکن مظهري رح وايي: لما غلب عليه سلطان المعجزة حطه عن دعوی الربوبية (چي غلبه وکړه پر فرعون بادشاه معجزې د موسیٰ؈، او وه يې ګرځول حيران پر خپل ځان)

درويش وايي: چي له دې عبارت څخه دا صريح معلومه سوه چي تاءمرون مشتق له امر څخه دی وتنفيرهم عن موسیٰ؈ واظهار الخوف عن ظهوره واستيلائه علی ملکه، او دوی يې وبېرول او نفرت يې وکړی له موسیٰ؈ څخه چي دی ستاسي پر سلطنت غلبه غواړي.

قَالُوۡۤا اَرۡجِهۡ وَاَخَاهُ

ووېل وځنډوه موسیٰ او وررور دده يعني فعلاً يې مه وژنه ولي چي خلک به

وايي چي فرعون ددوی له مقابلې څخه وېرېدی يعني دوی خو ساحران دي، يو وارېې په ساحرانو ملامت او رسوا کړه وروسته يې مړه کړه، تاچي خلک ستا په ربوبيت وپوهېږي.

فائده: چونکه د ارجه معنٰی تاخير دی، مرجئه چي يوه ډله ده د اهل اهواء په دغه نامه مشهوره سوه، ولي چي ددوی مذهب دادی چي عملونه لکه لمونځ، روژه حج وغيرها ځنډوي يعني نه يې کوي، او د هيڅ ګناه څخه پرهېز نه کوي دوی وايي لايضر مع الايمان معصية كما لاينفع مع الكفر طاعة، لعنهم الله اني يؤفكون.

وَابْعَثْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ ﴿٣٦﴾

او واستوه په ښارو او په اقطارو کي چي ستا په تصرف کي دي جمع کونکی د ساحرانو.

يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ ﴿٣٧﴾

چي تاته راولي، مجزوم جواب للامر يعني وابعث.

پوهسه: چي سحار صيغه د مبالغې ده يعني داسي کسان چي په سحر کي ډېر رسيدلي کسان او په دقائقو د سحر ښه خبر کسان وي، نو فرعون هم داغسي وکړه.

فَجُمِعَ السَّحَرَةُ لِمِيقَاتِ يَوْمٍ مَّعْلُومٍ ﴿٣٨﴾

پوهسه: چي دا جمله عطف ده پر محذوف باندي، تقديره فبعث حاشرين فذهبوا فحشروا السحرة د هغه وخت لپاره چي د موسٰی ؑ سره فرعون ټاکلی ؤ چي وخت د څاښت د يوم الزينة وه چي د فرعونيانو د اختر ورځ وه، له ابن عباس رضؓ څخه روايت دی چي اتفاقًا داسي پيښه سوه چي دغه ټاکل سوې ورځ د شنبې ورځ وه او اوله ورځ د شمسي کال وه يعني نوروز چي په عربي يې اول الحمل بولي كذا قال البغوي.

پوهسه: چي دغه ساحران اوويا کسه وه او بعض مفسران وايي چي اوويا زره (۷۰۰۰۰) وه ولا يخلوا العدد الثاني من المبالغة جدًا.

وَقِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنتُم مُّجْتَمِعُونَ ﴿٣٩﴾

او وويل سوه د فرعون له خوا څخه وه خلکو ته يعني وخپل اتباعو ته،

استفهام په معنی د امر دی، یعني جمع سئ، له دې څخه دا معلومېږي چې خلګو يو څه ډېره کوله د اجتماع څخه.

درویش وایي: چې شاید خلګو په سبب د ازدحام او د موسیٰ؏ د لکړي (مار) څخه به بېرېدل، نو فرعون دوی باعث کړه پر عدم استبطاء او امریې کړه پر مبادرت و اجتماع ته.

لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ إِن كَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ ﴿٤٠﴾

شاید موږ به متابعت وکړو د خپلو ساحرانو چې موږ راغونډ کړي دي که دوی د موسیٰ؏ سحر باطل کړی او پر موسیٰ؏ غالب سوه.

فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ أَئِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿٤١﴾

ساحرانو په اول ملاقات کي و فرعون ته وویل، آیا په تحقیق به موږ ته مزدوري یعني انعام راکړل سي که وګرځېدلو موږ غالبه پر موسیٰ؏، دا ستفهام لپاره د تقریر دی یعني چې فرعون اقرار د انعام وکړي.

قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ إِذًا لَّمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٢﴾

فرعون وویل هو! (وانکم واذًا، دا جمله عطف ده پر مضمون د نعم، یعني لکم اجرًا وهو مضمون نعم) په دغه صورت کي چې تاسي غالبه وګرځئ زما د مقربو خلګو څخه به یاست یعني علاوه تر مزدورۍ، په بل ځای کي د قرآن مبارک داسي راغلي دي، چې ساحرانو و موسیٰ؏ ته وویل اما ان تلقی (یعني عصاک) واما ان نکون نحن الملقین (یعني عصینا وحبالنا) کما في سورة الاعراف، نو دوی چې دا اختیار موسیٰ؏ ته ورکړی.

قَالَ لَهُم مُّوسَىٰ أَلْقُوا مَا أَنتُم مُّلْقُونَ ﴿٤٣﴾

موسیٰ؏ وویل دوی ته چې واچوئ هغه شی چې اچوي تاسي په میدان کي د مقابلې لپاره.

سوال: د موسیٰ؏ خو دا یقین ؤ چې دوی سحر کوي او سحر خو کبیره ګناه ده، نو ده څرنګه امر د سحر وکړی؟

ځواب: موسیٰ ؑ خو په دې پوهېدی چې دوی خو سحر خامخا کوي، ولې چې خو دوی د سحر لپاره راغونډ کړي وه، نو دا خبره صرف اذن دی د موسیٰ ؑ له خوا ځخه په تقدیم کې د خپل سحر توسلاً الی اظهار امره.

فَأَلْقَوْا حِبَالَهُمْ وَعِصِيَّهُمْ وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾

نو وغورځولې ساحرانو خپلې رسۍ (''حبال'' جمع الحبل) او خپلې لکړې (عصي جمع د عصیٰ ده، روح البیان وایي چې اوویا زره، (۷۰۰۰۰) لکړې وې او اوویا زره (۷۰۰۰۰) رسۍ وې، والله اعلم)

''وقالوا بعزة فرعون آه'' ساحرانو وویل بعض مفسرین وایي چې کلمه د با لپاره د قسم ده، قال صاحب روح المعاني والظاهر ان هذا قسم منهم په عزت د فرعون علیه اللعنة پر خپل غالبیت پر موسیٰ ؑ، او بعض مفسرین وایي چې دا دوی تبرک وکړی په عزت او غلبه او معبودیت د فرعون، ولې چې دده مملکت دا عقیده وه چې فرعون آله دی، او په بل ځای کې د قرآن مبارک راغلی دی چې دا ټولې رسۍ او لکړې ماران سوه د خلګو په سترګو کې او روح البیان وای چې په لکړو کې یې سیماب یعني پاره اچولې وه او رسۍ یې په سیماب ککښې کړي وې چې د لمر ګرمۍ ووهلې په حرکت راغلې انتهی.

درویش وایي: چې دا خو سحر نه دی دا خو هر څوک چې داغسې وکړي یعني په سیماب شی ککڼ کړي په تودوخې د لمر حرکت کوي بلکې صحیح داده چې سحر او چشم بندي د خلګو یې کړې وه په سحر سره لکه په اوسنۍ زمانه کې هم ساحران چشم بندي کوي، دوی په یو مردار ځای کې ولاړ وي او تولکه (شپېلۍ) یې په خوله کې وي او په هغې کې الفاظ د کفر او شرک وایي چې حاضرین یې تمیز نسي کولای، وروسته د یو سړي څخه د لاس ساعت یا د جېب ساعت راواخلي یو ډبره لاندې کېښږدي او ساعت پر کېښږدي په بله ډبره یې وهي، ساعت د خلګو په سترګو کې میده میده سي، د ساعت مالک ورته وایي چې زما ساعت دې ولې را مات کړی، ساحر بیا تولکه وږغوي چشم بندي پوره سي ساعت روغ رمټ وي، وهکذا نور ورته کارونه کوي، نو د فرعون د ساحرانو هم ورته کارنامه وه، او په بل ځای کې د قرآن مبارک راغلي وجاؤا بسحر عظیم.

فَأَلْقَىٰ مُوسَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿۴۵﴾

نو موسیٰ ؑ لکړه ورو غورځول میدان ته، نو رسۍ د ساحرانو نابيره هغې لکړې د موسیٰ ؑ تيرولې يعني خوړلې يې هغه لکړي او رسۍ چي دوی په سحر سره ماران ګرځولي وې (کلمه د ما موصوله ده والعائد محذوف، والتقدير ما يقلبونه من الصورة الواقعية الى الصورة الاخرى) او يا کلمه د ما مصدريه ده يعني د دوی دروغ، فسمى المافوك بلفظ المصدر مبالغة، کريمه: قل جاء الحق وزهق الباطل ان الباطل کان زهوقًا.

درويش وايي: چي ساحران خو د سحر په ماهيت پوهېدله چي صرف تمويه او تزوير دی او صرف چشم بندي ده، نو که د موسیٰ ؑ دا هم سحر وای، نو هغه زموږ رسۍ او لکړي څه سوې د موسیٰ ؑ لکړه پر پخواني هيئت ده، نو دوی ته دا وبرېښېدل چي دا قدرت الهي دی او موسیٰ ؑ د خدای رسول دی.

فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ ﴿۴۶﴾

نو ساحران بلا تراخي، کما يدل عليه فاء العطف پر مځکه پرېوتل سجده کونکي دا سجده د شکر وه چي خدای ﷻ په موږ حق وليدی، او د سحر څخه يې توبه وکښل.

قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿۴۷﴾ رَبِّ مُوسَىٰ وَهَارُونَ ﴿۴۸﴾

او وويل چي زموږ ايمان دی پر رب د ټولو مخلوقاتو يعني بالتوحيد وعدم الشريک له "رب موسیٰ وهارون" دا بدل دی د رب العالمين څخه.

فائده: دا بدل يې دفع ده د توهم دې چي فرعون به د دوی مراد وي، ولي فرعون خبيث خو هم ځان رب العالمين باله، نو که ساحرانو دا بدل نه وای راوړی، نو فرعون به سمدستي ورته ويل چي رب العالمين زه يم، او بل تنبيه پر دې ده چي زموږ سبب د ايمان ليدل د معجزې دي پر لاس د موسیٰ ؑ او هارون.

درويش وايي: چي فرعون بدي واخستی چي د ساحرانو قصه خو ستا پر ضرر تمامه سوه، نو د قوم د دفع د توهم لپاره او د تعنت له کبله يې دا وروسته خبره وکړه چي دوی دا توهم ونه کړی چي ساحران چي ايمان راوړي حق ورته معلوم سو.

قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهٗ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ ۚ اِنَّهٗ لَكَبِيْرُكُمُ الَّذِيْ عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ ۚ

فرعون و ساحرانو ته وويل چي تاسي ايمان راوړی د مخه تر دې چي ما اجازه درکړې وای تاسي ته، په تحقیق دغه موسٰی ستاسي د ساحرانو مشر دی چي ده تاسي ته تعلیم د سحر کړی دی، غرض دده داؤ چي تاسي او موسٰی اتفاق سره کړی ؤ چي زه به دعوٰی د رسالت وکړم تاسي به ځان راته ملزم کړي.

فَلَسَوْفَ تَعْلَمُوْنَ ۚ

ژر دی چي تاسي به پوه سئ چي د فریب کونکي حال خراب دی، دا خو اجمالي تهدید او پیش رو فرعون ورکړی، او تفصیل يې په دې قول ورته وکړی.

لَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِّنْ خِلَافٍ وَّلَاُوصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَعِيْنَ ﴿۴۹﴾

هر آئینه زه به پرېکړم (یعني زما په امر به عسکر پرې کړي)، لاسونه ستاسي او پښې ستاسي سره مخالف یعني راسته لاس چپه پښه.

فائده: باب د تفعیل دلته د کثرت لپاره دی ولي چي ايدي او پښې خو ډېري وي او وروسته تر پرې کولو دلاسو او پښتو به تاسي په دار کړم پر غاړه د رود نیل تا چي نور مخالفان د تاسي څخه عبرت واخلي، کاشفي وايي: وهر آئینه بردار کنم همهٔ شما را ای علی شاطئ البحر تا بمیرید وهمه مخالفان ربوبیت ما عبرت گزیده آه.

قَالُوْا لَا ضَيْرَ ۖ اِنَّآ اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُوْنَ ﴿۵۰﴾

ساحرانو مؤمنانو فرعون ته وويل ضرر نسته پر موږ (ضير مصدر دی) ولي چي اول د شهادت لویه رتبه به پیدا کړو او بل اجر جزیل من الله تعالی چي د دغو دوو نعمتو په مقابل کي مصائب دنیویه هیڅ شی نه دي، موږ خدای ﷻ ته ورتلونکي یو په یو سبب د اسبابو د مرګ او ستا د خوا قتل زموږ بنه او بهترینه طریقه ده د مرګ، دا جمله تعلیل او د لیل ده د هغه جملې لاضیر.

اِنَّا نَطْمَعُ اَنْ يَّغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطٰيٰنَآ اَنْ كُنَّآ اَوَّلَ الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿۵۱﴾

په تحقیق موږ طمع او امید لرو چي وه به بخښي موږ ته رب زموږ ګنهونه زموږ چي په وخت کي د کفر زموږ څخه صادر سوي وي.

پوه سه: چي ان علت دی د ماقبل ای لان له دې سببه چي موږ اول د مؤمنانو يو (يعني د اتباع د فرعون که څه هم نورو کسانو د بني اسرائيلو تر دوی د مخه ايمان راوړی ؤ، يامعنی داده چي اول د مؤمانو به يو چي په داسي عذاب شديد قتل کړه سوو) سعدي شيرازي رح د ورته شهداؤ په باره کي وايي:

د مادم شراب الم در کشند ..... و گر تلخ بینند دم در کشند
نه تخليست صبری که بريا اوست ..... که تلخی شکر باشد از دست دوست

حافظ شيرازي وايي:

عاشقان راگر درآتش می پسندد لطف يار
تنگ چشم گر نظر درچشمه کوثر کنم

اگر بلطف بخوانی مزيد الطاف است .... وگر بقهر برانی درون ماصافست

درويش وايي: چي کلونه کلونه موسٰی ؑ د فرعون سره په تبليغ او انذار بوخت ؤ او نهه معجزې يې په اوږدو کي د کلو يو پر بله پسې ښکاره کړې، لکن د فرعون ورځ په ورځ عتو او سر کښي او نعره د انا ربکم الاعلی نوره په زور کېدله او درياب د حلم د خدای جل جلاله لبريز سو او وخت ددې راورسېدی چي دغه باغي ته سره د قومه سخت عذاب ورکړي، نو خدای پاک و موسٰی ؑ ته وويل، چي حکايت يې دادی.

وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِىٓ إِنَّكُم مُّتَّبَعُونَ ﴿٥٢﴾

موږ وحي وکړې و موسٰی ته چي د شپې وباسه يعني د مصر څخه زما بندګان يعني بني اسرائيل چي پر موسٰی ؑ يې ايمان راوړی ؤ، په تحقيق په تاسي پسي فرعون او قوم دده دروځي (ددې لپاره چي تاسي واپس مصر ته راولي) قال البغوي رح چي خدای جل جلاله وحي وکړې و موسٰی ؑ ته چي څلور څلور کوره د بني اسرائيلو په يوه يوه کور کي سره جمع کړه بيا پسونه ذبح کړئ او دروازې په وينو ور رنګ کړئ، ولي زه ملکي دراستوم او ملکي هغه کور ته نه ورځي چي دروازه يې په وينو سره وي، او زه به ملکي امر کړم چي هغه توښه د آل فرعون او ددوی د مواشيو قتل کړي، او بيا تاسي پتيري پخې کړئ، ولي چي پتيري ژر ژر پخېږي، بيا نو زما بندګان بني اسرائيل وه باسه تر بحر قلزوم پوري، هورې به زما امر د هلاک د فرعون

او دده قوم وويني، موسیٰ ؑ هم داغسي وکړه، فرعونيانو چي سهار راکښېنستل وه يې ليدل چي ابکار د ښځو او مالو يې قتل سوي دي، فرعون يې په دې ماجرا خبر کړی چي بني اسرائيل په شپه کي داسي ناوړه کار کړی دی او دوی تښتېدلي دي.

فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ ﴿٥٣﴾

"فارسل فرعون" نو واستول فرعون.

پوه سه: چي دا جمله عطف ده پر مقدر باندي، تقديره فاسری موسیٰ ببني اسرائيل فبلغ الخبر الی فرعون، واراد ان يتبعهم "في المدائن حاشرين" په ښارو کي جمع کونکی د خلکو، والمراد المدائن القريبة دی و مصر ته چي ژر سره راغونډ سي چي په بني اسرائيلو پسي ژرتر ژره ورسېږو او رواوه يې ګرځوو.

إِنَّ هَٰؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ ﴿٥٤﴾

بتقدير قائلاً لهم چي دغه بني اسرائيل يوه ډله ده لږ.

فائده: شرزمة په عربي لږو خلګو ته وايي، نو قليلون يې تاکيد دی يعني په غايت قلت کي دی.

درويش وايي: چي په روح المعاني کي وايي چي ابن ابی حاتم له سدي رح څخه روايت کړی دی چي موسیٰ ؑ چي بني اسرائيل له مصر څخه وه ايستل شمېر يې شپږ لکه شل زره (٦٢٠٠٠) ؤ په دې شمېر کي د شلو کالو سړی په سبب د صغر سن نه وو حساب، او د شپېتو کالو سړی په سبب د کبر سن نه وو حساب، او فرعون پر مقدمة الجيش هامان چي دده وزير ؤ په يو کروړ او وه لکه کسانو کي واستاوه. او خپله فرعون په ډېره لويه ډله کي چي شمېر يې نه کېدی، لکن مقدمه د فرعون د خصوصي فوج اووه لکه خلګ وه او هر يو پر ښه ښه آس سپور ؤ او پر سر بې يې خولۍ وه، وروسته روح المعاني ويلي دي چي په دې کي خو شک نسته چي عدد د بني اسرائيلو خو تر قوم د فرعون ډېر کم ؤ لکن اخبار د قوم فرعون په عدد کي لاتکاد تصح وفيها مبالغات خارجة عن العادة دی، وايي چي مشهوره په يهودانو کي داده چي بني اسرائيل چي له مصره وتل شپږ لکه کسان وه ماسوئ له اطفالو، او دا صريح په تورات کي چي د يهودانو په لاسو کي دی موجود دی وانتهی والعلم عند الله تعالی.

درویش وایي: چي دا اعداد که د بني اسرائیلو دي او که د فرعونیانو دي سراسر غلطه ده، ولي دو مره عدد د انسانانو په غټو ممالکو کي د دنیا نسته خصوصًا مصر چي نسبت و نورو مملکتو ته ډېر کم دی، لکن ده دا منلې ده چي قلة د بني اسرائیلو نسبت و جنودو ته د فرعون مسلم دی، دا وو تحقیق دد ې مقام په تلاش د فقیر من التفاسیر.

وَإِنَّهُمْ لَنَا لَغَآئِظُونَ ﴿٥٥﴾

او دوی یعني بني اسرائیلو موږ په غم او غصه او بغض کي اچولي یو، چي دوی زموږ د مریتوبه غاړه ولي غړول.

وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَٰذِرُونَ ﴿٥٦﴾

او موږ ټوله خپل قوم او اتباع د بني اسرائیلو له کیده څخه بېرو و، یعني که چېري تعقیب د دوی ونه کړل سي او بیرته رد نسي لوی غم به راته جوړ کړي، او بعض مفسرین رحمهم الله د حاذرون ترجمه کوي چي موږ سلاح د جنګ لرو او په قانون د جنګ ښه پوهېږو وبخلاف قوم موسیٰ علیه السلام چي نه کامله سلاح لري او نه جنګ ازموده ګان دي.

فَأَخْرَجْنَٰهُم مِّن جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٧﴾ وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٥٨﴾

نو وه ایستل موږ دوی یعني فرعون او قوم د ده.

پوښتنه: دوی خو په اختیار ووتل، نو نسبت د اخراج خدای جل جلاله وځان ته ولي وکړی؟

ځواب: دا اسناد مجازي دی، یعني اسناد سبب ته د اخراج دی، ولي د دوی په زړو باعث د وتلو په بني اسرائیلو پسي خدای جل جلاله پیدا کړی.

"من جنات" له باغو څخه او له جاري ابو څخه چي په مصر کي دوی درلوده او د خزانو د سرو او د سپینو زرو چي په څلور سوه کاله سلطنت کي د دوی سره جمع کړي وه، او د ښو بنګلو او د ښو ښو د مجلسو د ځایو څخه چي د امراؤ او د رئیسانو سره مناسب ځایونه وه.

كَذَٰلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَاءِيلَ ﴿٥٩﴾

"کذالک" خبر د مبتداء محذوف دی ای الامر کذالک، داغه رنګه او موږ په میراث ورکړه دغه جنات او عیون او کنوز، مقام کریم ددوی و بني اسرائیلو ته چي خدای ﷻ په خپل قدرت سره فرعون او قوم دده غرق کړه، خدای ﷻ رد کړه بني اسرائیل بیرته مصر ته واعطاهم جمیع ماکان لفرعون وقومه من الاموال والمساکن.

پوه سه: چي اطلاق د میراث مجاز دی ولي چي قبطیان او بني اسرائیل خو سره هم نسب نه وه.

فَأَتْبَعُوهُم مُّشْرِقِينَ ﴿٦٠﴾

نو پسي راووتل یعني فرعون او قوم دده په بني اسرائیلو پسي په داسي حال کي چي دوی داخل سوه په راختلو کي د لمر (مشرقین حال دی له ضمیر څخه د فاعل یا د مفعول به له دې سببه چي عامل د فاعل او د مفعول په اشراق الشمس یو وخت ؤ)

فَلَمَّا تَرَاءَى الْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَابُ مُوسَىٰ إِنَّا لَمُدْرَكُونَ ﴿٦١﴾

پس هغه وخت چي سره ولیدل دا دوو جماعتو یعني بني اسرائیل او قبطیانو یو د بل سره یعني سره نژدې سوه چي سره وه یې لیدل، نو وویل اصحابو د موسیٰ ؑ چي بني اسرائیل دي چي په تحقیق موږ به ونسي یعني موږ خو طاقت ددوی د جنګ نه لرو.

قَالَ كَلَّا ۖ إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ ﴿٦٢﴾

وویل موسیٰ ؑ چي نسي راپسي رارسېدلای (نو کلا حرف ردع دی ولي چي دده اعتماد ؤ پر وعده د خدای ﷻ) په تحقیق زما سره خدای ج ملګری دی بالعون والنصر، نو ژر دی چي ماته به وښیي لار د خلاصون له قبطیانو څخه.

فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنِ اضْرِب بِّعَصَاكَ الْبَحْرَ ۖ

موږ وحي وکړې و موسیٰ ؑ ته (ان مفسره دی لاوحینا لما فیه من معنی القول) ووهه په لکړه ستا بحر یعني رود نیل.

فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيْمِ ﴿۶۳﴾

نو سره کوشې کوشې سو رود نیل (عطف دی پر محذوف یعني موسیٰ بعصاه البحر فانطلق) نو وګرځېد له هره حصه د اوبو لکه غر چي ډېر غټ وي چي ثابت پر خپل ځای وي.

پوهسه: چي بني اسرائیل چونکه دوولس پښې یعني قومونه وه، نو په یوه لار کي د دریاب په عجولانه حال کي نسوای داخلېدای، نو موسیٰ ؑ په ضرب عصا یو ځای بل ځای دوولس لاري ورته جوړي کړې هر سبط په یوه لاره کي راهي سو.

وَاَزْلَفْنَا ثَمَّ الْاٰخَرِیْنَ ﴿۶۴﴾ وَاَنْجَیْنَا مُوْسٰی وَمَنْ مَّعَهٗۤ اَجْمَعِیْنَ ﴿۶۵﴾

او رانژدې کړه موږ دغه ځای ته هغه نور خلګ یعني فرعون و قومه، او نجات ورکړی موږ و موسیٰ ته او چي دده سره وه یعني بني اسرائیل ټولو ته چي د دریاب اوبه له بهېدلو څخه منع وې.

سوال: د دریاب کوشې چي پیدا سوې، نو خو به خالص خټې وې او تګ به ډېر سره په تکلیف ؤ؟

ځواب: په بل ځای کي د قرآن مبارک راغلي دي طریقًا یبسًا.

ثُمَّ اَغْرَقْنَا الْاٰخَرِیْنَ ﴿۶۶﴾

وروسته تر عبور د بني اسرائیلو غرق کړه موږ هغه نور یعني فرعون و قومه، ولي چي موسیٰ ؑ په امر د خدای ﷻ دریاب ته امر د بهېدلو ورکړی.

اِنَّ فِیْ ذٰلِكَ لَاٰیَةً ؕ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُّؤْمِنِیْنَ ﴿۶۷﴾

په تحقیق په دې نجات کي د بني اسرائیلو او اغراق د فرعونیانو کي دلیل واضح دی پر قدرت عظیمه د خدای ﷻ او پر صدق د موسیٰ ؑ په دعوه کي د رسالت، نه وه ډېر خلګ د قوم قبط څخه مؤمنان، داسي روایت راغلی دی چي پر موسیٰ ؑ ایمان له اتباعو څخه د فرعون یوې آسیې امرئة فرعون حزئیل مؤمن آل فرعون وهو الذي ذکره الله تعالی في موضع آخر بقوله یکتم ایمانه او د هغه زوجه ومریم بنت ناموسیا چي موسیٰ ته ځای د قبر د یوسف وروښووی په رود نیل کي.

وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٦٨﴾

په تحقيق ستا خداى (ج) يا محمد (ﷺ) هر آئينه غالب دى پر انتقام له دښمنانو څخه لکه فرعونيان چي يې غرق کړه او مهربان دى پر دوستانو خپل لکه چي موسىٰ؏ او بني اسرائيل يې له غرق څخه خلاص کړه.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ إِبْرَاهِيمَ ﴿٦٩﴾

او تلاوت کړه يا محمد ﷺ پر اهل مکه باندي.

پوه سه: چي بناء خبر عظيم الشان ته وايي، او تلاوت هو القرائة على سبيل التتابع يعني پرله پسې ته وايي.

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٧٠﴾

"اذ قال" متعلق دى په محذوف پوري اى اذكر "لابيه وقومه" چي وويل خپل پلار ته چي آزر يې نوم ؤ، مظهري رح وايي چي آزر د ابراهيم؏ اکا ؤ پلار يې نه ؤ، پلار يې مجازًا بللى دى.

درويش وايي: چي دا قول د مظهري رح مخالف دى د ټولو مفسرينو څخه بلکې د صريح حديث څخه چي روايت يې بخاري کړى دى، حيث ورد في الحديث المذكور يلقى ابراهيم ابيه آزر في النار، والحديث طويل اوردته على سبيل الاختصار، وما الباعث على المظهري على التاويل البعيد في القرآن والحديث المذكور في البخاري.

"ماتعبدون" تاسي د څه شي عبادت کوئ؟ دا سوال يې له دې سببه ددوى وکړى چي دوى اقرار وکړى ابراهيم؏ به رد پر کړى.

قَالُوا نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفِينَ ﴿٧١﴾

دوى ورته وويل چي موږ عبادت د بتانو کوو (د نظل معنى په دې ځاى کي د ندوم ده) يعني موږ همېشه د دغو بتانو په عبادت مشغوله يو.

پوه سه: چي د ابراهيم؏ قوم چي په بابل کي چي د يو ځاى نوم دى په عراق کي چي نسبت د سحر ټوله و بابل ته کوي او سېدل.

سوال: دا پوښتنه به مستدرک نه وي، ولي چي ابراهيم؏ خو په خبر ؤ چي دوى

د بتانو عبادت کوي، والجواب ماقدر مر آنفًا.

سوال: قوم ولي جواب تر سوال اوږد کړی، ولي چي د ابراهيم؊ خو دا قدر کافي وه نعبد اصنامًا؟

ځواب: لپاره د افختار په عبادت د اصنامو.

فائده: عکوف لزوم ته وايي واشتق منه لفظ المعتکف شرعًا، ولي چي معتکف هم لزوم د مسجد لازم گرځولی دی پر ځان حسب ما نوی من الايام والليالي.

فائده: دا بتان ددوی دوا ووياا (۷۲) بتان وه، بعض د سرو زرو وه بعض د سپينو زرو وه، بعض د اوسپنې وه، او بعض د مسو وه، او بعض د لرگي وه، کما في فتح الرحمن.

قَالَ هَلْ يَسْمَعُوْنَكُمْ اِذْ تَدْعُوْنَ ﴿۷۲﴾

ابراهيم؊ ورته وويل چي دوی ستاسي خواست اوري؟ يعني نفع يې در رسېږي چي د يو مهم کار خواست ورته وکړئ، قال ابن عباس ﵄ معناه هل يسمعون لکم (يعني په عبارت د قرآن حذف د لام دی او ايصال د فعل دی وه مدخول ته د لام، نو له دې سببه يې معنا نفع ده چي لام لپاره د نفع دی او د وروستي عبارت قرآني څخه هم دغه فهمېږي.

سوال: اذ خو مخصوص دي په ماضي سره، دلته پر مضارع څرنگه داخل سو؟

ځواب: دا حکايت د حال ماضيه دی.

اَوْ يَنْفَعُوْنَكُمْ اَوْ يَضُرُّوْنَ ﴿۷۳﴾

او دا بتان تاسي ته نفع او يا ضرر رسولای سي وه يو چا ته نفعه وهغه چا ته چي ددوی عبادت کوي او ضرر و هغه چا ته چي ددوی له عبادت څخه روی گرداني وکړي او يا ددوی سپکاوی وکړي.

قَالُوْا بَلْ وَجَدْنَا اٰبَآءَنَا كَذٰلِكَ يَفْعَلُوْنَ ﴿۷۴﴾

بل لپاره د اضراب دی له نفع او ضرر څخه د بتانو، بلکې موږ اقتداء کړې ده په خپلو پلرو او نيکه گانو پسي چي هغو ددغو بتانو عبادت کاوه.

قَالَ اَفَرَءَيْتُمْ مَّا كُنْتُمْ تَعْبُدُوْنَ ﴿۷۵﴾ اَنْتُمْ وَاٰبَآؤُكُمُ الْاَقْدَمُوْنَ ﴿۷۶﴾

ابراهيم؊ ورته وويل لپاره د بېزارۍ له عبادة الاصنام څخه.

پوه سه: چي همزه لپاره د تقرير دی، ای حمل المخاطب على الاقرار، والفاء للعطف على محذوف، تقديره انظرتم فابصرتم او يا تاملتم فعلمتم فرئيتم (پر اول تقدير رؤيت بصري دی پر دويم تقدير رؤيت علمي دی) ما كنتم، ما عبارة د بتانو څخه دی، والمعنى هغه شی چي تاسي يې عبادت کوئ چي بتان دي تاسي او ستاسي پلرونه او نکه ګان چي د مخه تېر سوي دي.

درويش وايي: چي پر دې تقدير کلمه د ما موصوله ده، او موصول سره د صلې مفعول اول دی د رئيتم، او دويم مفعول يې محذوف دی ای عبثًا، او دا هم روا ده چي کلمه د ما دي استفهاميه وي او جمله استفهاميه دي قائم مقام د مفعولي د رئيتم وي.

فائده: وصف د آباؤ چي په تقدم سره يې وکړی د دې لپاره چي په تقدم سره باطل حق نه ګرځي او نه تقدم دلالت پر صحت د شي دليل ګرځېدای سي.

فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّيٓ إِلَّا رَبَّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٧٧﴾

هغه بتان زما دښمنان دي، يعني که يې زه عبادت فرضًا وکړم زما دښمنان دي، مګر نه خدای عزوجل.

پوه سه: چي ابراهيم ؑ د عداوت نسبت وه ځان ته وکړی پر تقدير د عبادت اشعار او تنبيه يې پر دې وکړه چي د غه بتان چي تاسي يې عبادت کوئ ستاسي دښمنان دي، ولي تاسي ته ضرر د رسېږي په سبب د عبادت د دوی فوق ما يتضرر رجل من عدوه الظاهر فان عبادتها سبب لدخول النار ابدًا.

پوه سه: چي دا نصيحت د ابراهيم ؑ وُ چي اول يې نسبت د عداوت و ځان ته وکړی، عادت د ناصح کريم دی.

پوښتنه: ابراهيم ؑ ولي نسبت د عداوت و دوی ته صراحةً ونه کړی چي تعريض يې صرف وکړی؟

ځواب: علماء وايي چي تعريض انفع دی تر تصريح په نصيحت کي، ولي په تصريح کي وينه د مخاطب په جوش راځي خصوصًا المخاطب مثل قوم ابراهيم الاشدًا کفرًا وزورًا، د دې تعريض يو ښايسته مثال دا قول د ناصح امين دی کما حکى الله تعالى ومالي لا اعبد الذي فطرني، چي نسبت د عدم عبارت د خالق خپل يې و ځان ته وکړی، والمعنى التعريض مالكم لاتعبدون الذي فطركم.

پوښتنه: ابراهيم عليه السلام بتان خپل دښمنان وبلل او سره ددې چې بتان خو جمادات دي لايتصور فيها العداوة؟

ځواب: دا بناء پر مجاز ده، ولې چې مشركانو ته خو ضرر د بتانو د عبادت د خوا ورسېدى، نو ضرر خو د دښمن له خوا څخه وچاته رسېږي، نو دا بتان ګويا ددوى دښمنان دي، او يا په اعتبار د مايؤل اليه يعني مآل بى صراحة عداوت وي يعني په ورځ د قيامت قال الله تعالى: سيكفرون بعبادتهم ويكونون عليهم ضدًا كما في قوله تعالى في سورة يوسف[۴]: اني اعصر خمرًا، دې سړي خو انګور چوختانول چې مآل يې شراب وه.

سوال: عدو خو مفرد دى، نو حمل يې پر ضمير د جمع څرنګه دى يعني فانهم؟

ځواب: عدو په اصل كې مصدر دى كالقبول او په مصدر كې مفرد او جمع برابر دي او يا په تقدير د كل معبود لكم فهو عدولي، ولفظ كل مفرد، او بعض علماء وايي چې اطلاق د عدو او صديق پر مفرد او جمع دواړو روا دى.

قانون: هر صفت چې پر وزن د فعول وي لكه عدو او يا د فعيل وي په مفرد او جمع دواړو كې مستعملېږي كما يقال زيد عدو وقوم عدو وزيد صديق و قوم صديق.

پوهه: چې "الا رب العالمين" استثناء من ضمير انهم عند جماعة ومنهم الفراء واختاره الزمخشري، والمعنى لكن رب العالمين ليس كذالک فانه جل سلطانه وعظمت رحمته، يعني ولې د هغه چا دى چې دده په وحدانيت سره عبادت كوي په دنيا او آخرت كې، كريمه: الله ولي الذين آمنوا الآية، او زجاج وايي چې دا استثناء متصل ده من ذالک الضمير چې راجع و "ماتعبدون" ته ؤ، ولې چې مشركانو د خداى جل جلاله عبادت هم كاوه او د بتانو دا هم.

سوال: نو ددوى په عبادت يې تخصيص د بتانو ولې وكړى؟

ځواب: راوړل د بتانو لپاره د رد پر دوى دى لپاره د حصر د عبادت ددوى پر بتانو نه دى، او كه چېري دا ومنل سي چې عبادت ددوى مقصور پر بتانو ؤ؟ نو جواب دادى چې دوام عكوف ددوى مقصود پر بتانو ؤ وذالک لاينافي عبادة الله تعالى احيانًا.

الَّذِىْ خَلَقَنِىْ فَهُوَ يَهْدِيْنِ ﴿۷۸﴾ لا

هغه خداى چې زه يې پيدا كړى يم او دى وما ته هدايت كوي (مضارع لپاره د

استمرار د يعني على الدوام ماته لار رابنيي) قانون او عادت رباني دادی چي هر مخلوق چي د کوم شي لپاره خدای عزوجل پيدا کړی وي له کاره څخه د معاش او معاد د هغه لار وربنيي، کريمه: والذي قدر فهدیٰ.

پوه سه: چي د خدای پاک هدايت له ابتداء څخه د ايجاد تر منتهی پوري د اجل جاري دی جلب د منافعو هم په هغه هدايت کوي او دفع د ضررو هم په هغه هدايت کوي او پای د هدايت د خدای جل جلاله جنت او لذائذ د جنت دي.

فائده: دا اول موصول سره د صلې صفت د رب العالمين دی او يا خبر د مبتداء محذوفي دی ای هو الذي خلقني آه، او يا منصوب محلاً دی په اعني محذوف سره او موصولات دري وروسته پر هغه عطف دی.

وَالَّذِيْ هُوَ يُطْعِمُنِيْ وَيَسْقِيْنِ ﴿٧٩﴾

او هغه خدای جل جلاله دی چي ماته خوراکي مواد راکوي چي هر شی چي دده مشيت او اراده وي او ماته مشروبات راکوي چي دده اراده وي.

پوښتنه: دغه موصولات سره د صلاتو خو په رب العالمين کي چي معنی يې تربيه کونکی ده بما يحتاجون اليه درج دی، فما الفائدة في ايراد تلک الموصولات مع صلاتها؟

ځواب: اندراج مذکور خو مسلم دی لکن اجمالاً چي هر څوک په اندراج نه پوهيږي فذکرها تفصيلاً انفع خصوصًا للاذهان القاصرة.

سوال: موصولات يې مکرر ولي راوړه، بلکي يو موصول به يې راوړی وای، د هغه پر صله د نورو موصولاتو صلات به يې عطف کړي وای؟

ځواب: حکمت الهي په تکرار کي د موصولاتو سره د صلاتو دادی چي هر صله مستقل ده په بيان کي د ربوبيت د خدای جل جلاله فافهم.

وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِيْنِ ﴿٨٠﴾

او چي زه يو وخت ناجوړی سم، خدای جل جلاله شفاء راکوي ماته (پوه سه! چي کسره د نون دليل ده پر ياء محذوفه باندي) په دې کي غرض دا دی چي شفاء په حقيقت کي د خدای جل جلاله له خوا څخه ده نه د طبيبانو له خوا څخه ردًا على ما يقول

اهل الجاهلية في زمن ابراهيم چي مرض د زماني د يخ يا د ګرمۍ يا د نا مناسبو غذاؤ څخه رونما کېږي، او شفاء د طبيبانو او د دواوو څخه پيدا کېږي، نو ابراهيم عليه السلام دوی ته تنبيه ورکړې چي هغه ذات چي مرض نازلونکی دی هغه ذات شفاء ورکونکی هم دی يعني الله عزوجل لکن ابراهيم عليه السلام يې نسبت و ځان ته وکړی يعني داسي يې نه وويل: واذا امرضني او نسبت د شفاء يې و خدای جل جلاله ته وکړه سره ددې چي دواړه د خدای جل جلاله له خوا څخه دي رعايةً لحسن الادب مع الله عزوجل.

فائده: دا عبارت يعني واذا مرضتُ آه تر هغه عبارت چي والذي هو يطعمون آه، وروسته راوړی دی له دې سببه چي مرض غالبًا د ماکولاتو او مشروباتو څخه پيښيږي.

وَالَّذِىۡ يُمِيۡتُنِىۡ ثُمَّ يُحۡيِيۡنِ ﴿۸۱﴾

او هغه ذات دی چي ما وژني په دنيا کي او بيا مي وروسته ژوندی کوي په آخرت کي.

پوښتنه: نسبت د موت يې و خدای ج ته وکړی ولي چي د مرګ احساس خو مړی نه سي کولای احساس چي کېږي د مقدماتو د موت کېږي وهي الامراض، او بله خبره په دې نسبت کي داده چي موت د اهل کمال يعني اولياء الله لپاره د نعمت دی، ولي چي دنياوي تکليفونه ټول له ځني دفع سي او الهي نعمتونه ور رسيږي چي د هغو نعمتو زېری په قبر کي پر کړل کېږي، ولذا قيل الموت جسر يوصل الحبيب الى الحبيب، وفي المثنوي.

بس رجال از نقل عالم شادمان .... وز بقايش شادمان اين کودکان
چونکه آب خوش نديد آن مرغ کور .... پيش او کوثر نما يد آب شور

حکايت: د يو دوست د خدای جل جلاله ناجوړی ؤ رنګ يې ژړ ؤ او بدن يې ضعيفه ؤ، چا ورته وويل چي يو طبيب به راوغواړو چي تاته ددې مرض دوا درکړي، ده ورته وويل الطبيب امرضني، زه طبيب ناجوړی کړی يم، بيا يې دا شعر وو ايه:

کيف اشکو الی طبيبی مالی .... والذي بی اصابنی من طبيبی

وقيل ولنعم ماقيل: راوي وايي چي يو صحرائي ؤ په زمانه کي د آنحضرت صلی الله علیه وسلم چي دا بيتونه يې ويل:

قد لسعت حية الهوى كبدی .... فلا طبيب لها ولا راقی
الا الطبيب الذي شغفت به .... فعنده رقيتی وترياقی

عليه الصلوة والسلام هغه صحرائي امر کړی په تکرار د دغو بيتو، كذا في شوامش المكتوبات الشريف لمجدد الف الثاني قدس سره السامي.

وَالَّذِيٓ أَطۡمَعُ أَن يَغۡفِرَ لِي خَطِيٓـَٔتِي يَوۡمَ ٱلدِّينِ ﴿٨٢﴾

او هغه خدای ﷻ چې زه طمع او امید لرم چې ماته دې راوبخښي خطايا زما په ورځ کې د جزاء يعني يوم القيامة.

فائده: لفظ د طمع يې راوړی او عزمًا يې نه وويل لکه په ماقبل کې يعني فهو يهدين، ويطعموني ويسقين فهو يشفين الى غير ذالک دپاره د ادب يعني هضمًا للنفس، او يا ددې لپاره چې بنده لره نه ښايي چې ځان به له ګناه څخه پاک بولي بلکې همېشه به په منځ کې د خوف او رجاء وي، او بل ځواب دادی چې ابراهيم عليه السلام دا خبره وکړه لپاره د تعليم د امت چې له معاصي وو څخه پر حذر اوسي، او طلب د بخښنې دې کوي لما صدر عنهم، او بل ځواب دادی چې ده چې دا خبره وکړه ددې لپاره يې وکړه چې يو وخت به عمل په رخصت وکړم شفقةً على الامة عزيمت به مې پرې ايښی وي، يا يې ددې لپاره وويل چې يو وخت به زما څخه صغائر خطايا صادري سوي وي من قسم حسنات الابرابر سيئات المقربين كما ان درجات النبيين ودرجات المقربين على حسب تفاوتهم فافهم.

درويش وايي: چې د تفسير كبير للامام الرازي رح توجيه ددې آيت واورېدل، چې پر هغه باندې مظهري رح په لويه منهيه کې رد کړی دی او داسې يې ويلي دي قول الرازي رح هذا ضعيف بيا يې اوږد عبارت سره د وجه د ضعف بيان کړې ده، او مظهري د تفسير په طرز کې دا خبره کړې ده لانها معاريض لاخطايا الى اخيره، ورده صاحب روح المعاني ردًا قويًا فطالعه.

د فقير مقصود دادی چې تفسير ددې آيت معركة الآراء دی لهؤلاء الفحول، نو ما د رد او د جواب څخه ددوی شفقةً على متعلمي التفسير الايوبي ځان ګوښه وساتی وفيما ذكرناه كفاية للمتعلمين والله الموفق والمعين.

Scanned by CamScanner

فائده: دا ټوله خبري او موصولات سره د صلاتو چي ابراهيم د رب العالمين په باره کي کړي دي رد دی پر مشرکانو د قوم، يعني چي دغه مذکوره صفات او افعال چي په يو شي کي نه وي د عبادت وړ نه دي، او ستاسي بتان چي جمادات دي يو له دغو صفاتو پکښي نسته بلکې ادنی الادنی هم نسته پکښې، کريمه: وان يسلبهم الذباب شيئًا لايستنقذوه الآية.

رَبِّ هَبْ لِیْ حُکْمًا وَّ اَلْحِقْنِیْ بِالصّٰلِحِیْنَ ﴿۸۳﴾

يا ربه زما ته ماته هبه کړې علم کامل د شريعت او د شيانو او اعمالو کولو چي ته په راضي کېږې په بشپړه توګه چي د خلافت او د رياست د امت مسلمه وګرځم، او ته ما په ډله کي د صالحانو بندګانو حساب کړې يعني الانبياء المعصومين[۴].

وَ اجْعَلْ لِّیْ لِسَانَ صِدْقٍ فِی الْاٰخِرِیْنَ ﴿۸۴﴾

درويش وايي: چي چونکه لسان آله د ذکر ده نو ځکه مفسرين په يوه خوله ددې آيت داسي ترجمه کوي، وګرځوې ما لره ذکر حسن په ټولو امتو کي چي تر ما وروسته راځي، او مراد دادی چي ژبه ددوی زما په باره کي صادق وګرځوې، دا دعاء د ابراهيم[۴] په دربار کي د رب العزت په اجابت رسېدلې ده، ولي چي وروسته تر ده هر څو انبياء چي راغلي دي د ابراهيميت نعره يې بلنده کړې ده حتی چي مشرکان د مکې هم دعوی د ملت ابراهيمي کوي.

وَ اجْعَلْنِیْ مِنْ وَّرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِیْمِ ﴿۸۵﴾

او وګرځوه ما يا الله د ميراث وړونکو څخه د جنت چي ځای دی د لويو نعمتو، وفي الحديث الصحيح ان في الجنة ما لاعين رئت ولا اذن سمعت (يعني بالتفصيل) ولاخطر على قلب البشر، يعني نه د چا پر زړه تصور د نعمتو د جنت راګرځېدلی دی آه.

وَ اغْفِرْ لِاَبِیْۤ اِنَّهٗ کَانَ مِنَ الضَّآلِّیْنَ ﴿۸۶﴾

بخښنه وکړې زما و پلار ته، په دې معنی نه چي سره د شرکه بخښنه ورته وکړې، بلکې مراد دادی چي ته توفيق د ايمان ورکړې چي اهل د بخښنې وګرځي،

په تحقيق دی زما پلار د مشرکانو ګمراهانو څخه.

فائده: دا دعاء دابراهيم ﷺ وخپل پلار ته تر هغه وخته جاري وه چي دی مړ کېدی، چون اخير الامر دی پر کفر مړ سو ابراهيم يې دعاء قطع کړه، والشاهد عليه قوله تعالى: ماكان استغفار ابراهيم لابيه الا عن موعدة وعدها اياه فلما تبين له انه عدو لله تبرء منه.

وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ ﴿٨٧﴾

ته ما مه ذليل کوې او مه مي رسوا کوې، وبالفارسية: رسوا مگردان، يعني که ترک د اولى راڅخه سوي وي چنانچه عمل په عزيمت سره اولى دی تر عمل په رخصت سره مثلاً روژه نيول په سفر کي عزيمت دی، او خوړل يې رخصت دی، نو انبياء عليهم السلام ګاهي شفقةً على الامة عمل په رخصت سره کوي.

سوال: څه ضرورت ؤ ولي چي ابراهيم[٤] په دې بنه خبر ؤ چي ما په ورځ د آخرت پر ترک د نه رسوا کوي؟

ځواب: په دې ځای کي اظهار د عبوديت او د جلال د خدای ﷻ دی، او امت پر دغه دعاء باعثه کوي، کاشفي په تفسير حسيني کي وايي: اين دعا نيز براى تعليم امت است والانبياء را خزى ورسوائى نباشد روز قيامت ''يوم يبعثون'' هغه چي د قبرو څخه بعث کېږي انسانان.

سوال: انسان خو دمخه نه دی ذکر سوی، نو اضمار قبل ذکر المرجع به نوي؟

ځواب: يا! ولي چي بعث خو عام دی، نو انسان هم پکښي داخل دی يعني انسان له لفظ څخه د بعث دمخه تر اضمار دده وفهمېدی.

درويش وايي: چي سمرقندي رح په تفسير بحر العلوم کي وايي چي تر دې ځايه کلام د ابراهيم ﷺ ختم سو ثم وصف الله ذالک اليوم بقوله.

يَوْمَ لَا يَنفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾

يوم بدل دی د يوم يبعثون څخه، والمعنى چي فائده نه کوي يعني هيڅ چا ته مال د دنيا او زامن د دنيا.

إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾

مګر هغه چاته چي ورسي وځای ته د حساب د خدای ﷻ په داسي زړه چي سالم وي د شرک او نفاق او شک څخه يعني هغه ته مال د دنيا چي د خير په لاركي يې صرف کړي وي فائده ورته کوي، ولي چي خدای ﷻ يې ثواب ورکوي او هغه زامن نفع ورته کوي که ده په ژوند کي زامن په لار کي د خير او د اسلام او د تعلم او تعليم الى غير ذالک روزلي وي، بلکې کېدای سي چي صالحان زامن دي د پلار شفاعت وکړي او شفاعت ددوی دي قبول سي او پلار له دوږخ څخه خلاص سي، بغوي رحمه الله وايي چي دا قول د اکثرو مفسرينو دی، او سعيد بن جبير رحمه الله وايي: القلب السليم قلب المؤمن، وقلب الكافر والمنافق مريض.

درويش وايي: چي وهذا راجع الى الاول، وحاصل معنى الآية چي کافرانو که څه هم په دنيا کي خپل مالونه په امور کي د خير صرف کړي لکه صلة الرحم او اطعام المساکين وغير ذالک دوی ته په ورځ د آخرت فائده نه کوي لعدم شرطه وهو الايمان، او داغه رنګه زامن که څه هم صالحان وي بلکې که څه هم انبياء وي نفع نسي رسولای و پلار ته په شفاعت کولو سره يا په استغفار سره په دنيا کي، کريمه: ماکان للنبي والذين آمنوا ان يستغفروا للمشرکين ولو کانوا اولى قربى الآية.

درويش وايي: چي د مخه تېره سوه چي مظهري رحمه الله وويل چي آذر د ابراهيم عليه السلام پلار نه ؤ اکا يې ؤ هوري هم ما رد پر کړی ؤ چي څه مجبوري ده چي د ظاهر د آيت يعني قوله تعالى واذقال ابراهيم لابيه آزر اه، مخالفت کېږي، او د ټولو مفسرينو له تفسير څخه چي ټوله وايي چي آزر د ابراهيم عليه السلام پلار ؤ، او فقير هوري ويلي دي چي قول د مظهري رحمه الله مخالف د حديث د بخاري هم دی چي ټوله حديث مي نه ؤ ذکر کړی، الحمد لله چي مظهري رحمه الله په خپله په جلد (۷) پاره (۱۹) هغه حديث چي درويش صرف اشاره ورته کړې وه پوره راوړی دی، او په ابوة يې اقرار کړی دی، حيث قال المظهري رحمه الله: روى البخاري عن ابى هريرة رضي الله عنه عن النبي ﷺ قال يلقى ابراهيم اباه آزر يوم القيامة وعلى وجه آزر قترة وغبرة (يعني تور والی او ګرځوي) فيقول ابراهيم له الم اقل لک لاتعصيني فيقول له ابوه فاليوم لا اعصيک فيقول ابراهيم يا رب وعدتني ان لاتخزني يوم يبعثون فاي خزي اخزى من ابى

الابعد (یعني چي دوږخ ته ولاړ سي دا زما رسوایي ده، خدای پاک ورته ووایي) اني حرمت الجنة علی الکافرین (یعني ستا پلار خو کافرؤ او پر کافر ما جنت حرام کړئ ولی دی، بیا ابراهیم ؑ ته ووایي چي ته وګوره ستا تر پښنو لاندي څه شی دی، دی چي وګوري په پښنو کي یې زیچ (یعني یږ) وي چي په مرداریو ککړ وي تر پښنو یې ونسي دوږخ ته یې وغورځوي.

وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٩٠﴾

او نژدې کړل سي جنت و متقینو ته تر ده یعني دوی لا تر دې وخته پوري په موقف کي د حساب وي دومره یې رانژدې کړي چي دوی یې ووینې تا چي دوی خوشاله سي چي دغه ځای زموږ مرجع له موقف څخه د حساب خلاص سو.

وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ ﴿٩١﴾

او ښکاره کړل سي دوږخ و ګمراهانو ته یعني کافرانو ته چي دوی په سترګو ورته ګوري تا چي له دې موقف څخه یې غم ډېر سي چي زموږ خو دغه ځای دی، بیضاوي رح وایي چي د متقینو په باره کي ازلفت چي په معنی د قرب دی ووایه، او د غاوینو په باره کي یې و برزت ووایه چي معنی یې نفس ظهور دی ترجیح یې وجانب ته د وعد ورکړه.

پوهسه: چي دا دوې جملې یو پر بل عطف دي، او جمله اولی عطف ده پر لاینفع آه.

سوال: ازلفت و کذا برزت خو ماضي صیغې دي او سره ددې چي دا قرب او بروز خو د قیامت په ورځ کي دی چي مستقبل دی؟

ځواب: چونکه دوه امره حتمًا راتلونکي دي نو لکه ماضي داسي دي او په معطوف علیه کي چي مضارع راوړه دپاره د استمرار د عدم انتفاع والنفع.

وَقِيلَ لَهُمْ أَيْنَمَا كُنتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٩٢﴾

وه به ویل سي و غاؤن ته.

پوهسه: چي این د استفهام د توبیخ لپاره دی، او کلمه د ما عبارت دی له بتانو څخه والمعنی چېري دي هغه بتان چي تاسي یې عبادت کاوه په امید د شفاعت یوم

القيامة، او دا به مو ويل هؤلاء شفعائنا، زمونږ شفاعت کونکي دي په ورځ د قيامت.

سوال: مشرکانو خو بعث بعد الموت نه مانه، او دا به يې ويل من يحي العظام وهي رميم، او داسي به يې هم ويل: انی يحی هذه الله، نو ددوی نسبت د قيامت ځرنګه ورته کاوه؟

ځواب: دوی بېشکه منکر وه لکن دا خبره د هؤلاء شفعائنا پر تقدير د قيامت لکه چي عليه الصلوة والسلام به دوی ته کول، يعني اول خو بعث بعد الموت نسته او نه جنت او دوږخ سته لکن بالفرض که چېري وي نو زمونږ خدايان به زمونږ شفاعت وکړي.

مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ هَلْ يَنْصُرُوْنَكُمْ اَوْ يَنْتَصِرُوْنَ ﴿۹۳﴾

ماسوی له خدای جل جلاله څخه "هل ينصرونکم" استفهام لپاره د توبيخ او انکار دی يعني ستاسي څخه به دفع د عذاب وکړي، ومعنی الانکار لاهرګز نسي کولای "او ينتصرون" عطف دی پر ينصرونکم او تر استفهام انکاري لاندي دی، والمعنی آيا دوی به دفع د عذاب د خپلو ځانو څخه وکړي يعني هرګز لا بل هم وما يعبدون من دون الله حصب جهنم.

پوهه: چي دا سوال د تفريع او سرزنش دی جواب نه غواړي.

پوښتنه: دا بتان ددوی خو جمادات وه، جماداتو ته خو عذاب نسته نو ځرنګه خدای پاک دوی ته وايي او ينتصرون؟

ځواب: دا ددوی پر عقيده وايي چي دوی به خپل خدايان پر نفع او ضرر د عابدانو قادر بلل او ذوی العلم او دفع د ضرر دي نو دوی د خپلو ځانو پر دفع د ضرر په طريق الاولی قادر بلل وهذا من غاية جهلهم.

فَكُبْكِبُوْا فِيْهَا هُمْ وَالْغَاوٗنَ ﴿۹۴﴾

پوهه: چي ابن عباس رضی الله عنه وايي ای جمعوا، وقال مقاتل قذفوا يعني وبه غورځول سي، او زجاج رحمه الله وايي يو پر بل سربېره به وغورځول سي او کلبي رحمه الله وايي چي سرونه کښته پښې لوړي به ورغورځول سي، او قاموس وايي چي کب کبکب په يوه معنی دي، او بيضاوي وايي چي کبکب تکرار د کب دی لتکرير معناه،

ګويا هغه کافران چي اور ته واچول سي سرنګون داسي کښته روان دي مرةً بعد اخرىٰ تر څو چي قرار نسي په بيخ د دوږخ کي.

"هم" اى الالهة الباطلة "والغاون" يعني عبادت کوونکي ددوى.

وَجُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ ﴿٩٥﴾

او تابعان د ابليس په کفر کي چي کافران د انس او جن دي، او بعض مفسرين وايي چي مراد ذرية ابليس ده "اجمعون" تاکيد دى د ضمير مرفوع په کبکبوا کي سره د ما عطف عليه.

قَالُوا وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ ﴿٩٦﴾

وايي غاون و شيطانانو ته (وهم فيها يختصمون) دا جمله حال ده له فاعل څخه د قالوا، او ضمير د يختصمون چي مرفوع متصل دى و عابدين او معبودين ته راجع دى يعني خداى پاک و بتانو ته نطق ورکړى دى، نو دوى د عابدينو سره مخاطبه او دعوى شروع کړي.

درويش وايي: چي بتان يې اهل د خير وګرځول د خداى ﷻ د عظيم قدرت سره کوم عجيب کار نه دى، په حديث صحيح کي راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام زه هغه ډبره پيژنم چي زه به غار حرا ته تلم يعني قبل النبوة دې به ماته ويل السلام عليکم يا عليک، او نور امثال د خبرو د جماداتو په دې دنيا کي په احاديث صحيح کي ډېر دي، او دا ترجمه چي ما وکړه روح المعاني، روح البيان، مظهري، مدارک او بيضاوي هم کړې ده، نو د حاسد پر خوله مهر د سکوت ولګېدى.

تَاللَّهِ إِن كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٩٧﴾

قسم په خداى چي موږ په ښکاره ګمراهي کي يو.

پوه سه: چي دا قول د عابدينو دى، ان مخفف د مثقل دى او اسم ضمير شان محذوف دى او لام في قوله لفي قرينه ددې ده چي ان شرطيه نه دى بلکې مخفف د مثقل دى والتقدير تالله چي شان دا دى چي کنا الخ.

إِذْ نُسَوِّيكُم بِرَبِّ الْعٰلَمِينَ ﴿٩٨﴾

هغه وخت چي موږ تاسي معبودين برابولاست يعني په عبادت كي د رب العالمين سره.

پوه سه: چي دا جمله تعليل دی د كنا في ضلال مبين.

سوال: اذنسويكم خو مضارع ده چي د حال يا استقبال لپاره راځي او سره ددې چي دا تسويه برب العالمين خو له دوی څخه په دنيا كي صادره سوې وه؟

ځواب: په علم نحو كي وايي چي مضارع ګاهي لپاره د احظار د صورت ماضيه راځي چي يو غريب او نادر صورت ماضيه وي فافهم.

وَمَآ أَضَلَّنَآ إِلَّا الْمُجْرِمُونَ ﴿٩٩﴾

او موږ نه يو ګمراه كړي مګر مجرمون.

پوه سه: چي مراد له مجرمون څخه مشران او رئيسان ددوی دي، لكه چي خدای پاک ددوی د قول حكايت په بل ځای كي كړی دی: ربنا انا اطعنا سادتنا وكبرائنا، او كلبي رح وايي چي مراد له مجرمون څخه هغه اولين ددوی دي چي دوی اقتداء پسي كوله، والمآل واحد.

درويش وايي: چي په روح المعاني كي وايي: وفي ارشاد العقل السليم انه يعني دا قول ددوی وما اضللنا آه بيان د سبب د ضلال ددوی بعد الاعتراف بصدوره عنهم، والمراد بالمجرمين رؤسائهم وكبرائهم كمامر عنقريب.

فَمَا لَنَا مِن شٰفِعِينَ ﴿١٠٠﴾

نو موږ لره نسته شفاعت كونكی يعني لكه مؤمنانو لره چي سته من الانبياء والملائكة واخوانهم الصالحين.

وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ ﴿١٠١﴾

او نه يو ملګری چي صادق په محبت كي وي.

فائده: شفعاء يې په صيغه د جمع راوړه او صديق يې مفرد راوړی په سبب د كثرت د شفعاء في يوم القيامة كمامر وفي العادة ايضًا وقلة الصديق عادةً، او يا

سبب د افراد د صديق دادی چي اطلاق پر جمع هم کېدای سي لکه لفظ د عدو، ولي چي علماء وايي چي فعيل لکه صديق او فعول لکه عدو د پاره د جمع او مفرد دواړو رتلای سي.

"حميم" په قاموس کي وايي چي حميم پر وزن د امير دی القريب ته وايي جمع احماء، او ګاهي حميم جمع او مؤنث ته هم وايي په قوت القلوب کي چي د يو کتاب نوم دی په فارسي داسي وايي که حميم در اصل هميم بود که هارا به حا بدل گردند جهت قرب مخرج و هميم ما خوذ است از اهتمام که در قريب معنای اهتمام است و که اهتمام کند در امر کافران آه، قال الله تعالی الاخلاء يومئذ بعضهم لبعض عدو الا المتقين، بغوي رح له جابر بن عبد الله څخه روايت کړی دی چي ده وويل سمعت رسول الله ﷺ چي ده مبارک وويل چي يو سړی چي په جنت کي وي وو ايي چي زما يو دوست ؤ چي هغه چېري دی؟ او دوست يې په دوږخ کي وي فيقول الله تعالی يعني ملائکو ته د دوږخ چي هغه دوست د دې جنتي راولئ له دوږخ څخه او جنت ته يې ورولئ، نو له دې سببه کافران وايي ولاصديق حميم، قال الحسن رح استکثروا من الاصدقاء المؤمنين فان لهم شفاعة يوم القيامة، وقال الحسن ما اجتمع ملاء على ذكر الله وفيهم عبد من اهل الجنة يعني بنده صالح او د خدای ج دوست په دې اجتماع کي موجود وي الا شفعه فيهم، او خدای ﷻ د هغه يوه بنده د خدای شفاعت قبلوي د ټولو لپاره وان اهل الايمان شفعاء بعضهم لبعض وهم عند الله شافعون مشفوعون، او دوی يعني مؤمنان په نېز د خدای ﷻ هم شفاعت کونکي دي او هم قبول د شفاعت خدای ﷻ کوي انتهى قول الحسن رح.

فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٢﴾

کلمه د لو لپاره د تمنٰی ده يعني کاشکي موږ لره رجوع وايي وه دنيا ته، او يا کلمه د لو شرطيه ده جواب يې محذوف دی يعني کان خيرًا لنا، نو موږ به ګرځېدلي وای د مؤمنانو له ډلي څخه دا جواب د تمنٰی دی.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً

په تحقيق په خبرو کي د ابراهيم يو دليل واضح دی هغه چاته چي د هدايت د

لاري طالب وي او داغه رنګه په دې آیت کي عبرت دی د هغه چا لپاره چي عبادت د غیر الله کوي خصوصًا اهل مکه ته چي دوی دا دعویٰ کوي چي موږ پر ملت د ابراهیم ؑ یو.

وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾

او نه وه اکثره د قوم د ابراهیم مؤمنان، او دی ستا خدای ﷻ یا محمد (ﷺ) هر آئینه عزیز یعني غالب دی پر انتقام د کفارو څوک یې دفع نسي کولای یفعل مایرید لا معقب لحکمه او خدای ﷻ مهربان دی چي کفارو ته یې مهلت ورکړی دی چي ایمان به راوړي دوی، او داغه رنګه کافر که ایمان راوړي خدای ﷻ یې تر ټولو ګنهو ورتېرېږي.

فائده: په دې قصه کي د ابراهیم ؑ حجت سته پر صدق د دعویٰ د رسالت ولي چي دا قصه په دغسي زیبا ترتیب چي مطابق د کتب الهیه وو سره د نبي امي ﷺ هیڅ امکان نه لري بیله وحي د خدای ﷻ له جانبه، وقد تم ههنا قصة ابراهیم ؑ.

كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٠٥﴾

تکذیب وکړی قوم د نوح د رسولانو.

پوښتنه: د قوم لفظ به مذکر نه وي، نو په فعل مسند کي چي کذبت دی ولي تانیث راوړه؟

ځواب: مظهري رح ددې په ځواب کي داسي ویلي دي القوم مؤنث ولذالک تصغیر علی قویمة انتهی، یعني حکم قطعي یې په تانیث د لفظ د قوم کړی دی او دلیل یې دا پر ویلی دی چي تصغیر یې قویمة راغلی دی، مقصد یې دادی چي د علم صرف په کتابو کي وایي چي تصغیر شی و اصل ته ردوي، نو معلومه سوه چي اصل د قوم قومة ؤ بیا یې تاء تانیث ځني حذف کړه، او روح البیان وایي چي قوم جماعت ته وایي نر او ښځي دواړه یا یوازي نرو ته او ښځي تبعًا پکښي داخلي دي، وروسته یې ویلي دي چي مؤنث دی بدلیل مجئ تصغیره علی قویمة آه، یعني ده هم حکم په تانیث د قوم وکړی لکه مظهري رح دلیل یې هم هغه دلیل وو ایه.

درویش وايي: چي والحق ماقاله علامة بغداد السيد محمود الالوسي في روح المعاني، حيث قال القوم كما في المصباح يذكر ويؤنث يعني په دواړو كي مستعمليږي وكذالک كل اسم جمع لاواحد له من لفظه نحو رهط ونفر، يعني اسماء الجموع په مذكر او مؤنث دواړه مستعمليږي، او وروسته يې ويلي دي چي تصغير يې پر قويمة بناء دی پر تانيث دده، وقيل لفظ القوم مذكر دی يعني فقط مګر تاء التانيث چي په فعل كي راغلې ده بناءً على ارادة الجماعة والامة منه انتهى.

درویش وايي: چي ددغه قيل په نيز په لحوق د تاء التانيث په تصغير پوري هم په تاويل بالجماعة وي، والله اعلم.

فائده: له حسن بصري رح څخه چا پوښتنه وكړه چي په قرآن مجيد كي داسي آيت راغلی دی: كذبت قوم نوح المرسلين، كذبت عاد المرسلين، كذبت ثمود المرسلين، او سره ددې چي دې هر قوم ته خو يو يو رسول ور استول سوی ؤ، نو د جمعيت توجيه يې څه ده؟ هغه ورته وويل: ان الآخير جاء بما جاء به الاول فاذا كذبوا الاول كذبوا كلهم.

وتوضيح الجواب: يو څوک چي د يوه رسول تكذيب وكړي هغه د ټولو رسولانو تكذيب وكړی، ولي چي ټوله رسولان پر توحيد او پر عقائدو سره متفق دي، البته په هغو عملي شيانو كي چي په اختلاف د زمانې سره مختلف كيږي اختلاف بې موجود وي، او يا له مرسلين څخه يوازي نوح عليه السلام مراد دی په دې معنی چي الف ولام لپاره د جنس دی جمعيت يې لغوه دی لكه په دې محاوره كي فلان يركب الدواب ويلبس البرود وماله الادابة واحدة وبردة واحدة، او يا جمعيت يې په اعتبار ددې دی چي نوح ع چونكه نهه نيم سوه (۹۵۰) كاله دوی ته په تبليغ سراسيمه بخت ؤ، نو دی يوازي لكه ډېر رسولان وبلل سو، فافهم.

پوه سه: چي دا اخيره وجه مخصوصه ده د نوح په جمعيت سره، په نورو كي نه جاري كيږي كما لايخفٰى.

إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٠٦﴾

چي وويل ودوی ته ورور ددوی نوح يعني في النسب لا في الدين، نوح عطف بيان د اخوهم دی "الا تتقون" مفعول محذوف ای الله يعني عبادت د غير د الله ج كوئ.

إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٠٧﴾

"اني لكم" اللام للنفع يعني ستاسي د فائدې او د هدايت او خير لپاره "رسول امين" رالستول سوی يم د خدای ﷻ له خوا څخه چي امين يم يعني خائن نه يم لکه تاسي چي قبل هذا الدعوىٰ په امين والي زه مشهور کړی وم.

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٠٨﴾

نو د خدای ﷻ له عذابه وبېرېږئ بترک الشرک، او اطاعت وکړئ زما چي زه تاسي امر کوم يعني په عبادت سره د خدای واحد لاشريک.

وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠٩﴾

او زه نه غواړم له تاسي څخه پر تبليغ د دين الله او دعوت ستاسي اجرت، نه دی اجر يعني ثواب زما په تبليغ کي د امر الله تاسي ته مګر پر رب العالمين.

پوه سه: چي کلمه د من لپاره د استغراق د نفي ده يعني هيڅ مزدوري او تنخوا حتى چي تاسي پر ما تهمت د طمع د اجر ولګوی په دعوی کي د رسالت.

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١١٠﴾

پوښتنه: دا آيت خو نژدې تېر سو نو په راګرځولو کي يې څه فائده ده؟

ځواب: فائده يې تاکيد دی.

فائده: علماء د دين چي ځانونه ورثة الانبياء بولي، بايد پر اداب د انبياء عليهم السلام رفتار وکړي نه پر تعليم د علم الدين او پر تعليم د مسائلو د دين تنخواه او مزدوري ونه غواړي، البته که چا الله في الله يو شی ورکړی قبول دې کړي، او که پر وعظ او تبيلغ باندي څوک مزدوري وغواړي، نو نه به خلګو ته برکت په اورېدلو کي د وعظ د دوی وي او نه به واعظ ته برکت په ما ياخذون منهم کي وي، سعدي شيرازي وای:

زيان ميکند مرد تفسير دان .... که علم و ادب ميفروشد بنان

کذا في روح البيان.

پوښتنه: د فقه شريفي په کتابو کي وايي چي متاخرينو پر دې فتوىٰ کړې ده

چي مزدوري او تنخواه اخستل پر امامت او آذان او تعليم الفقه والقرآن والوعظ وغير ذالک روا ده، او شارح الوقايه يې دليل دا راوړی دی لظهور التواني (يعني سستي يه عوامو کي، چي بېله شرطه څه مال و دغو کسانو ته ورکوي) في امر الدين، نو روح البيان ولي داسي سخته خبره په اخذ الاجرة کي وکړه؟

ځواب: د روح البيان خبره مبني پر تقوٰی ده او د متاخرينو مسئله مبني پر فتوٰی ده، والتقوٰی فوق امر الفتوٰی، واليه اشار خير البشر ﷺ استفت قلبک ولو افتاک المفتون، والی الله المشتکی من انعکاس احوال العوام والخواص.

قَالُوٓا أَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ ﴿١١١﴾

وويل قوم د نوح انکارًا عليه، آيا موږ به ايمان راوړو؟ يعني نه يې راوړو او ستا متابعت کوي ارزلون.

پوهسه: چي واتبعک حال دی په تقدير کما هو القانون في الماضي الذي وقع حالا "الارزلون" جمع د ارزل ده وهو الدون الخسيس وقال البيضاوي الاقلون مالاً وحالاً ابن عباس رض وايي چي صاغة يعني زرګران، او عکرمه رح حکه وه يعني کنهي باپان.

درويش وايي: چي دا ددوی غايت حماقت ؤ چي د سافلو خلکو اتباع نوح ؑ لره مانع ددوی د اتباع وګرځېدله او د ايمان راوړلو پر نوح ؑ او دا دوی دليل د نه رسالت ده وګرځاوه، نو ددوی غرض دا ؤ چي دا سفله خلک صرف د طمع مالي دپاره ستا اتباع ګرځېدلي دي د بصيرت او د پوهني له کبله تابعان نه دي ګرځېدلي.

قَالَ وَمَا عِلْمِي بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٢﴾

نوح ؑ وويل زما علم نسته پر هغه چي دوی عمل کوي يعني ذالک الاتباع اخلاصًا لله يې کوي او يا رفعة د دنيا په نظر کېدی يا ماقال يې غرض دی وما علي الا البلاغ الظاهر.

إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّي لَوْ تَشْعُرُونَ ﴿١١٣﴾

"لو تشعرون" که تاسي شعور درلودای دا عيب به مو نه ويلای.

پوهسه: چي اشرافو د قوم نوح ؑ له ده څخه غوښتنه کړې وه چي دا ارزال ته له مجلسه وشړه، نو موږ به ستا خبرو ته غوږ ونسو.

وَمَآ اَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿۱۱۴﴾ اِنْ اَنَا اِلَّا نَذِيْرٌ مُّبِيْنٌ ﴿۱۱۵﴾

نوح ؑ ورته وویل چي نه یم شړونکی د مؤمنانو له خپل مجلس څخه، نه یم زه مګر بېرونکی ښکاره بیان کونکی د اهل شرک له عذاب څخه د خدای ﷻ په ورځ کي د قیامت که دوی ایمان رانه وړي.

بوه سه: چي دا جمله بیان د علت د عدم طرد ده او مراد دده دا ؤ چي په لار کي د دعوت الی الله اعزاء واذلاء سره برابر دي، نو څرنګه به ماته روا وي چي زه فقراء وشړم د اغنیاؤ د متابعت په خاطر.

سوال: تا وویل چي د قوم نوح اشرافو له ده څخه غوښتنه آه، دا پوښتنه خو په عبارت القرآن کي نه ده راغلې؟

ځواب: صراحةً که نه ده راغلې لکن ضمنًا د دوی له خبرو څخه فهمېږي حیث قالوا اتؤمن لک واتبعک الارذلون فافهم.

قَالُوْا لَئِنْ لَّمْ تَنْتَهِ يٰنُوْحُ لَتَكُوْنَنَّ مِنَ الْمَرْجُوْمِيْنَ ﴿۱۱۶﴾

قوم ؤرته وویل که ته منع سې له دې دعوت څخه و توحید ته د خدای ﷻ وغیر ذلک، هرآئینه ته به وګرځې له ډلې څخه د مقتولینو بالحجارة یعني سنګسار به دي وګرځوو، کذا قال مقاتل والکلبي ؒ، او بعض مفسرین وایي چي مراد دادی چي سخت ښکنځل به درته وکړو.

درویش وایي: وهذا التفسیر خلاف لفظ الرجم، ولي چي په مفردات کي وایي الرجام الحجارة والرجم الرمي بالرجام ای الحجارة فافهم.

قَالَ رَبِّ اِنَّ قَوْمِيْ كَذَّبُوْنِ ﴿۱۱۷﴾ صلے

نوح ؑ وویل یا رب په تحقیق زما قوم پر تکذیب زما اصرار کوي بعد ما دعوتهم هذه الازمنة المتطاولة ولم یزدهم دعائي الا فرارًا.

بوه سه: چي اظهار د نوح تمهید دی وښیرا او عذاب ته د قوم لکن دا ښیرا هغه وخت ده وکړه چي خدای ﷻ ده ته وویل لن یؤمن من قومک الا من آمن کما جاء في موضع آخر من القرآن.

فَافْتَحْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنِي وَمَنْ مَّعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾

ته حکم او فیصله وکړې زموږ او ددوی تر منځ یو حکم، او نجات راکړې ماته او هغو کسانو ته چي زما سره ملګري دي له مؤمنانو څخه، قال الله تعالی اجابةً.

فَأَنجَيْنَاهُ وَمَن مَّعَهُ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿١١٩﴾

نو نجات ورکړی موږ و نوح؏ ته او هغو کسانو ته چي دده سره ورسره وه یعني المؤمنین په کښتۍ کي چي ډکه وه یعني په دوی چي اتیا نر او ښځي وې او نور حیوانات نر او ښځه له هر صنف څخه.

ثُمَّ أَغْرَقْنَا بَعْدُ الْبَاقِينَ ﴿١٢٠﴾

وروسته تر انجاء دده او د مؤمنانو غرق کړه موږ باقیمانده دده له قوم څخه یعني الکفار.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٢١﴾

په تحقیق دغه کار چي د قوم سره د نوح؏ خدای پاک وکړی من انجاء المؤمنین واغراق الکافرین دلالت دی پر عظیم قدرت د خدای ﷻ (یا معنی عبرت د وروسته زمانو کافرانو لره ولي چي قصه نوح؏ په تواتر سره شائع ده په هره زمانه کي) او نه وه اکثره د قوم د نوح؏ مؤمنان بلکي اقل قلیل یې مؤمنان وه کمامر.

وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٢﴾

او په تحقیق ستا خدای یا محمد هر آئینه غالب دی پر مااراد وشاء او مهربان دی کمامر تفصیله.

كَذَّبَتْ عَادٌ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾

او تکذیب وکړی قوم عاد.

پوه سه: چي تانیث د کذبت په اعتبار د تاویل د عاد دی په قبیله سره او په اصل عاد نوم د جد اعلی ددې قبیلې ؤ لکن وروسته و قبیله ته رانقل سو.

درویش وایي: چي تحقیق ددې تانیث د فعل مسند ومذکر لفظاً د مخه تېر سو قریب.

إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ هُودٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾

اذ ظرف دی د کذبت هغه وخت چي وويل ورور ددوی يعني في النسب لا في الدين، هود عطف بيان دی، دا خو هم ايا تاسي نه بېرېږئ يعني له عذاب څخه د خدای جَلَّ جَلَالُهُ چي شرک او معاصي کوي يعني پرې يې ږدئ.

إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٢٥﴾

زه ستاسي لپاره رسول يم يعني پيغام رسونکی د خدای جَلَّ جَلَالُهُ تاسي امين يا معنا دا چي دعوی د رسالت مي صدق د خيانت نه ده، او يا معنا داده چي زه په تاسي کي د امين په نامه ياديدم دمخه تر دعوی د رسالت او تاسي پر ما د هيڅ شي تهمت نه درلودی، نو نن مي بايد خائن نه وبولئ او زما د رسالت تصديق وکړئ.

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٢٦﴾

نو له خدايه وبېرېږئ شرک پرېږدئ او زما اطاعت وکړئ يعني په امر او نهي کي، کمامر مثله في قصة نوح ؑ.

وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٢٧﴾

درويش وايي: چي ټوله تفصيل ددې آيت په ورته آيت کي د قصة د نوح ؑ تېر سو فلانعيده لانه قدمر آنفًا.

تاريخ خبري کوي: مقاتل رح گفت عاد و ثمود ابن عم يکديگر بودند، عاد قوم هود ؑ بودند وثمود قوم صالح ؑ بودند وميان هلاک عاد وهلاک ثمود پنج سد سال بود، وقومی از اهل تاريخ قديم گفتند که عاد و ثمود دو برادر بودند از فرزندان ارم بن سام بن نوح ؑ وسام بن نوح را پنج پسر بودند ارم وارفحشد و عالم واليفر والاسود الی اخيره.

أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ ﴿١٢٨﴾

آيا تاسي بناوي جوړوئ؟ الهمزة للاستفهام الانکاري، پر هر لوړ ځای.

پوه سه: چي ريع بکسر الراء وفتحها جمع ريعة وهو المکان المرتفع "آية" يعني په لوړه بنا ممتازه د ټولو ابنيه وو څخه "تعبثون" او دا کار عبث کوئ فان

بناء مالا ضرورة فيه وما كان فوق الحاجة لمجرد التكبر والخيلاء عبث.

يوه سه: چي لفظ د كل لپاره د استغراق حقيقي نه دی بلكې مراد ځنې كثرة في نفسها او يا كثرة اضافي دی يعني نظر د نور خلګو بناء ته.

درويش وايي: چي په حديث كي راغلي دي چي روايت يې بخاري كړی دی او نورو صحيح كتابو د حديثو يې هم روايت كړی دی: چي رسول الله ﷺ يوه ورځ راووتی يوه لوړه بالا خانه يې وليدل، فقال (ماهذه) دا څه شی دی؟ مقصود يې دا ؤ چي د چا بالا خانه ده، اصحابو يعني چي دده سره ملګري وه ورته وويل چي د يوه انصاري ده، نو عليه الصلوة والسلام دا خبره په زړه كي وساتل يعني هيڅ يې نه وويل حتی چي هغه صاحب او مالک د بالا خانې راغلی چي خلګو يې نوم وراخستی ؤ او عليه الصلوة والسلام د خلګو سره ناست ؤ هغه سړي سلام ووايه عليه الصلوة والسلام مخ ځنې واړاوه، او څو واره عليه الصلوة والسلام مكرر داغسي وكړه، هغه سړي شكايت و نورو اصحابو ته وكړی او داسي يې وويل والله اني نظر رسول الله ﷺ چي نه د سلام ځواب راكوي او په غضب هم راته ګوري، ما حدث في وما صنعت (په ما كي څه شی نوی پيدا سوی دی او ما څه كړي دي؟) صحابه وو ورته وويل چي هغه بله ورځ موږ د عليه الصلوة والسلام سره ملګري وو ستا قبه يې وليدل او وه يې ويل چي دا قبه د چا ده موږ ستا نوم وروا خستی، مالک د قبې ولاړی قبه يې د مځكي سره برابره كړه يعني تر بېخه پوري يې وكښل، بله ورځ چي عليه الصلوة والسلام راووتی قبه نه وه نو يې پوښتنه وكړه (مافعلت القبة التي كانت هٰهنا؟) يعني هغه قبه څه سول چي دلته وه؟ خلګو ورته وويل چي د قبې مالک ستا د اعراض شكايت موږ ته وكړی موږ يې سبب ورته بيان كړی، نو هغه ووغلئ د بېخه څخه يې قبه ونړول، نو عليه الصلوة والسلام داسي وفرمايل: ان كل بناء يبنٰى وبال على صاحبه يوم القيامة الا ما لابد منه، هذا ما عليه الامام الراغب وصاحب كشف الاسرار وغيرهما، او په جلالين اوپه بعضو نورو كتابو كي وايي چي مراد د آية ابنية الحمام وبروجها يعني كوتر خانې، يعني هود؏ پر دوی انكار د دغو كوتر خانو وكړی يعني چي په كوترو بازي كول عبث كار دی.

مسئله: کوتري که چا د خمار (قمار) لپاره ساتلي وي، خو ساتل يې حرام کار دی، او که د لهو لعب لپاره وي لکه په اوسنۍ زمانه کي پر بام کوتر بازيو شی کوترو ته ښوروي کوتري په هواء کي سره څرخي، نو داسي ساتنه د کوترو مکروه ده جدًا، او که نه هغه او نه دغسي وي، نو مطلق د کوترو ساتنه پروا نه لري کما في الحرم المکي.

درويش وايي: چي د دې آيت چي په قرآن مجيد کي يې ذکر سوی دی نوري ترجمې کړل سوي دي، لکه مظهري، روح البيان او روح المعاني هم بعض هغه را نقل کړي دي په قيل سره اشارةً الی ضعفها لکن ظاهره او مناسبه د آيت قرآني سره داده چي دوی کوټې، بنګلې او قلاوي پر مځکه جوړولې، چي پر مخ د مځکي به د دوی يادګار وای د پره زمانه چي دا د برج دی دا موسی کلا قلا ده دا ساروان قلا ده، لکه د ننۍ زماني پيسه الان او سرمايه داران چي په هر ښار کي بنګلې جوړوي لپاره د افتخار، ويدل على ان المراد هذا قوله جل ذکره (أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ ۝٦ إِرَمَ ذَاتِ ٱلْعِمَادِ ۝٧ ٱلَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي ٱلْبِلَٰدِ ۝٨ وَثَمُودَ ٱلَّذِينَ جَابُوا۟ ٱلصَّخْرَ بِٱلْوَادِ ۝٩) وکل ذالک مکروه عبث فانکر هود ذالک عليهم.

وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ ۝١٢٩

دا جمله عطف ده پر تبنون، مصانع جمع ده د مصنعة، په مفردات کي وايي چي امکنة شريفة آه، او په صحاح الجوهري کي وايي ځايونه د اوبو دي لاندي تر مځکي، او په قاموس کي وايي مصنعة هغه لوی حوض ته وايي چي د باران اوبه پکښي جمع کيږي، نو د مصانع معنی حياض عظيمه ده، او داسي حوضونه به حتمًا په سمښتو محکم کړه کيږي.

درويش وايي: چي يو دا حوضونه او تالابونه دي چي جاري اوبه نه وي لکه په کوټه کي، نو خلګو په کورو کي تالابونه جوړ کړي دي تاچي د نلکی يا د ټانکی رانيولي اوبه پکښي خوندي کړي د دوو درو ورځو لپاره مثلاً هغه جائز بلا ريب دي لاجل الضرورة.

"لعلکم تخلدون" په داسي حال کي تاسي چي دا بناوي بلندي او کوټې محکمي او مصانع په سمښتو جوړه ستاسي د خلود في الدنيا اميد سته.

پوه سه: چي لعل دلته لپاره د تشبيه دی يعني كانكم چي فارسي ترجمه يې داده گويا جاويد خواهد بود درآن، هم دا سبب دی چي مظهري ترجمه په كانكم كړې ده، صائب چي يو محقق شاعر دی وايي:

درسر اين غافلان طول امل دانی كه چيست
اشيان كرده است ماری در كبوتر خانه

فائده: طول امل (يعني د ډېر ژوند اميد كول) مكروه دی او مستحب دی قصر امل ولو كان شابًا، بغوي رح په شرح السنة كي او ابن الجوزي رح په كتاب الوفاء كي د ابن عباس رض څخه روايت كړی دی: رسول الله ﷺ كان يهريق الماء (دا لفظ كنايه ده د چائ جواب څخه بولو ته وايي) نو به يې تيمم وواهه په خاورو سره (دا تيمم د لمانځه لپاره نه ؤ بلكې دا د دوام الطهارة او د سلام يا رد سلام لپاره ؤ) ابن عباس رض وايي ما به ورته وويل يا رسول الله ﷺ ان الماء عنك قريب يعني او به نژدې دي، نو تا تيمم ځله وواهه؟ عليه الصلوة والسلام به راته وويل وما يدريني لعلي لا ابلغه (زه څه شي خبر كړی يم شايد زه به اوبو ته نه ورسېږم يعني اجل الموت به حمله راباندي وكړي) رواه مسلم.

بعض فقهاء وايي چي يو عالم چي كار طويل د خير شروع كړی وي طول امل جائز دی، دليل دغه فقهاء چي د مجلداتو فتاوٰی د فقه ته يې اراده وي كما نری من فتوٰی الفقه في المجلدات كثيرة ضخيمة يا هغه مفسرين القرآن چي ملجدات ضخيمه د تفسير القرآن يې تصنيف كړي دي يعني (۱۰،۱۱،۱۲،۱۳،۱۴) وهكذا نو دې مصنفين د فقه شريفي د فتاواوو يا د تفسير القرآن مجلدات چي تصنيف كړي دي كه قصر الامل دوی پر كار اچولی وي شروع په دغو تصانيفو به يې هم نه وای كړې، البته په امور دنياوي كي قصر الامل مستحب دی او طول الامل مكروه دی، لكه بنگلې، كوټې او قصرونه چي د كلو كار غواړي له طول امل څخه دي كار نه اخلي.

وَإِذَا بَطَشْتُم بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ ﴿۱۳۰﴾

چي تاسي يو څوک ټينگوي لپاره د تعذيب.

پوه سه: چي اذ ظرف دی د وروسته بطشتم او يا عطف دی پر تبنون باندې، والتقدير وبطشتم اذا بطشتم د جبارين معنی قتالين من غير حق وبلاء رحمة په

قاموس كي وايي الجبار المتكبر وقلب، وقلب لايدخله رحمة (زړه سوى پر مظلوم) والقتال من حق القتل.

فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيْعُوْنِ ﴿۱۳۱﴾

له خدايه وبېرېږئ په پرېښولو كي د مذكوره شيانو چي په دمخه آيتو كي ذكر سوه، او زما فرمانبرداري وكړئ په هغه شي كي چي زه تاسي ورته وغواړم من التوحيد ومايتضرع عليه.

وَاتَّقُوا الَّذِيْٓ اَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُوْنَ ﴿۱۳۲﴾

او بېرېږئ د هغه ذات مقتدر څخه چي ستاسي كومك په هغه شيانو چي تاسي علم پر لرئ چي تفصيل به يې راسي ان شاء الله تعالى.

فائده: امر د تقوىٰ يې په دې آيت كي مقرر راوړى او مربوط يې كړى په انواع د نعمتو د خداى جلاله چي دوى علم پر لري لپاره د تاكيد او تعليل د فاتقوا الله السابق لكن چونكه ما تعلمون مجمل ؤ خداى جلاله يې تفصيل داسي ورته وكړى.

اَمَدَّكُمْ بِاَنْعَامٍ وَّبَنِيْنَ ﴿۱۳۳﴾ وَجَنّٰتٍ وَّعُيُوْنٍ ﴿۱۳۴﴾

ستاسي ښره كومک كړى دى په انعامو سره من الابل والبقر والضان والمعز، او زامن يې دركړي دي چي د هر سړي خوښ دي، او باغونه يې د قسم قسم مېوو دركړي دي، او جاري اوبه يې دركړي دي يعني رودونه، ويالې او كارېزونه.

فائده: دا تهوله بدل دي د امدكم السابق في الاجمال.

اِنِّيْٓ اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيْمٍ ﴿۱۳۵﴾

په تحقيق زه بېرېږم پر تاسي كه ايمان رانه وړئ او زما اطاعت ونه كړئ له عذاب څخه د لوى ورځي يعني في الدنيا والآخرة لان القادر على الانعام قادر على الانتقام.

قَالُوْا سَوَآءٌ عَلَيْنَآ اَوَعَظْتَ اَمْ لَمْ تَكُنْ مِّنَ الْوٰعِظِيْنَ ﴿۱۳۶﴾

قوم هود وويل په ځواب كي د وعظ و تبليغ دده برابر ده پر موږ كه وعظ ته وكړې موږ ته او كه ته نسې له واعظينو څخه، يعني په دې وعظ چي ته ګاهي

وعدې راکوې او نعمتونه راباندي شمېرې او ګاهي په عذاب وعيد راکوې زموږ زړونه نه نرم کېږي او نه ايمان راوړو او نه ستا اطاعت کوو.

درویش وايي: چي ددې آيت اعراب که څه هم د سورة البقرة په اول کي يعني إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۝٦ تېر سوی دی لکن چونکه تفصيل يې ډېر ليري دی، نو متعلمينو ته د ورقو اړولو تکليف نه ورکوم، د آيت د اعراب تفصيل دادی: سواء مصدر دی په معنی د مفعول دی ای مستو خبر مقدم دی او اوعظت لنا آه په تاويل د مصدر مبتداء ده يعني وعظک وعدم وعظک مستوٍ عندنا، لانترک مانحن عليه من الدين ای الشرک بوعظک.

إِنْ هَٰذَآ إِلَّا خُلُقُ ٱلْأَوَّلِينَ ۝١٣٧ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ۝١٣٨

يعني نه دی دا ستا وعظ چي موږ ته دي راتګ په کړی دی مګر نه درواغ د پخوانيو خلګو دي، او تا يې له ځانه اختراع کړې ده، او يا معنا داده چي موږ چي پر يو او عقيده ورته لرو يعني نموت بعضًا ونحي بعضًا وان لابعث ولا حساب زموږ د اولينو خلګو دغه دين ؤ او موږ په هغو پسي اقتداء کوو.

موږ نه يو چي په عذاب دي کړل سو، ولي بعث بعد الموت نسته.

فَكَذَّبُوهُ فَأَهْلَكْنَٰهُمْ ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ۝١٣٩

نو دوی تکذيب وکړی د هود[4]، دا جمله تاکيد ده د هغه قول ددوی ان هذا الا خلق الاولين على التاويل الاول، نو موږ هلاک کړه قوم د هود[4] يعني بريح صرصر لکه په بل ځای کي د قرآن مجيد چي راغلي دي، په تحقيق په اهلاک د قوم هود[4] دليل دی پر عظيم قدرت د خدای ﷻ، او نه وه اکثره د قوم هود مسلمانان.

فائده: په لفظ کي د اکثر اشاره ده ودې ته چي که اکثره ددوی يا نصف ددوی ايمان راوړی وای دوی ته به عذاب د استيصال نه وای کړل سوای.

پوښتنه: قريش د مکې خو هم اکثره کافران وه، نو ولي عذاب نه ورکړل سو؟

ځواب: دا عدم عذاب د قريشو په سبب د وجود د مؤمنانو ؤ په دوی کي کما قال الله تعالى ولو لا رجال مؤمنون ونساء مؤمنات الى قوله تعالى لعذبنا الذين منهم عذابًا اليمًا صدق الله تعالى العظيم.

وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٤٠﴾

درویش وایي: چي د دې آیت تفسیر عنقریب تېر سو.

كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٤١﴾

درویش وایي: چي د تانیث د کذبت په اعتبار د تاویل د ثمود دی په قبیله سره وقد مر مثله او توجیه د جمع د المرسلین هم بعینه د مخه تېره سوه آنفًا فتذکر.

إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ صَالِحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٤٢﴾

چي وویل دوی ته ددوی ورور صالح علیه السلام آیا د خدای جل جلاله له عذاب څخه پر شرک نه بېرېږئ؟ استفهام لپاره د انکار دی، او نفي د نفي اثبات دی یعني وبېرېږئ او ایمان راوړئ "اخوهم" ای في النسب لا في الدین کمامر، د صالح[٤] د پلار نوم عبید بن اسف بن کاشح بن حاذر بن ثمود ؤ.

إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٤٣﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٤٤﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٤٥﴾

درویش وایي: چي وقد مر تفسیر هذه الآیة في ماقیل هذا لفظًا بلفظ.

أَتُتْرَكُونَ فِي مَا هَاهُنَا آمِنِينَ ﴿١٤٦﴾

استفهام لپاره د انکار دی آیا پاته به سئ تاسي په دغو نعمتو کي چي تاسي ته درکړل سوي دي په دې دنیا کي بې یعني نه سئ پاتېدلای "آمنین" بېغمه یعني په عذاب د خدای جل جلاله به ونه بېرول سئ، په دې آیت خدای جل جلاله ودوی ته خپل نعمتونه ورپیادوي.

پوه سه: چي تفسیر د ما هٰهنا یې په دې قول سره وکړی.

فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٤٧﴾ وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيمٌ ﴿١٤٨﴾

په باغو کي، او ویالو او زرع او د خورما درختي (اسم جنس دی یعني نخل) چي طلع ددې یعني مېوه، ابن عباس رضي الله عنه د هضیم معنی په لطیف سره کړې ده، او عطیه هم د ابن عباس رضي الله عنه دا ترجمه نقل کړې ده، نافع، عکرمه رضي الله عنه هو الین او اهل لغت

وايي هو المنضم بعضه الى بعض في وعائه (په خپل پوښ كي دمخه تر ظهور د
وانبكيو) روح البيان وايي چي ځوک چي ترجمه د طلع په مېوه کوي هغه مجاز دی
ولي چي طلع هغه پوښ ته وايي چي دا خورما یو دبله پکښي نغښتې وي.

فائده: جنت سره د معطوفاتو بدل دی من قوله تعالی فیما ههنا.

پوه سه: چي د خورما په درختو کي نر او ښځي سته چي عرب هر کال د نر
مندکه د ښځي په تنه سکنه پیوند کوي، که دا پیوند نه وکړي ګرسره خورما نه
کوي او یا اقل قلیل کوي، مراد په آیت کي د ښځي خورما درخته ده، ویؤیده
تانیث الضمیر في قوله تعالی طلعها، او د ښځي خورما د درختي پوښ لطیف دی
او د نر دا يې غليظ سخت وي.

فائده: اهل لغت وايي چي اهل مدينه وايي چي اجود د خورما وو العجوه ده
او وروسته تر عجوه التمور البرني ده، او دوی ماسوی له دغو خورماوو ځخه
الوان بولي او دقل يې هم بولي يعني ګډه وډه خورما او خورما چي په خپل پوښ
کي وي چي عرب يې کفرٰی بولي بضم الكفا والفاء وتشديد الرا، هو هضيم يې
دوی تر هغه وخته بولي چي دوی په خپل پوښ کي وي، نو نهايته نرمه وي چي يو
وخت يو د بل سره ضم وي او چي وانبکی چي دوی يې شمراغ بولي ښکاره سوه بيا
يې هضيم نه بولي بلکې متدلی يعني کښته ځړېږي يا يې متكسر بولي من كثرة
الحمل يعني خورما دانی.

وَتَنۡحِتُونَ مِنَ ٱلۡجِبَالِ بُيُوتًا فَٰرِهِينَ ﴿١٤٩﴾

او تاسي تراشئ يعني جوړوئ له غرو ځخه خوني د اوسېدلو لپاره (در حالکه
ماهر باشيد درتراشيدن سنگها) اهل تاريخ قديم گفته اند که دروادی حجر
دوهزار بار هزار و هفت صد سرای تراشيدند برای مساكن خود.

فَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٥٠﴾ وَلَا تُطِيعُوٓاْ أَمۡرَ ٱلۡمُسۡرِفِينَ ﴿١٥١﴾

د خدای جل جلاله له عذابه وبېرېږئ او زما اطاعت وکړئ "ولاتطيعوا امر المسرفين"
قال ابن عباس رضي الله عنه ای المشرکين.

الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿١٥٢﴾

"الذین یفسدون في الارض" دا صفت موضحه د مسرفینو دی یعني چي فساد، شرک او معاصي کوي په مځکه کي او د اصلاح کارونه نه کوي، یعني اطاعت د خدای ﷻ فیما امرهم به.

قَالُوا إِنَّمَا أَنتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ ﴿١٥٣﴾

"قالوا" یعني ثمودیانوو ویل و صالح ؑ ته نه یې ته مګر چي په تا سحر او جادو کړل سوی دی او دماغ یې درخراب کړی دی، کذا قال مجاهد وقتاده رح.

مَا أَنتَ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا فَأْتِ بِآيَةٍ إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٥٤﴾

ته نه یې مګر بشر په مثل زموږ چي خورک کوې، او به څیښې ملکه نه یې، نو ته څرنګه نبي سوې او موږ نسوو نبیان او که ته پر دعوه د نبوت ټینګ یې نو ته موږ ته یو حجت راوړه پر صحت د دعوی ستا، که ته د رشتیاو ویونکو له ډلې یې په دعوه کي د نبوت، لان الدعوی بلا دلیل لا یسمعه احد.

درویش وایي: چي صالح ؑ ودوی ته وویل چي تاسي څه معجزه او حجت زما پر صدق غواړئ؟ دوی ورته وویل چي له دې غره څخه دې اوښه راووځي او هغه دې هم په جسم لکه دا غرګی وي او د لسو میاشتو برالبه دې وي او د هغې څخه دې ولد پیدا کیږي چي هغه ولد هم په جسد کي لکه مور وي، دا سوال د دوی په خیال محال معلومېدی او دوی قدرت د قادر متعال نه پېژندی، صالح ؑ دوه رکعته لمونځ وکړی او لاسونه یې د انابت په دربار کي د رب العزت د اجابت پورته کړه چي في الحال د غوښتنې سره د دوی موافق اوښه له غرګي څخه راووتل او وروسته لنګه سوه او په قدو قامت کي د دې سره برابر یې جونګی وزېږاوه چي په نتیجه د دې معجزې لیدلو څلور زره (۴۰۰۰) کسو ایمان راوړی، وروسته صالح ؑ دوی ته وویل:

قَالَ هَٰذِهِ نَاقَةٌ لَّهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَّعْلُومٍ ﴿١٥٥﴾

"هذه ناقة" یعني دلیل وحجة علی صدق في دعوی النبوة دې لره برخه خپل د اوبو ده "لها شراب" صفت دی د ناقة، او تاسي لره حصه او برخه ده د اوبو د ورځي

معلومي، د صالح ﷺ مطلب دا ؤ چي تاسي به پر خپلي معلومي ورځي صبر کوئ د اوښي سره ددې په نوبت کي به مزاحمت نه کوئ، راوي وايي چي اوښي به په خپل نوبت ټولي اوبه د څاه (کوهي) څښلې ولاتشرب في يوم وبتهم اصلاً.

مسئله: دا آيت دليل دی چي د لښتي په اوبو کي شريکان د لښتي وار سره کښېږدي چي مهليات يې بولي په عربي ژبه.

وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوٓءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿۱۵۶﴾

او تاسي مه رسوئ دا اوښي ته بد يا په وهلو يا په توره وهلو، دا جمله عطف ده پر هذه ناقة، نو به تاسي ونسي عذاب د ورځي لويي چي ورځ د قيامت ده.

فائده: هذا ابلغ من تعظيم العذاب يعني عذاب عظيم، لان الوقت كان عظيمًا اذا كان العذاب اشد وابلغ فافهم.

فَعَقَرُوهَا فَأَصْبَحُوا نَٰدِمِينَ ﴿۱۵۷﴾

نو دوی هلاکه کړه اوښه، نو دوی وګرځېدل پښېمانه پر دغه قتل د ناقه يا خوفًا من نزول العذاب بلا توبة، او يا په وخت کي د نزول د عذاب چي هغه توبه فائده نه کوي، سعدي شيرازي قدس سره وايي:

تو پيش از عقوبت دری عفوه کوب ...... که سودی ندارد فغان زير چوب

سوال: عقر خو بعضې کسانو کړی ؤ، نو نسبت يې و ټولو ته ولي وکړی؟

ځواب: نسبت د فعل د بعض وکل ته روا دی په عربيت کي مثل بنو فلان قتلوا مع ان فعل القتل صادر من واحد منهم، او بل ځواب دادی چي قوم ثمود ټوله په دغه عقر د ناقة الله راضي وه.

فَأَخَذَهُمُ ٱلْعَذَابُ ۗ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً ۖ

نو دوی ونيول هغه عذاب موعود وهو ههنا صيحة جبرئيل ؑ.

وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴿۱۵۸﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ﴿۱۵۹﴾

درويش وايي: چي ددې تفسير عنقريب دوه واره دمخه تېر سو فلا حاجة الى الاعادة.

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٦٠﴾

پوه سه: چي دا تانيث د فعل مسند و قوم ته او توجيه د جمعيت د المرسلين آنفًا تېره سوې ده، فلا ضرورة الى الاعادة كما لايخفٰى.

إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ لُوطٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٦١﴾

حسين كاشفي رحمه الله په تفسير حسيني كي وايي: كه مراد اينجا اخوت شفقت است نه اخوت نسبي و نه اخوت ديني، انتهى، روح البيان ددې وجه داسي بيان كړې ده وذالک لان لوطًا ليس من نسب اهل سدوم وما حولها من القرى بل كان اجنبيًا منهم، ولي چي تاريخ قديم وايي چي لوط عليه السلام هجرت وكړی سره د خپل اكا ابراهيم عليه السلام من اراضي بابل عراق د شام پر خوا، نو ابراهيم عليه السلام لوط عليه السلام په اردن كي پرېښىو او دی شام ته ولاړی، نو خدای جل جلاله لوط عليه السلام ته نبوت وركړی او اهل سدوم ته يې واستاوه چي لوی ښارؤ او شاوخوا يې ډېري قريې درلودې.

پوه سه: چي لوط عليه السلام زوی د هاران ؤ.

إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٦٢﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٦٣﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٤﴾

درويش وايي: چي وقد مر تفسير هذه الآية من قبل، حاصل ددې آيت دادی:

خلاف طريقت بود كه اولياء .... تمنا كنند از خدا جز خدا

أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٥﴾

درويش وايي: چي ددې آيت په معنى كي څو وجهي راوړل سوي دي او مختاره په نېز د فقير داده چي استفهام د پاره د انكار او توبيخ دی (يعني دا كار بايد بلكې لازمًا تاسي نه كولای) او اتيان كنايه ده له فاحشه څخه د لواطت لكه حلال فعل د جماع څخه چي، خدای پاک داسي تعبير كړی دی (فاءتوا حرثكم والذكران والذكور جمع د ذكر يعني ضد الانثى، قال العلامة البغدادي في روح المعاني والظاهر ان العالمين متصل بالذكران اى اتاتون الذكران من بني آدم على فرط كثرتهم وتفاوت اجناسهم وغلبة اناثهم على ذكرانهم.

فالمراد من العالمين الناس لان المتأتي (يعني چي قوم لوط به لواطت ورسره کاوه) الذکور منهم خاصة لا الذکور من سائر انواع الحیوان والقرینة ایقاع الفعل علیهم یعني اتأتون علیهم والجمع بالواو والنون بیله حاجته و تغلیب ته صحیح ده.

پوښتنه: په عالمینو کي خو ملکي او جن هم د ذوی العقول څخه داخل دي؟

ځواب: هم خارجون بالضرورة العقلیة، او مظهري وایي چي جمله د اتاءتون بدل ده د لاتتقون څخه، او روح المعاني دغه مطلب په بل عبارت بیان کړی دی حیث یقول ویجوز انیکون متصل بتاتون، او ترجمه دواړو یوه کړې ده ای اتأتون من بین من عداکم من العالمین الذکران لایشارککم فیه غیرکم او روح البیان هم دواړه احتماله ذکر کړي دي.

درویش وایي: چي پر اخیر تقدیر مراد له عالمینو څخه کل من یتاتی منه الاتیان ای الوطي وهم الذکور، او عالم پر دې تقدیر عام دی ای مایعلم به الصانع سبحانه والجمع بالواو والنون مبني علی تغلیب العقلاء.

سوال: په عالمینو کي خو پر دې تقدیر سرکوزی او خر هم داخل دی او سره ددې سرکوزی او خر نر پر نر خېژي یعني جماع ورسره کوي، نو هغه حصر به څرنګه صحیح سي چي لایشارککم فیه غیرکم؟

ځواب: دا اتیان د نر ونر ته نادر دی والنادر کالعدم، کذا في روح المعاني.

وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُم مِّنْ أَزْوَاجِكُم

او تاسي پرېږدئ هغه څوک چي پیدا کړي ستاسي د نفع اخستلو لپاره یعني الوطي، خدای ﷻ ستاسي ستاسي له مانیو څخه.

یوه سه: چي کلمه د من لپاره د بیان ده، که د کلمه د ما جنس ښځي مراد وي، او یا کلمه د من لپاره د تبعیض ده که چېري د ما څخه عضو مباح د ښځي یعني القبل.

یوه سه: چي په دې تعریض دی پر دې چي ګاهي به دوی د ماینې سره لواطت کاوه لکه روافض چي یې کوي، نو په دې آیت کي دلیل دی پر حرمت د لواطت د ماینې سره یا د ښځي سره کما یدل علیه قوله تعالی في موضع آخر، نسائکم حرث (ای ځای د کښت دی چي تخم د نطفې پکښي وپاشي، خدای ﷻ به حاصل د عیال

درکړی) فاءتوا حرثکم (يعني ځای د کښت چي قبل دی) انی شئتم (څرنګه چي مو خوښه وي په ولاړي وي او که په ناستي وي او که پر بل ممکن کيفيت وي) په صحيح حديث کي راغلي دي، من اتی امرئة في دبرها فهو بريئ مما نزل على محمد ولاينظر الله اليه ای بنظر الرحمة.

بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عٰدُوْنَ ﴿١٦٦﴾

بلکې تاسي يو داسي قوم ياست چي تجاوز کوي د له حلاله ځخه چي زوجات دي و حرام ته چي ادبار الرجال يعني په پوره کول د شهوت تر ټولو خلګو په دې باب مخ مخ ياست بلکې تر حيواناتو الا نادرًا کمامر، او يا د عٰدون معنى مفرطون في المعاصي.

پوښتنه: د لواطت کاره فاعل او مفعول چي عاقلان بالغان وي بالطوع حکم شرعًا څه دی؟

ځواب: امام شافعي او احمد رح وايي حکم يې حکم د زنى دی يعني يا جلد يا رجم، وقال مالک رح حکمه الرجم على الفاعل والمفعول به احصنا او لم يحصنا، او امام الائمة سراج الامة ابو حنيفة رحمه الله وايي تعزير دي ورکړل سي حد شرعي نسته باندي، خلافًا لصاحبيه.

قَالُوْا لَئِنْ لَّمْ تَنْتَهِ يٰلُوْطُ لَتَكُوْنَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِيْنَ ﴿١٦٧﴾

پوه سه: چي لام د لئن خو موطئه دی يعني جواب د قسم محذوف دی يعني که نه منع نه سي ای لوط له دغه دعوت ځخه وتوحيد ته معبود او د نهي ځخه زموږ لواطت ځخه ته به ګرځې يعني موږ به دي وباسو د ځپل ټاټوبي ځخه.

قَالَ إِنِّيْ لِعَمَلِكُمْ مِّنَ الْقَالِيْنَ ﴿١٦٨﴾

لوط ع وويل زه ستاسي د عمل د لواطت او د شرک ځخه د بعض کونکو له ډلې ځخه يم، غاية البغض، نو زما باک نه کيږي په اخراج سره، قال مشتق دی د قلى ځخه چي بغض شديد ته وايي.

الاعراب: پوه سه! چي من القالين متعلق دی په محذوف پوري، والتقدير لقال

من القالين يعني مبغض من المبغضين، او هغه محذوف قال خبر د ان دی يعني في اني ومن القالين صفت لقال وقوله لعملكم متعلق دی په خبرپوري.

پوه سه: چي لوط[ع] ته معلومه سوه چي زما دعوت په دوی کي تاثير نه کوي، نو خدای جل‌جلاله ته يې خواست وکړی چي ما ته نجات راکړې ددوی له مصاحبت څخه، او موږ وساتې له هغه عذاب څخه چي پر دوی راتلونکی دی، حيث قال.

رَبِّ نَجِّنِي وَأَهْلِي مِمَّا يَعْمَلُونَ ﴿۱۶۹﴾

يا ربه ما او زما اهل يعني عيال د هغه شي څخه وساتې چي زما قوم يې عمل کوي.

سوال: دده قوم خو شرک او لواطت کاوه، او لوط‌علیه‌السلام خو نبي معصوم ؤ او لپاره د منع د شرک او لواطت ده ډېره جان فشاني وکړه، نو دی دي څرنګه وايي نجني آه؟

ځواب: مضاف محذوف دی ای نجني من عذاب ما يعملون.

فَنَجَّيْنَٰهُ وَأَهْلَهُۥٓ أَجْمَعِينَ ﴿۱۷۰﴾

نو نجات ورکړی موږ ده ته او دده اهل ته ټولو ته.

پوه سه: چي دا جمله عطف ده پر هغه قال چي مقدر ؤ دمخه تر رب آه، والتقدير قال رب نجني آه.

إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَٰبِرِينَ ﴿۱۷۱﴾

"الا عجوزًا" چي د لوط[ع] ماينه وه واهله يې نوم ؤ او دا استثناء له اهل څخه ده، ولي په سبب د زوجيت دا په اهل کي داخله وه وان كانت كافرة.

درويش وايي: چي ډېر ملايان د عجوز معنی په سپين سري کوي، لکن دا غلطه خبره ده، بلکې هره ښځه که سپين سرې وي او که ځوانه عجوز يې بولي، راغب اصفهاني‌رح وايي چي ښځه ته چي عجوز وايي له دې سببه چي د ډېرو کارو څخه دا عاجزه ده، لکه بامونه نسي ګلولای، پلنډي په شاوړل، باغباني او بزګري کول او د نورو ورته کارو څخه عاجزه ده.

درويش وايي: چي پښتانه هم هره ښځه عاجزه بولي که څه هم ځوانه وي.

"في الغابرين" په باقيينو سره په عذاب کي يعني د خدای ﷻ په تقدير سره ددې سبب د بقاء په هلاک او عذاب کي دا ؤ چي ددې ميلان د قوم پر خوا ؤ او په قبيح د قوم راضي وه، بعض مفسران وايي چي دا په خپل اختيار په قريه کي پاته سوه، او بعض وايي چي په لاره کي يې د ډبره پر سر ولګېده هلاکه يې کړه.

ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ ﴿١٧٢﴾

يعني وروسته تر وتلو د لوط ؑ او دده د اهل له قريې څخه هلاک کړه موږ هغه نور کافران او لواطت کاران.

وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِم مَّطَرًا ۖ فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنذَرِينَ ﴿١٧٣﴾

او موږ وه اوراوه نابلده باران، چي د اسمان له خوا ډبري پر وه اوريدلې، نو بد دی باران د منذرينو يعني بېرول سوو کسانو.

درويش وايي: چي وهب بن منبه ؒ وايي چي د اور باران پر وسو، دا ترجمه د صريح قرآن د هغه آيت څخه خلاف ده (ولما جاء امرنا جعلنا عليها سافلها وامطرنا عليها حجارة من سجيل)

پوه سه: چي لام په المنذرين کي لپاره د جنس دی، ددې سببه چي مضاف والمنذرين ته چي مطر دی فاعل د ساء چي په معنی د بئس دی واقع سي فافهم، والمخصوص بالذم محذوف ای مطرهم.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٧٤﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٧٥﴾

درويش وايي: چي ددې آيت تفسير په کامل ډول دمخه تېر سوی دی فتذکر هداک الله تعالی.

كَذَّبَ أَصْحَابُ لْئَيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٧٦﴾

تکذيب وکړی خلکو د ځنګله د رسولانو چي شعيب ؑ ؤ.

پوه سه: چي په دې آيت کي يې کذب مذکر راوړی کذبت يې نه وو ايه، له دې سببه چي فاعل يې اصحاب دی هغه مذکر دی، او ايکه د يو ځنګله نوم ؤ چي

ډېري درختي يو د بله جاروتلي پکښې وې نژدې و مدين ته، چي په دې ځنګله کي ډېر انسانان اوسېدل، نو شعيب عليه السلام ودې ايکه ته د ځنګله و خلګو ته په نبوت خداى جل جلاله راواستاوه او د مدين نبي هم ؤ، لکن شعيب ؑ د اهل مدين او د ايکه د وګړو څخه نه ؤ، نو په دې سبب خداى جل جلاله دلته داسي وويل:

إِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

چي وويل شعيب ؑ و اهل ايکه ته، يعني اخوهم يې نه وو ايه، ولي چي د شعيب ؑ د اهل ايکه سره يې نسب نه ؤ شريک، او چي د مدين استول يې په بل ځاى کي ذکر کړي دي داسي يې ويلي دي والى مدين اخاهم شعيبًا يې ويلي دي، ولي چي اهل مدين سره د شعيب ؑ په نسب کي شريک ؤ؛

فائده: شعيب بن نوب بن مدين بن ابراهيم ؑ د مور نوم يې ميکيک بنت لوط ؤ.

"الاتتقون" استفهام لپاره د انکار دی، او نفي د نفي اثبات دی يعني له عذاب څخه د خداى جل جلاله وبېرېږئ.

إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٧٨﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٧٩﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٨٠﴾

درويش وايي: چي د دې آيت ترجمه د مخه تېره سوې ده مکررًا.

فائده: دعوت د دغو مذکورينو انبياء کرامو عليهم السلام لکه خداى جل جلاله چي حکايت کړی دی پر يوه صيغه او عبارت وه، سبب يې دادی چي د دغو انبياؤ ؑ دعو پر يوه ډوله ؤ چي امر بالتقوىٰ والطاعة والاخلاص في العبادة والامتناع من طلب الاجر على الدعوة وتبليغ الرسالة، نوم هم داسبب دی چي خداى جل جلاله په بل ځاى کي د قرآن مجيد داسي فرمايلي دي خطابًا لنبينا صلى الله عليه وسلم: انا او حينا اليک کما او حينا الى نوح والنبيين من بعده، وقال الله تعالى واقيموا الدين ولا تتفرقوا.

أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ ﴿١٨١﴾ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ﴿١٨٢﴾

پېمانه پوره ورکوئ، که هغه شی په پېمانه خرڅېدی لکه غنم، وريجي، وربشي، جواري وغيرها په عصر قديم کي د عربو الى اليوم، او مه ګرځئ له هغې

دلې څخه چي حقوق الناس په کمه پیمانه ورکوي چي په عربي تطفیف ورته وايي.

فائده: جمله ''اوفوا الکیل'' سره د معطوفاتو بیان د تقویٰ دی.

او تول کوئ په ترازو برابر سره یعني که هغه مبیع وزني ؤ، لکه سره زر، سپین زر، وسپنه وغیرها.

فائده: مېزان ترازو ته وايي، او د مستقیم معنی عدل ده چي تطفیف نه وي پکښې، په قاموس کي وايي چي قسطاس بضم القاف وکسرها، مطلق المیزان او اقوم الموازین وهو المیزان العدل، او رومي معرب انتهی، یعني لفظ اصلاً رومي دی عربو په عربي کي درج کړی دی.

وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿١٨٣﴾

او تاسي کم مه ورکوئ خلګو ته شیان د هغو که مکیل وي او که موزون وي، او تاسي فساد مه کوئ په مځکه کي بالقتل والغارة وقطع الطریق وغیر ذالک ''مفسدین'' یعني په قصده فساد کوئ، یعني که د سړي قصد د اصلاح ؤ هغه فساد ته مفضي سو، نو پر هغه جرم او ګناه نسته، لکه موسیٰ علیه السلام چي قبطي ظالم چي پر اسرائیلي یې ظلم کاوه لپاره د تادیب یې په سوک وواهه هغه مړ سو، یا د چا څخه فساد خطاء واقع سي، لکه یو سړی چي هوسی مثلاً په غشي ولي هغه پر یو انسان واقع سي او مړ سي هغه ته افساد نه وايي.

وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْأَوَّلِينَ ﴿١٨٤﴾

او وېرېږئ د هغه ذات څخه (مراد ځندي خدای جل جلاله دی) چي پیدا کړي یې یاست تاسي.

پوه سه: چي جبلة بالکسرتین خلقت ته وايي فلابد من حذف المضاف ای ذوی الخلقة چي د مخه وه یعني په زمان کي.

قَالُوا إِنَّمَا أَنتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ ﴿١٨٥﴾

پوه سه: چي مسحرین له بابه د تفعیل دی چي لپاره د تکثیر دی ددوی یعني قوم د شعیب[۴] وویل چي ته هرګز نه یې مګر پر تا سحر کړل سوی دی، مرةً بعد

اخرٰی حتی چي ستا عقل یې سلب کړی دی، نو ځکه دا خبري کوې لکه لېوني.

وَمَآ أَنتَ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا وَإِن نَّظُنُّكَ لَمِنَ الْكَٰذِبِينَ ﴿۱۸۶﴾

او ته نه یې مګر په مثل زموږ په خورک بلکې په ټولو افعالو او صفاتو کي د بشریت، نو ته څه تفضیل پر موږ لرې چي د رسالت دعوٰی کوې.

فائده: ددې دوو جملو تر منځ د واو راوړل دلالت پر دې دی چي دا دواړه صفت د تسحیر او د کونه بشرًا منافي د رسالت سره دی مبالغة في تکذیبه.

پوه سه: چي ان مخفف د مثقل دی، اسم یې ضمیر شان محذوف دی وکلمة اللام في لمن فارقة بین ان النافیة وان المخففة، او شان دادی چي موږ ګمان کوو پر تا چي ته د دروغو ویونکو د ډلې یې په دعوه کي د رسالت.

فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِّنَ السَّمَآءِ إِن كُنتَ مِنَ الصَّٰدِقِينَ ﴿۱۸۷﴾

نو پر موږ راغوځاره کړه یوه ټوټه له اسمان څخه که ته یې له رشتیا ویونکو څخه په دعوه کي د نبوت او رسالت لان المدعي لابد له من شاهد الصدق.

قَالَ رَبِّيٓ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿۱۸۸﴾

شعیب ؑ ورته وویل چي زما خدای خبر دی په عمل ستاسي په چم ستاسي په کیل او وزن کي وغیر ذالک من الشرک والمعاصي، نو خدای ﷻ به جزاء درکړي او عذاب به درباندي نازل کړي ان شاء ولیس نزول کسف السماء عليّ، بل عليّ الدعوة لیس الا.

پوه سه: چي فقیر تفسیر د ما تعملون په عمل سره وکړی دا پر تقدیر ددې چي ما مصدریه سي، او که ما موصوله سي، نو عائد یې په صله کي محذوف دی ای الذي تعملونه.

فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿۱۸۹﴾

نو دوی تکذیب وکړی د شعیب ؑ، نو دوی ونیول عذاب د ورځي د سایوان چي مراد ځندي وریځ ده.

موضوع داسي پیښه سوه چي خدای ﷻ نهایت سخته ګرمي پر دوی مسلطه

کړه حتی چي دوی به دباندي ګزاره نسوای کولای، نو به په زړ خانو کي چي په عربي يې سروب بولي ننوتل زړ خانې به تر دباندي ډېري ګرمي وې، په دې دوران کي خدای ﷻ يوه وريځ پيدا کړه چي ددوی پر مخه يې ښه سايه وکړه، نو دوی ګرده سره جمع سوه او خوشالي يې کول، نو هغې وريځي د اور باران شروع کړی تو له يې وسوځل، په تحقيق د يوم الظلة عذاب د لوی ورځي ؤ، دا قصه په تفصيل سره د سورة طٰه په تفسير کي مطالعه کړئ.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً ۖ وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٩٠﴾

وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٩١﴾

درويش وايي: چي ددې آيت تفسير په اوله قصه کي تېر سوی دي، نو دا اووه قصې چي په دې ځای کي په اختصار سره خدای ﷻ راوړې لپاره د تسلي د آنحضرت ﷺ او لپاره د تهديد د مشرکينو د مکې، وروسته خدای ﷻ بيان کوي حقيت د قرآن او د رسالت د عليه الصلوة والسلام.

وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٩٢﴾

"وانه" ای القرآن، روح البيان وايي چي ضمير د انه راجع و قرآن ته دی که څه هم ذکر دمخه نه دی تېر سوی للعلم به انتهٰی، او مظهري رح وايي چي دا آيت عطف دی على قوله تعالی في اول السورة تلک آيات الکتاب المبين آه، او د کتاب مبين څخه قرآن مبارک مرادی دی، نو مرجع د ضمير دمخه تېر سوی دی، فلا حاجة الی توجيه روح البيان يعني للعلم به فافهم، او روح المعاني وايي عود الی لما في مطلع السورة الکريمة من التنويه بشان القرآن انتهی، نو ددې عبارت معنی هم داده چي مرجع د ضمير د انه دمخه ذکر سوی دی فتدبر.

پوه سه: چي تنزيل مصدر دی په معنی د مفعول ای منزل من رب العالمين.

فائده: له تنزيل څخه چي باب د تفعيل دی او لپاره د تدريج دی، دا فهمېږي چي قرآن مبارک په يوه وار نه دی نازل سوی، بلکې تدريجًا په درويشت (٢٣) کاله کي چي ټوله زمانه د نبوت د عليه الصلوة والسلام وه بشپړه سوی دی.

تنبیه: په وصف کي د رب العالمين اشاره وديٍ ته ده چي نزول د قرآن له آثارو څخه د تربیه د خدای ﷻ او د رحمت د خدای ﷻ دی پر ټولو عالميانو من الانس والجن فافهم هداک الله تعالی.

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ ﴿۱۹۳﴾

ای نزل الروح الامين متلبسًا بالقرآن فالباء للملابسة، او يا کلمه د باء لپاره د تعدیه ده ای انزله، او دا جمله يا حال ده په تقدير د قد کماهو القانون النحوي في الماضي الواقع حالاً او يا لپاره د تاکید د ماسبق ده.

پوه سه: چي مراد له روح الامين څخه جبرئيل عليه السلام دی چي هغه رسول د خدای ﷻ دی في الوحي الى جميع الانبياء عليهم السلام.

پوښتنه: جبرئيل عليه السلام ته روح ولي وايي؟

ځواب: لکونه سببًا لحيوة قلوب المكلفين بنور معرفة الله وطاعته لان الوحي الذي فيه حيوة من موت الجهالة يجرى على يد جبرئيل.

عَلَىٰ قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ ﴿۱۹۴﴾

ستا پر زړه یا محمد (ﷺ) چي ته وګرځې له بېرونکو څخه د خلګو من الشرک والمعاصي، وترک الطاعات، ولتكون متعلق بقوله نزل به آه، او بیان د حکمت الهي دی په نزول کي د قرآن عظيم الشان.

سوال: تخصيص د زړه ولي وکړل سو مع ان علیک اخصر منه؟

ځواب: له دې سببه چي ځای د حفظ د وحي په ټوله جسد کي د انبياء عليهم السلام زړه دی، فالمعنى تلاه عليک يا محمد ﷺ حتى وعيته بقلبک.

پوښتنه: عليه الصلوة والسلام خو مُبشِر هم ؤ نو هغه يې ولي نه کړی ذکر؟

ځواب: هر نبي په ابتداء کي د کفر او شرک له منځه وړلو لپاره راځي، اهل البشارة وروسته پیدا کېږي، او يا لپاره د دفع د معاصيو په آیت کي لکه انبیاء د بني اسرائيلو، او بعض مفسرين وايي چي انذار خو د قسم د تخلية بالخاء المعجمة او تخليه مقدم ده پر تحليه بالحاء المهملة، نو ځکه يې کفايت په انذار سره وکړی فتذکر.

بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُّبِينٍ ﴿١٩٥﴾

په ژبه يعني په لغت د عربو چي معنی يې هر عربي زبان ته واضح ده، ابن عباس رضي الله عنه وايي چي پر لغت د قريشو دی تاچي دوی عذر ونه کړي چي موږ ددې قرآن په معنی نه پوهېدلو.

فائده: حرف جر متعلق دی په نزل پوري او يا په المنذرين پوري، او بعض مفسرين وايي چي ددې آيت معنی داده نزل علی قلبک بلسان عربي، يعني زړه دي په پوهېږي، او که چېري په عجمي ژبه مثلاً پښتو فارسي يا هندي نازل سوی وای لکان نازلاً علی سمعک نه پر زړه، ولي په غوږو خو به دي اورېدلای او زړه به دي په معنی نه پوهېدای.

پوښتنه: تا وويل چي قريش عذر ونه کړي آه، نو عجمو لره دا عذر نه دی پاته چي قرآن عربي ؤ موږ نه په پوهېدلو او که څرنګه؟

ځواب: مخاطب اول د هر بني خپل قوم دی، نو قريش چونکه عرب وه په عجمي لغت نه پوهېدل، نو عذر يې پر ځای دی او پاته عجم سوه هغو ته خو قرآن په ترجمه د واقف اللسان العربي والعجمي به ور رسېږي، نو سوال ددوی بې ځايه دی.

فائده: په دې آيت کي تشريف دی د لغت عربي پر نورو ژبو باندي، ولي قران عظيم الشان عربي دی، او خدای جل جلاله په مبينًا سره ستايلې ده، ولهذا اختار الله عزوجل هذه اللغة لاهل الجنة واختار لغة العجم لاهل النار.

سوال: څرنګه قرآن عربي وبلل سو، او سره ددې چي په قرآن کي د نورو ژبو لغات هم سته، مثلاً فارسي لغت پکښي سته لکه: سجيل: چي په معنی د سنګ ګل دی، او روميه لغت هم پکښي سته نحو فصرهن چي معنی يې ده قطع هن، او سرياني لغت هم پکښي ته، لکه: ولات حين مناص: چي معنی يې په عربي ليس حين فرار ده، او حبشيه لغات هم پکښې دي لکه: کفلين: چي عربي معنا يې ضعفين ده؟

ځواب: چونکه عربو دغه لغات مستعملول په عربي کي او په معنا يې هم پوهېدل په خپل منځ کي نو دا لغات پر منزله د عربي ژبي دي، روی في الحديث الصحيح احب العرب لثلاث، لاني عربي، والقرآن عربي ولسان اهل الجنة في

الجنة عربي، او تر عربي وروسته افصح ژبه د ژبو فارسي ده، وقد ورد في الحديث الصحيح لسان اهل الجنة العربية والفارسية الدرية بتشديد الراء كما في الكرماني وغيره، ذكره صاحب الكافي والقهستاني وابن كمال وغيرهم وصححه.

سوال: دا حديث دمخه د حديث صحيح چي احب العرب لثلاث چي په هغه کي دا عبارت هم راغلی دی ولسان اهل الجنة عربي منافي به نه وي؟

ځواب: لا! ولي چي په حديث سابق کي د حصر عبارت نسته يعني فقط يا ليس لسان اهل الجنة الا العربي روح البيان.

وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ ﴿۱۹۶﴾

درويش وايي: چي اکثره مفسرين پر دې دي چي ضمير انه راجع دی قرآن ته او مضاف محذوف دی (ای ذکر القرآن) يعني خدای ﷻ په زبر قديمه ۇ خبر ورکړی ۇ له قرآن څخه چي نازل به سي پر نبي مبعوث في اخير الزمان، او بعض مفسرين وايي چي ان معنی القرآن في الکتب المتقدمة لکن دا په اعتبار د اغلب دی فان التوحيد وسائر مايتعلق بذاته تعالی وصفاته، وکثير من المواعظ والقصص مذکورة في الکتب المتقدمة، دا معنی نه ده چي ټوله مضامين د قرآن په کتب متقدمه وو کي مسطور وه حتی يرد چي غالب ګمان خو دادی چي قصه د افک د عائشې رضي الله عنها يا نکاح د امرئة زيد يا اوائل د سورة التحريم وغير ذالک خو په کتب متقدمه وو کي نه وه، مظهري رح وايي چي بعض حنيفيان وايي چي قرآن نوم دی د معنی فقط لانه لمن يکن القرآن بهذه العبارت العربية في الکتب المتقدمة قطعًا، مظهري رح وايي وکذا روح المعاني چي دا قول مردود دی بلکې قرآن اسم د نظم او معنی جميعًا دی، ولي چي خدای ﷻ داسي وويل قرآنًا عربيًا فان العربي صفة للنظم ليس الا، او لويه خبره هم داده چي قرآن معجزًا بالنص والاجماع والاعجاز من خواص النظم يعني چي په نظم کي د قرآن دومره لوی فصاحت او بلاغت نغښتی دی چي له طوقه د بشر خارج دی، ومعنی القرآن ليس کک، مثلاً قصة يوسف ع بدون مراعات النظم العربي ليس خارج عن طوق البشر، ددې سببه وجنب ته ترجمه د قرآن په فارسي روا ده مثلاً حمديست مر خدايرا که افرزينده عالميان است چي ترجمه د الحمد لله رب العالمين ده.

فائده مهمه: له امام اعظم ابو حنيفيه رحمة الله عليه څخه منقول ده چي قرائت د قرآن په لمانځه کي په فارسي ژبه روا دی، ولي نظم يعني عربي عبارت رکن غير لازم دی په قرآن په حق کي د لمانځه رعايةً للخضوع يعني تاچي ذهن د قرآني الفاظو فصاحت او بلاغت ولاړ نسي، او حضور د لمانځه ولاړ نسي، خلافًا لصاحبيه ابی يوسف او محمد رح.

درويش وايي: چي ددې عبارت د تصحيح لپاره ډېرو حنيفي علماؤ کوشش کړی دی لکن دا په صحيح سند رسېدلې ده چي امام اعظم رح له دې خبري څخه رجوع کړې ده، يو خو توجيه ته يې ضرورت نسته، فتاوی حنيفيه وايي وبه يفتی، والله اعلم بالصواب.

اَوَلَمْ يَكُنْ لَّهُمْ اٰيَةً اَنْ يَّعْلَمَهٗ عُلَمٰٓؤُا بَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ ﴿۱۹۷﴾

آيا دوی لره چي مراد ځندي کفار د قريشو دی دا حجت او دليل نه دی چي پېژني يعني محمد ﷺ دده په نعت سره چي په تورات کي موجود دی (كما يعرفون ابنائهم او يا ضمير راجع دی و قرآن ته يعني قرآن منزل من عند الله دی) ملايان د بني اسرائيلو، عطيه رح وايي چي دغه علماء پنځه کسه وه عبدالله بن سلام و ابن يامين و ثعلبة و اسد و اسيد رض، او ابن عباس رض وايي چي کفار د قريشو د مکې څخه يهودو ته د مدينې خط واستاوه او په باره کي د محمد ﷺ يې له دوی څخه پوښتنه کړې وه، او هغو يې په ځواب کي داسي ورته نوشته کړي وه، ان هذا لزمانه وانا لنجد في التورات نعته وصفته.

درويش وايي: چي اوس بيرته د آيت مذکوره د ترکيب پر لور، پوه سه! چي همزه لپاره د انکار د نفي دی چي مرجع يې اثبات دی، او کلمه د واو عطف ده پر مقدر باندي يعني وروسته تر همزه او دمخه تر واو، اولهم حال دی له آيت څخه او ضمير د لهم راجع دی و مشرکانو ته د قريشو، او آية خبر دی د يکن او ان يعلمه اسم د يکن دی قدم الخبرء على الاسم للاعتناء بالمقدم يعني آيةً، والتقدير الم يعرفوا رسولهم ولم يكن لهم آية دالةً على انه تنزيل رب العالمين وانه في زبر الاولين ان يعرفوه علماء بني اسرائيل ای قد كان علمهم ای علماء بني اسرائيل آيةً على صحة القرآن وحقية الرسول ﷺ فافهم.

وَلَوْ نَزَّلْنٰهُ عَلٰى بَعْضِ الْاَعْجَمِیْنَ ﴿١٩٨﴾

پوه سه: چي اعجمين جمع د اعجم ده اعجم هغه چاته وايي چي ښه او فصيح عربي نسي ويلای که څه هم په نسب عرب وي، والعجمي هو المنسوب الى العجم يعني په نسب کي که څه هم په عربي ژبه کي ډېر فصيح وي، نو معنى د آيت داده که موږ نازل کړی قرآن پر يو سړي چي غير فصيح اللسان ای په عربيت کي هذا ماقاله المظهري، او بيضاوي او روح البيان وايي چي اعجمين جمع اعجمي ده په تخفيف د يا، نو ځکه په جمع يې جمع السلامة راغله، او که جمع د اعجم وای لکه مظهري چي وايي، نو بيا يې جمع السلامة نه وه روا، ولي د صرف په کتابو کي وايي افعل فعلاء لايجمع جمع السلامة.

فَقَرَاَهٗ عَلَیْهِمْ مَّا كَانُوْا بِهٖ مُؤْمِنِیْنَ ﴿١٩٩﴾

نو که دا عجمي قرآن تلاوت کړی وای پر دوی يعني اهل مکه نه به وای گرځېدلي دوی يعني اهل مکه په قرآن سره مؤمنان لفرط عنادهم واستکبارهم من اتباع الاعجمي او لعدم فهمهم يعني يقولون ما نفقه ما تقول.

كَذٰلِكَ سَلَكْنٰهُ فِیْ قُلُوْبِ الْمُجْرِمِیْنَ ﴿٢٠٠﴾

پوه سه: چي کذالک په محل کي د نصب دی په فعل محذوف سره چي تفسير يې وروسته فعل کوي چي دې ته په علم نحو کي منصوب على شريطة التفسير وايي.
پوه سه: چي ضمير د مفعول راجع دی و شرک او تکذيب ته چي دلالت هغه دمخ عبارت پر وکړی ما کانوا به مؤمنين والمعنى ادخلنا الشرک والتکذيب "في قلوب المجرمين" په زړو کي د مجرمانو يعني المشرکين او بعض مفسرين وايي چي د سلکناه ضمير راجع دی و قرآن ته، والمعنى ادخلنا القرآن في قلوب اهل مکة يعني فعرفوا معانيه واعجازه يعني کونه خارجًا من طوف البشر.

لَا یُؤْمِنُوْنَ بِهٖ حَتّٰى یَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِیْمَ ﴿٢٠١﴾

ومع ذالک لايؤمنون به عنادًا وتکبرًا، تر هغو چي دوی ووينی عذاب دردناک يعني عذاب النار په ورځ د قيامت يا په قبر کي، نو هغه وخت به دوی

مجبور سي وايمان ته لكن د هغه وخت ايمان فائده نه لري.

پوه سه: چي په دې آيت كي اخبار دی په حال سره د هغه چا چي خدای پاک علم پر لري چي دوی به پر شرک مري، دا خبره ما ددې لپاره وکړه چي ډېر اهل مکه چي په وخت كي د نزول ددې آيت مشركان وه لكن وروسته يې ايمان راوړی، يعني ايمان يې تروخته د ليدلو د عذاب اليم نه وځنډاوه... سعدي رح وايي:

تو پيش از عقوبت دری عفوه کوب...... كه سودی ندارد فغان زير چوب

فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَّهُمْ لَا يَشْعُرُوْنَ ﴿۲۰۲﴾ فَيَقُوْلُوْا هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُوْنَ ﴿۲۰۳﴾

نو به راسي دا عذاب و دوی ته نابېره يعني بېله کومي علامې د ليدلو او دوی به علم بلكې ظن نه لري په وخت كي د راتلو د هغه عذاب، نو دوی به په وخت كي د راتلو د عذاب ووايي د تحسر د پښېمانۍ پر خپل كفر او عصيان، آيا موږ ته به مهلت نه راکړي يعني چي بيرته دنيا ته ولاړ سو او ايمان راوړو او اطاعت د خدای جل جلاله وکړو.

پوه سه: چي استفهام لپاره د تمنی د مهلت دی، مقاتل رح وايي چي خدای پاک چي پر ژبه د رسول الله صلی الله علیه وسلم د عذاب بيان وکړی، نو دوی وويل يعني و عليه الصلوة والسلام ته الى ما توعد به (ترڅو پوري چي ته موږ بېروې په عذاب سره) مطلب يې دا ؤ چي رادي سي عذاب فقال الله تعالى عزوجل.

اَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُوْنَ ﴿۲۰۴﴾

آيا په عذاب زموږ دوی په تلوار غوښتنه کوي او په وخت د نزول د عذاب يعني في يوم القيامة دوی طلب د مهلت به کوي.

فائده: همزه لپاره د انكار او تعجب دی او فاء عطف ده پر مقدر باندي، والتقدير، ا بوعيدنا لايستقينون فبغد ابنا يستعجلون، ګاهي به يې ويل انزل علينا حجارة من السماء او ايتنا بعذاب اليم، او ګاهي به يې ويل فائتنا بما تعدنا ان كنت من الصادقين، دا ټولي خبري بناء پر اعتقاد ددوی وې چي دوی بعث بعد الموت او عذاب يې نه مانه، بلكې ددوی دا خيال ؤ چي موږ به ډېر عمرونه په صحت او سلامتيا سره تېروو، نو خدای پاک رد کړی استعجال ددوی.

أَفَرَءَيْتَ إِن مَّتَّعْنَٰهُمْ سِنِينَ ﴿٢٠٥﴾

استفهام لپاره د تقرير دی او فاء معطوف ده پر مقدر باندي والتقدير اتفکرت فرئيت يعني فعلمت والمخاطب کل من ياتي منه الرؤية، که موږ تمتع ورکړو دوی ته يعني فائده اخستل په ژوند سره د ډېرو کلونو حتی لکه د دنيا ټول عمر.

پوه سه: چي دا جمله مربوط ده په هغه قول سره ددوی: هل نحن منذرون وما بينهما اعتراض يعني جمله معترضه ده لپاره د توبيخ.

پوښتنه: ارئيت هر ځای چي راسي علماء يې په اخبرني ترجمه کوي حتی چي ددې آيت ترجمه يې داسي کړې ده، اخبرني يا من يصلح للخطاب دا ترجمه ددې لفظ څرنګه کېدای سي؟

ځواب: توجيه يې داسي ده چي رؤيت يعني ليدل په سترګو د اقوی د اسبابو څخه د اخبارؤ او اشهر د اسبابو د اخبارؤ، نو له دې سببه د عربو په استعمال کي ارئيت په معنی د اخبرني دی.

ثُمَّ جَآءَهُم مَّا كَانُوا۟ يُوعَدُونَ ﴿٢٠٦﴾

او وروسته تر دا ډېر عمر تېرېدو دوی ته راسي هغه عذاب النار چي ددوی سره وعده کړل سوې وه په قرآن کريم کي يا پر ژبه د رسول الله ﷺ.

مَآ أَغْنَىٰ عَنْهُم مَّا كَانُوا۟ يُمَتَّعُونَ ﴿٢٠٧﴾

کلمه د ما نافيه ده يعني هيڅ فائده به ونه رسوي دوی ته يعني په دفع د عذاب هغه شی يعني ډېر عمر چي دوی تمتع په کړې وه، نو کلمه د ما د وهم موصوله ده والعائد محذوف يعني يتمتعون به، او يا مصدريه ده ای تمتعهم الطويل.

تاريخ خبري کوي چي عمر بن عبدالعزيز رحمه الله ذالک الملک العامل العادل، يوه ورځ چي د خلافت پر کرسۍ کښېنستی د دغه آيت تلاوت به يې کاوه لپاره د پند اخستلو او ځان ته د نصيحت کولو.

روايت دی چي هارون الرشيد خليفه يو سړی بندي کړی ؤ په محبس کي نو دې سړي پهره دار سپاهي ته وويل چي ته امير المؤمنين ته زما له خوا ووايه کل يوم مضٰی من نعمتک ينقص من محنتي، والمعنی هره ورځ چي تېرېږي په نعمتو کي

ستا زما محنت هغومره کمېږي ، والامر قريب (يعني مرګ نژدې دی) والموعد الصراط (يعني زما او ستا دواړو د وعدې ځای پل صراط دی) والحاكم الله (او حاکم خدای ﷻ دی)، نو هارون الرشيد ته چي سپاهي د بندي خانې شفاهي عرضه ورسول، هارون غځار سو اوبې هوشه سو، چي په هوش کي راغلی سپاهي ته يې امر وکړی هغه بندي ازاد کړه.

راوي وايي چي ميمون بن مهران رح د حسن بصري رح د ليدلو هوا داره ؤ، اتفاقًا په طواف کي سره يو ځای سوه، نو مهران رح ورته وويل چي ماته وعظ وکړه، حسن بصري رح فقط دغه آيت ورته ووايه "افرئيت" ترپايه پوري، مهران رح ورته وويل لقد وعظت فابلغت و اوجزت، قسم په خدای دی چي نصيحت دي راته وکړی او ډېر بلاغت آميزه او کوتاه.

ابيات

جهان بی فائيست و مردم فريب .... که از دل ربايد قد او شکيب
نگر تا بجاهش نه گردی اسير .... نگردی پی مالش اندر زخير
که آندم که مرگ اندر آيد زراه .... نه مالت کند دستگيری نه جاه
(شکيب معنی صبر)

وَمَآ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنذِرُونَ ﴿٢٠٨﴾

او موږ نه ده هلاکه کړې يوه قريه (يعني اهل د يوې قريې، کلمه د من لپاره د استغراق د نفي ده) مګر نه په داسي حال کي چي دې قريې لره يعني اهل د قرية به بېرونکي وه، يعني رسولان به وه نو دوی د خپل کفر او عصيان څخه لاس نه اخستی.

سوال: قريه خو مفرد ده، نو منذر خو بې يو ؤ، نو منذورن يې جمع ولي راوړه؟

ځواب: منذرون يې له دې سببه جمع راوړه چي منذر رسول او دده تابعان وه، او بل ځواب دادی چي قرية په سبب د د خول من استغراقي حکم د جمع لري او منذرون خو لفظي جمع ده او علماء د اصول الفقه وايي چي مقابله د جمع په جمع سره توزيع د احاد کوي پر احاد، نحو رکبوا دوابهم وليسوا ثيابهم، کريمه: اذا قمتم الى الصلوة فاغسلوا وجوهكم الآية.

ذِكْرٰى ۛ وَمَا كُنَّا ظٰلِمِيْنَ ﴿۲۰۹﴾

"ذکرٰی" ای تذکرة، نو محلاً منصوب دی مفعول له دی د الا لها منذرون، او یا مفعول مطلق دی لان التذکرة بمعنی الانزار نحو قعدت جلوسًا، او یا مرفوع محلاً دی صفت د منذورن دی، او موږ نه یو په اهلاک د قرٰی مذکوره ظالمان چي غير ظالمان دي هلاک کړو او یا د مخه تر انذار ببعث الرسول دی څوک هلاک کړو.

سوال: ذکرٰی خو مصدر دی نو صفت څرنګه کېدای سي؟

ځواب: مضاف ورسره محذوف دی ای ذوو الذکرٰی او یا حمل مبالغةً دی لکه زید عدل فافهم.

وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيٰطِيْنُ ﴿۲۱۰﴾

نه دی نازل کړی قرآن شیطانانو.

پوه سه: چي اهل مکه به ویل چي محمد (ﷺ) کاهن دی، او دده سره شیطانان ملګري دي، هغه شیطانان چي اسمان ته نژدې سي اود ملکو خبري واوري غه محمد ته راوړي چي دی وايي چي دا قرآن کلام الله پر ما نازل سوی دی، او رسول د خدای یم.

فائده: دا خبره دوی له دې درکه څخه کول چي په وخت کي د بعثت د رسول اللهﷺ په عربو کي کاهنان او غیب ګویان چي د هر یو سره شیطان یا په اصطلاح جن ملګري ؤ چي اسماني او د ملکو څخه اورېدلي خبري به يې دوی ته راوړلې.

وَمَا يَنْۢبَغِيْ لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيْعُوْنَ ﴿۲۱۱﴾

او نه ښايي شیطانانو لره چي قرآن دي راوړي، ولي چي قرآن مبارک سر ترپایه هدایت دی، او شیطانان خو خلګ و ضلال ته رابولي، نو څرنګه به دوی د هدایت خالص خبري و آنحضرتﷺ ته راوړي "ولایستطیعون" او نه هم دوی طاقت لري چي د غیب د خبرو چي په قرآن کي سته لکه جنت او دوږخ یا قصې د انبیاء کرامو علیهم السلام یا قصې د هلاک د امم ماضیه وو په سبب د دوام ددوی پر شرک باندي راوړي او پر علیه الصلوة والسلام دي القاء وکړي، ولي دا خبري خو د شیطانانو د مرام سره منافي دي، کما لایخفٰی.

إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ ﴿٢١٢﴾

دا جمله دلیل ده د لایستطیعون، یعني شیطانان له اوریدلو څخه د خبرو د ملکو د اسمان څخه ممنوع سوي دي، ولي چي په هغه لمبه چي د بوه ستوري څخه چي شهاب یې بولي دوی ویشتل کیږي، تفاسیر وایي چي د عیسیٰ علیه السلام تر بعثت دمخه استراق السمع د شیطانانو ډیر وه او کاهنان تر شمېر ډېر وه، او چي عیسی[۴] مبعوث سو پر استراق السمع باندي في الجملة بندیز ولګېدی لکن یک لخته دا لار نه وه بنده او علیه الصلوة والسلام په بعثت سره دا لار بېخي بنده سوه.

فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ ﴿٢١٣﴾

او ته یا محمد (صلی الله علیه وسلم) به عبادت نه کوې سره د خدایه د بل خدای (یعني مشرکان د مکې چي خدای جل جلاله خو یې منی لکن خپل بتان یې د خدای شریکان بلل په عبادت کي او فرضًا که ته دا غسي وکړې ته به د معذبینو په ډله کي وګرځې.

پوه سه: چي کلمه د فاء جزاء د شرط محذوف ده ای اذا عرفت یا محمد حال المشرکین فلا تعبد معه الهًا آخر.

پوښتنه: پر علیه الصلوة والسلام خو منهي عنه چي شرک دی محاله ځ لانه معصوم، نو څرنګه دی په دې خطاب سره مخاطب سو؟

ځواب: روح المعاني، روح البیان، مظهري، قرطبي الغرض ټوله مفسران وایي چي په دې خطاب حکمت نور ټینګول دي د عزیمت دده پر توحید او باعثه کول دي دده پر زیادت د اخلاص د رب عزوجل سره، سید المفسرین عبدالله بن عباس رضي الله عنهما وایي یحذر به غیره (یعني په دې خطاب سره خدای پاک نور خلګ بېروي) یقول انت اکرم الخلق علي ولو اتخذت الهًا آخر لعذبتک (یعني ته یا محمد صلی الله علیه وسلم سره ددې چي عزتمند د ټوله مخلوق یې، پر ما باندي لکن معهذا که ته د اله آخر عبادت وکړې زه به عذاب درکړم) او په عین حال کي دا خطاب لطف او نرمي د خدای پاک د نورو مکلفینو سره په دې معنی چي اشراک دومره قبیح او بد شی دی بحیث ینهی عنه من لایمکن صدوره منه یعني سید البشر صلی الله علیه وسلم فکیف من عداه[۴] چي شرک څنګه دي صادر سي، وداسي بیان ته اهل علم المعاني تعریض وایي دا تعریضات په هره ژبه او عرف کي سته مثلاً یو سړی نافرمانه مریی لري خپل زویته ووایي که چېري دي زما په خوله

ونه کړه تر شلاخو به دي لاندي کړم او ضرب شدید به درکړم، تعریض دی پر نافرمانه مريي باندي فافهم وقس عليه سائر انواع التعريض.

وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ ﴿٢١٤﴾

او وه بېروه يا محمد (ﷺ) قبيله او قوم خپل الاقرب فالاقرب لان الاقربين اولى بالاهتمام، او د اقربينو په ويلو کي نفي د تهمت دی پر عليه الصلوة والسلام يعني د نورو خلګو له خوا څخه چي دوی به وايي چي خپل قريبان له شرک څخه نه منع کوي او موږ ته وايي چي شرک مه کوئ.

درويش وايي: چي بخاري او مسلم له سعيد بن جبير رض څخه او هغه له ابن عباس رض څخه روايت کړی دی چي څه وخت چي دا آيت نازل سو (وانذر عشيرتک الاقربين) نو رسول الله ﷺ وه غره ته پورته سو، نو شروع يې وکړه يا بني فهر يا بني عدي يعني کوچني قبائلو ټولو ته يې نعرې شروع کړې يعني قبائل قريش حتى خلګ يعني قريش راغونډ سوه چي څه قصه ده او يو چا چي په خپله فرصت نه درلودی بل نفر به يې خپل پر ځای ورواستاوه چي وګوري چي څه موضوع ده، په اجتماع کي ابو لهب هم راغلی، نو عليه الصلوة والسلام داسي وويل ارئيتکم (يعني تاسي خبر راکړئ که زه تاسي ته خبر درکړم چي ما يوه ډله د اسانو سپاره په وادي کي د مکې وليدل چي پر تاسي د غارت په قصد را روان وه) اکنتم مصدقي (آيا تاسي زما تصديق کوئ؟ خلګو يعني قريشو ورته وويل) نعم! هو ماجربنا عليک الا صدقًا (موږ په تا کي نه دي تجربه کړي مګر رشتيا ويل)، نو عليه الصلوة والسلام ورته وويل فاني نذير لکم من بين يدي عذاب شديد (زه بېرونکی يم تاسي لره د حضور د عذاب شديد يعني که تاسي ايمان نه راوړئ) نو ابو لهب ورته وويل تبًا لک سائر اليوم لهذا جمعتنا.

پوه سه: چي د تبًا معنى هلاګا ده، تا ددې لپاره موږ را جمع کړي يو؟ فنزلت تبت يدا ابي لهب وتب الى اخير السورة، او داغه رنګه په بخاري او مسلم کي په روايت د ابو هريره رضي الله عنه داسي حديث راغلی دی قال قام رسول الله ﷺ حين انزل الله هذه الآية وانذر عشيرتک الاقربين، قال يا معشر القريش يا ورته کلمه (د

روای شک دی) اشتروا انفسکم (رانسئ خپل ځانونه یعني خلاص یې کړي په ایمان راوړلو سره) لا اغني عنکم من الله شیئًا (زه فائده نسم رسولای یعني په حیث د قرابت قومي له عذاب څخه د خدای ﷻ یعني په ورځ د قیامت که تاسي پر کفر تر مړیني دوام وکړئ) یا بني عبد مناف لا اغني منکم من الله شیئًا (ترجمه یې د ماقبل پر ډول ده) یا عباس بن عبد المطلب لا اغني من الله شیئًا، یا صفیة عمة رسول الله لا اغني عنک من الله شیئًا، یا فاطمة بنت محمد (ﷺ) سلیني من مالي ماشئت لا اغني من الله شیئًا (یعني ان کفرت)

درویش وایي: چي مظهري رح څه نور روایتونه راوړي دي په روایت د بغوي رح په اخیر کي یې والله اعلم ویلی دی، درویش هم وایي: والله اعلم کیف هذه الروایات.

روح المعاني وایي چي په بعض روایاتو کي راغلي دي چي دا آیت نازل سو (وانذر عشیرتک الاقربین) رسول الله ﷺ امر کړی علي کرم الله وجهه ان یصنع طعامًا ویجمع له بني عبد المطلب، نو علي کرم الله وجهه هم دغسي وکړه فجمعهم او دوی څلوېښت کسه وه، نو وروسته تر ډوډۍ خوړلو علیه الصلوة والسلام اراده د انذار ددوی وکړه، نو ابو لهب سبقت و خبرو ته وکړی او داسي یې وویل لقد سحرکم صاحبکم (یعني محمدًا) نو خلک ټوله ولاړ سوه، دا بله ورځ بیا علي کرم الله وجهه امر ورکړی چي بیا ددغو خلکو مهماني وکړه علي رض هم هغسي وکړه، ډوډۍ چي وخوړل سول علیه الصلوة والسلام و خبرو کولو ته مبادرت وکړی او وه یې ویل یا بني عبد المطلب اني انا النذیر الیکم الله وبشیر قد جئتکم بما لم یجئ به احد یعني توحید الله بالعبادة، جئتکم بالدنیا والآخرة (یعني په آخرت کي به مو ځای جنت وي او په دنیا کي به جهاد د کفره سره او پر هغو به غالبه سئ د هغو په غنائمو به غنیان وګرځئ) فاسلموا تسلموا (نو تاسي اسلام قبول کړئ تاسي به د دنیا او د آخرت له عذابه څخه سالم کړل سئ) واطیعوا تهتدوا، په اخیره کي روح المعاني ویلي دي الی غیر ذالک من الروایت والاخبار واذا صح الکل فطریق الجمع ان یقال بتعدد الانذار، دی وایي چي بعض له روایاتو څخه داسي هم سته چي په هغو سره دلیل وایي شیعه ګان په امر الخلافة، دوی وایي چي خلیفه بالحق او وصي مطلق د علیه الصلوة والسلام علي کرم الله وجهه ؤ لکن خلفاء ثلاثة یعني ابوبکر، عمر او عثمان رضي الله عنهم د علي کرم الله وجهه سره ظلم

وکړی او خلافت یې ځندي غصب کړی، روح المعاني وایي چې هغه حدیثونه یا تاویل لري او یا ضعیف دي یا موضوعي انتهی کلامه.

درویش وایي: چې په دې اخیره خبره کې چې په دې سره شیعه ګان دلیل وایي په امر کې د خلافت آه، اشاره و هغه روایت ته ده چې مظهري رح راوړی دی په روایت د محمد اسحاق له ابن عباس عن علي رضي الله عنه چې روایت هغه ؤ چې روح المعاني راوړی ؤ او فقیرهم رانقل کړی آنفًا یعني چې علیه الصلوة والسلام امر کړی علي کرم الله وجهه چې ته مهماني د عبدالمطلب و ټبر ته جوړه کړه آه، همدغه روایت مظهري رح ډېر اوږد رانقل کړی دی چې تخمینًا یوه صفحه یې په نیولې ده، خو فقیر نور نه رانقل کوي د مقصد ځای به یې رانقل کړي، نو ډوډی چې وخوړل سول نو علیه الصلوة والسلام وویل چې څوک زما وزارت قبلوي چې هغه زما ورور او وصي هم وي، حاضرینو ټولو انکار وکړی، حضرت علي رض وایي چې زه تر ټولو په عمر کې کم وم، ما وویل انا یا رسول الله زه ستا وزارت قبلوم انا وزیرک، علي رض وایي فاخذ علیه الصلوة والسلام برقبتي (زه یې تر مغزي ونیولم او وه یې ویل ان هذا خي ووصي وخلیفتکم فاسمعوا له واطیعوه، فقام القوم یضحکون امرنا ان نسمع لعلي ونطیعه انتهی) نو دا روایت که صحیح سي خو د شیعه لوی سند دی چې خلیفه د علیه الصلوة والسلام علي رض دی.

تنبیه: په روایت کې وزارت راغلی دی په معنا د کومک دی او د خلافت دی وروسته تر علیه الصلوة والسلام، نو روح المعاني ودغه روایت ته اشاره وکړه چې یا ضعیف دی یا موضوعي دی.

درویش وایي: چې د داسي روایتو نقل و مظهري رح ته مناسب نه وه، ولې چې ددې آیت وانذر عشیرتک الاقربین په باب صحیح حدیثونه په روایت د بخاري او مسلم موجود دي، چې مظهري رح بعض د هغو رانقل کړي هم دي، والله المستعان وعلیه التکلان، روح المعاني او روح البیان فقط اعتماد پر صحیح طریقه د حدیث کړی دی، د دښمن یعني شیعه لاریې بنده کې ده.

تمهید لترجمة الآیة چې رابسي: پوه سه! چې خفض کښته کېدلو ته وایي او آیت مجازًا په معنی د تواضع او شفقت دی، او او جناح د مرغه وزرته وایي چې هر

طرف ته یو وزر لري، او په انسان کي دوه جانبه د اوږو جناحان بولي او یوه ته جناح وايي تشبیهًا بجناحي الطائر، او په غزواتو کي د علیه الصلوة والسلام چي پر پنځه قسمه وېشل کېدې.

(۱) مقدمة الجیش: چي تر لښکر دمخه به روان وه لپاره د کار سازۍ د لښکر چي یو ځای به یې اړول.

(۲) ساقة الجیش: چي تر لښکر ډېر وروسته به را روان وه، چي که چېري د لاري په اوږدو کي یو شی د لښکر څخه لوېدلی وای هغه به یې را ټولاوه، او یا له عسکرو څخه که کوم د عذر پر بناء له لښکر څخه پاته سوی وای هغه به یې د ځان سره را رهي کاوه.

(۳) میمنة الجیش: دوې ډلي د لښکر چي یوه به پر راسته طرف د لښکر را روانه وه د حفاظ لپاره د غازیانو چي دښمن په دغه طرف کي د حملې لپاره پټ نه وي.

(۴) میسرة الجیش: یوه ډلګۍ به چپه طرف ته د لښکر روانه وه مثل غرض میمنة الجیش، او دې دواړو ته یې جناحا الجیش تشبیهًا بجناحی الطائر.

(۵) قلب الجیش: او لوی فوج چي په هغه کي به امیر الجیش هم ؤ قلب الجیش یې ورته وایه.

پوه سه: چي مرغه چي د مځکي و خواته راکښته کېږي وزرونه کښته کړي چي دا مشبه به دی د تواضع او شفقت.

فائده: مرغه چي الوځي وزرونه لوړ کړي چي دا شاعران په تکبر سره مشابه کوي.

فائده: په آیت شریف کي یا اشاره تمثیلیه ده، حاصل دا چي یو هیئت چي منتزع د ډېرو شیانو څخه دی مشابه یې کړی د بل هیئت سره چي هغه هم له ډېرو څخه منتزع وي چي مثال مشهور یې په علم البیان کي دی چي سړی چي بل سړی ویني چي ډېر فکر جن وي ګاهي سر پر زنګانه کښېږدي او ګاهي څنګ ووهي' وهکذا نور اوضاع، نو هغه سړی چي دا بل سړي پر مذکوره حالاتو ولیدی داسي ورته ووایي: رئیتک تقدم رجلاً وتؤخر اخرٰی فتفکر في الهیئتین للمشبهٔ والمشبه لتکون الاستعارة التمثیلیة لک واضحًا، او په آیت شریف کي مجموع هیئت د مرغه چي وزرونه یې کرار کرار کښته کړه اخیرًا مځکي ته یې ځان ورساوه

دا هيئت مشبه به دی، او مجموع هيئت د تواضع او پر هغه رحم کول او ځان ته نژدې کول دا مشبه دی فتدبر في الهيئتين ليكون الاستعارة التمثيلة في الآية واضحًا غاية الوضوح.

او يا په آيت کې يوائې استعاره تبعيه ده، په علم بيان کې وايې چې مجاز په مصدر کې د يو فعل کول استعاره اصليه بولي، او په فعل کې د هغه مجاز کول استعاره تبعيه بولي، لکه يو سړی چې ووايې قتلت زيدًا لکن ده ضرب شديد ورکړی وژلي يې نه دی فافهم، او په آيت شريف کې په لفظ کې د اخفض چې صيغه د امر او فعل ده تواضع ځندې مرادسې او مراد ده.

درويش وايي: اذا عرفت هذا لتمهيد، نو اوس ترجمه د آيت کريمه واوره.

وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢١٥﴾

ای لين جانبک وتواضع وترحم يا رسول الله، د هغه چا لپاره چې ستا متابعت کوي، چونکه من اتبع عامؤ چې متابعت په دين کې او په دنياې امورو کې، لکن تواضع د عليه الصلوة والسلام صرف د دين د تابع لپاره وه، نو ځکه خدای پاک بيان وکړی ''من المؤمنين''

فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢١٦﴾

که يې ستا ځخه عصيان کاوه يعني په دين کې يې ستا متابعت نه کاوه، نو ورته ووايه چې زه بېزاره يم د هغه شي ځخه چې تاسي عمل کوي من الشرک والمعاصي، نو پر دې تقدير کلمه د ما موصوله ده والعائد محذوف ای تعملونه، او يا زه بېزاره يم ستاسي له عمل ځخه، نو پر دې تقدير کلمه د ما مصدريه ده کما لايخفٰی.

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ﴿٢١٧﴾

پوه سه: چې توکل تفويذ دی د خپل کاروبل ته.

تنبيه: توکل په معنی مذکوره سره عقلاً او شرعًا نه دی روا مګر و هغه چا ته چې هغه به قادر پر نفع او ضرر د سړي وي او خبر په خير و شر د سړي به وي او په عاقبت د کار د سړي به هم خبروي الیٰ غير ذالک من القدرة التامة والعلم الکامل ولهذا قال ''علی العزيز'' پر هغه ذات توکل وکړه يا محمد (ﷺ) چې غالب دی

او دفع د اعداء ستا ستا څخه کولای سي او هم تاته کومک پر دښمنانو درکولای سي ''الرحيم'' هغه ذات چي مهربان دی پر تا او ستا پر اتباعو من المؤمنين.

الَّذِیْ یَرٰىكَ حِیْنَ تَقُوْمُ ﴿۲۱۸﴾ وَ تَقَلُّبَكَ فِی السّٰجِدِیْنَ ﴿۲۱۹﴾

هغه ذات چي تا ويني چي کله ته ولاړ سې و لمانځه ته (وتقلبک آه) عطف دی پر ضمير منصوب په ''يراک'' کي، والمعنى ويرى تقلبک في صلوتک (نو مراد د ساجدينو څخه مصلين دي) يعني په حال کي د قيام او رکوع او سجدې او قعود اوله ناسته يا اخيره ناسته.

فائده: ابن عباس رض د ساجدينو ترجمه په مصلين سره کړې ده، او مقاتل رح وايي چي کلمه د فاء په معنى د مع ده حيث قال اى ومع المصلين في الجماعة، او د يراک معنى يې دا کړې ده يعني يراک حين تصلى وحدک، روح البيان د حين تقوم ترجمه په تهجد کړې ده يعني حين تقوم من الفراش للتهجد في جوف الليل، وفي الحديث الصحيح افضل الصلوة بعد الفريضة صلاة الليل.

درويش وايي: چي د تهجد د لمانځه شان د نورو نوافلو رنګه نه دی، بلکې که سړی د تهجد سره عادت درلودی او يوه شپه د مريضۍ يا د استغراق څخه د نوم ځندي پاته سوه هر څو رکعته چي بې ده شپې کوله هغه مقدار رکعتونه به د ورځي راګرځوي او نور نوافل قضاء نه لري، ويدل على ذالک حديث عائشة رضي الله عنها ان النبي ﷺ کان لايدع صلوة الليل وکان اذا مرض او کسل صلى قاعدًا، وروى عنها ايضًا اذا فاتته الصلوة من الليل من وجع او غيره صلى من النهار (١٢) رکعت، رواه مسلم.

بيضاوي رح وايي چي څه وخت چي منسوخ سو فرضيت د قيام الليل يعني التهجد، نو رسول الله ﷺ په هغه شپه پر کورو د اصحاب کرامو ګرځېدی او غوږ يې نيوی چي څوک تهجد کوي او که نه لکن من حيث لايشعرون، مطلب دا چي عليه الصلوة والسلام حريص ؤ پر کثرت د طاعاتو د اصحاب کرامو رضي الله عنهم نو له کورو څخه ددوی به داسي اواز راوتی د قرائت د لمانځه د تهجد يا د ذکر الله لکه د غالبوزو د شرګني څخه چي بونهار راوځي.

سوال: تقلب يې په دې معنا ولې په احوالو کې د عليه الصلوة والسلام ذکر کړی؟

ځواب: دا ګرځېدل دده مبارک له سببه د رحمت دده وه پر اصحابو خپل، والی هذا المعنی ذهب الحسن رح.

درويش وايي: چې د دې آيت په معنی کې مظهري او روح البيان نور تفسيرونه هم راوړي دي لکن علامه آلوسي رح په روح المعاني کې رد کړی دی والله اعلم بمراده في کتابه.

اِنَّهٗ هُوَ السَّمِيۡعُ الۡعَلِيۡمُ ﴿٢٢٠﴾

باقواله وافعاله ﷺ، نو بايد چې اصل توکل پر خدای جل جلاله وکړل سي.

هَلۡ اُنَبِّئُكُمۡ عَلٰى مَنۡ تَنَزَّلُ الشَّيٰطِيۡنُ ﴿٢٢١﴾

ته ورته ووايه مشرکينو ته د مکې ردًا لقولهم چې دا کتاب چې محمد (ﷺ) قرآن منزل من عند الله بولي دا په اصل کې شيطانان راوړي چې زه تاسي خبر نه کړم چې شيطانان و چاته خبرونه راوړي.

تَنَزَّلُ عَلٰى كُلِّ اَفَّاكٍ اَثِيۡمٍ ﴿٢٢٢﴾

دا بيان دی د خدای جل جلاله له خوا چې شيطانان داسي چاته خبرونه راوړي چې ډېر درواغ جن وي، نو افاک صيغه د مباغلې ده او کثير الاثم والعصيان وي او د خدای جل جلاله اطاعت هيڅ نه وي پکښې لکه کهنه د قريشو يعني شق بن رهم وسطيح بن ربيعه، يا مسيلمة الکذاب يا اسود العنسي وغيرهم لعنهم الله تعالی.

حاصل دادی چې په منځ د معلم او متعلم په بل عبارت په منځ کې د مفيض او مستفيض تناسب شرط دی کما يشهد به العقل السليم، نو شيطان چې شر الاشرار دی و هغه چاته خبرونه راوړي چې په شروالي کې د شيطان سره مناسبت لري لکه کاهنان د عربو، او ذات پاک د عليه الصلوة والسلام د مطلق افک او اثم څخه پاک دی چې قريش د مکې هم په دې قانع وه، ولې د مخه تر دعوی د نبوت د رسول الله ﷺ دوی په خپله محمد نه باله بلکې امين مکه يې باله نو اذا کان الامر کذالک نو محاله ده چې دته دې شيطانان خبرونه راوړي، او بيا داسي فصيح او بليغ خبرونه لکه قرآن کريم چې مقابله د يوه سورت انس او جن ټوله نسي کولای.

ع :... اين خيال است و محال است و جنون

فائده: تنزل چي په آيت کي دوه ځايه راغلی دی د مضارع د بابه د تفعل اصل يې تتنزل ؤ يوه تاء يې ځندي حذف کړه د کماهو القانون الصرفي کما لايخفٰى على العارف بالفن المذكور.

يُلْقُونَ السَّمْعَ وَأَكْثَرُهُمْ كٰذِبُونَ ﴿۲۲۳﴾

دا جمله محلاً مجرور د صفت ده د کل افاک اثيم، او اکثره د افکانو چي کاهنان دي دروا غ وايي.

فائده: يلقون چي جمع راوړي له دې سببه چي افاک اثيم په دخول سره د کل په معنی کي جمع دی، دوی يعني ټوله افاک اثيم چي کاهنان دي غوږ نسي يعني د شيطانانو خبروته، يعني د شيطانانو څخه زده کوي وهمي او خيالي خبري چي خرافات وي او د واقع سره هيڅ سمون نه لري، او کاهنان نور د خپل ځانه سه ورسره ضم کړي او خلګو ته بيان وي.

فائده: روح البيان وايي چي اکثر دلته په معنی د کل دی، او روح المعاني وايي چي اکثريت د افکانو په خبرو کي د دوی دي چي خبري د دوی اکثر دروا غ دي يعني چي د مغيباتو بيان کوي لکن بعض خبري د دوی رشتيا وي، يعني د آيت معنی دا نه ده چي رشتيا پر آفاک ممتنع ده، او محمد ﷺ خو دغسي نه دی، ولي چي ده مبارک چي هر څومره د مغيباتو بيان کړی دی، هغه ټوله د واقع سره برابري وي لکه قصص د انبياء عليهم السلام او هلاک د امتو د هغو چي ايمان به يې نه راوړی همه و همه د تواريخو قديمه وو سره د هغو انبياؤ او د امم د هغو برابري دي کقصة موسٰى وفرعون او غرق د قبطيانو په درياب کي، وقصة لوط[۴] وقومه او نوري قصې چي په قرآن کريم کي راغلي دي، نو کفار مکه ولي عليه الصلوة والسلام کاهن بولي چي ده ته شيطانان دا خبري ورته بيانوي يعني القرآن العظيم الشان، چي يو سړي پوښتنه وکړه د کاهنانو په باره کي، عليه الصلوة والسلام ورته وويل ليسوا بشئ هيڅ شی نه دي يعني هيڅ څوک په غيبو شيانو خبر نه دی، نو هغه سائل ورته وويل يا رسول الله ګاهي دوی يوه غيبي خبره وکړي هغه حق وي، عليه الصلوة والسلام

ورته وړیل هغه خبره جني يعني شيطان حمله کړي د ملکو له خبرو څخه، نو بیا هغه جني هغه خبره د خپل دوست چي کاهن وي په غوږو کي ورواچوي، کاهنان تر سل بالا نور دروغ ورسره ګډ کړي يعني و خلګو ته يې بيانوي خلګ په پوره رشتیا خبره سره چي شيطانان د ملکو څخه په حمله راخستي وي د ټولو دروغو د کاهن تصديق کوي، تر دې ځايه پوري متفق عليه حديث ؤ د بخاري او مسلم.

او داغه رنګه سیدتنا عائشة رضي الله عنها وايي سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول ان الملائكة تنزل في العنان وهو السحاب فتذكر الامر الذي قضى في السماء فتستعرق الشياطين السمع فيسمعه فيوحيه الى الكهان فيكذبون معها مائة من عند انفسهم، رواه البخاري.

ترجمة الحديث الآخير: عائشه رضي الله عنها وايي چي ما واورېدل له عليه الصلوة والسلام څخه چي ده وويل چي ملکي و عنان ته چي هغه ته وریځ وايي راکښته سي، نو دوی هغه خبري چي په اسمان کي يې اورېدلي وي چي قضاء د خدای جل جلاله پر هغو تللې وي، نو شيطان په غلا غوږ ورته ونسي او هغه خبري واوري، نو کهانوو ته يې وحي کړي يعني بیان يې کړي، نو کاهنان شل دروغه نور ورسره ګډ کړي د خپل ځانه څخه رواه البخاري.

درویش وايي: چي خلګ د کاهن سل دروغه په هغه يوه خبره رشتیا چي شيطان د ملکو څخه د وريځي اورېدلې وي تصديق کوي والله اعلم، او د شاعرانو متابعت کوي ګمراهان کسان.

وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُنَ ﴿٢٢٤﴾

دا رد دی د هغه قول د قریشو چي عليه الصلوة والسلام به يې شاعر باله، حاصل د رد يې دادی چي د شاعرانو يعني شاعران د مکې چي هجوه د رسول الله صلى الله عليه وسلم به يې کوله، لا مطلق الشاعر متابعت ګمراهان کوي چي کفار د مکې دي، او د عليه الصلوة والسلام چي کفار د مکې دي، او د عليه الصلوة والسلام د منزل قرآن متابعت خو پر راه راست برابر کسان کوي، نو دوی تاسي په بې ځايه شاعر بولي... ع.... این خیال است و محال است و جنون.

فائده: د هغو کسانو چي د عليه الصلوٰة والسلام هجوه او غيبت به يې په غزلو کي وايه، د هغو شاعرانو نومان مقاتلؒ داسي ذکر کړي دي (١) عبدالله بن الزبير السهمي (٢) هبيرة بن ابی وهب المخزومي (٣) شافع بن عبد مناف (۴) وابو عزة عبدالله بن عمر الجمي (۵) امية بن ابی الصلت الثقفي، نو دوی به غلطي درواغ او باطلي خبري جوړي کړې، او دوی به ويل نحن نقول مثل ما يقول محمد (ﷺ) بيا به يې په هجوه کي د عليه الصلوٰة والسلام جوړي کړي غزلي شروع کړې، او ګمراهان د مکې به ددوی پر قول راټول وه هغه شعرونه به يې اوريدل چي په عليه الصلوٰة والسلام او دده په اصحابو ﷺ پوري به يې دوی جوړي کړي وې، فذالک المراد بقوله تعالی، والشعرآء يتبعهم الغاؤن، والی هذا ذهب اکثر المفسرين.

حکايت: يو څو کسه شاعران چي هر يوه يوه قصيده جوړه کړې وه د هارون الرشيد په دربار کي يې اجازه وغوښتل، يو بل سړی طفيلي ورسره ورغلی، نو هر شاعر چي په حضور کي د خليفة المسلمين خپل قصيده وويل خليفه به جائزه يعني انعام به يې ورکړی، په تفاوت ددوی د قصيدو شاعرانو چي جائزې واخستلې ووتل طفيلي پاته سو، خليفه ورته وويل چي ته هم خپله قصيده ووايه، طفيلي ورته وويل چي زه خو شاعر نه يم بلکې انا رجل ضال کما قال الله تعالی: والشعراء يتبهم الغاؤن، خليفه ډېر پر وخندل او لويه جائزه يې ورکړه.

درويش وايي: چي صاحب د روح المعاني په تفسير کي ددې آيت يلقون السمع الی هذه والشعرآء يتبهم الغاون ډېر اوږد بيان او نقض و ابرام پر کار اچولی دی، تخمينًا په شپږو صفحو کي چي حاصل يې بې اضطرابه د متعلم هيڅ شی نه دی ولهذا اعرضنا عن ايراده، والله المستعان.

أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ ﴿٢٢٥﴾

پوه سه: چي استفهام لپاره د انکار دی او نفي د نفي اثبات دی او رؤيت علمي دی، والمعنی ته علم نه لرې ايها المخاطب الغير المعين بلکې لري يې چي دوی يعني شاعران په هره شيله کي چي مراد د شيلې څخه نوع د خبرو ده يعني د خبرو په انواعو کي چي ګاهي مدح د چا کوي او ګاهي ذم او ګاهي حب بيانوي او ګاهي

بغض ګاهي فخر خپل بيانوي ګاهي د بل تذليل كوي وغير ذالک من اودية الكلام يعني الانواع الاشعار ''يهمون'' سرد ګردان ګرځي.

پوه سه: چي هائم هغه چا ته وايي چي پر خپل سر روان وي نه د شي خيال ساتي او نه حد معين لري، يعني شاعران ګاهي تر امكان وتلې مدح د يو چا كوي په دروا غو باک نه كوي، او كثره خبري ددوی خيالات محضه دي، او مدح بالباطل كوي او هجوه بالباطل كوي او ګاهي د خلګو د خندولو لپاره يو مسخره آميزه بيت ووايي، خلګ پر وخاندي چي اضاحيک يې بولي.

وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ ﴿٢٢٦﴾

او دوی وايي په خپلو اشعارو كي داسي شيان چي دوی نه وي كړې يعني دعوه د داسي شيانو كوي، به فارسی يعنی بتصديق ناكرده برخود ګواهی ميدهند وپيغامهاى نادادہ بكسى درسلک نظم ميكند، او بل ته رغبت وركوې وجود او سخا ته او خپله يې نه كوې او خلګو ته نفرت وركوې د بخل څخه او په خپله ابخل الناس وې او په خلګو پسي چي لږ طبعيت يې ځندي په ادنی شي خراب سي د فحش ډكي خبري پسي كوې وذالک تمام الغواية والنبي ﷺ منزه عن كل ذالک، ومتصف بمحاسن الاوصاف ومكارم الاخلاق مستمر على الصراط المستقيم فكيف يقولون هؤلاء الضالون انه شاعر.

فائده: چونكه اعجاز د قرآن كريم په نظم او معنی په دواړو كي ؤ، نو كفارو د مكې اعتراض په معنی كي قرآن داوه چي مما تنزلت به الشياطين او نظم د قرآن يې دا قدح كوله چي دا د جنس څخه د شعر دی، نو خدای ﷻ رد وكړی د دواړو د عود ددوی وكړی چي د حال د عليه الصلوة والسلام او د حال د كهنه او د شعر او لكه مځكه او اسمان دومره ډېر فرق دی.

پوه سه: چي ابن جرير و الحاكم له ابی الحسن البراء ﷺ څخه روايت كړی دی چي دا آيت چي نازل سو والشعراء يتبعهم الغاون الآية، نو عبدالله بن رواحة او كعب بن مالک او حسان بن ثابت ﷺ راغله و عليه الصلوة والسلام ته يې داسي وويل قد انزل الله هذه الآية او خدای ﷻ خو خبر دی چي موږ شاعران يو نو موږ خو هلاک سوو، نو خدای پاک دا آيت نازل كړی.

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا

مګر نه هغه کسان چي ايمان يې راوړی وي او اعمال صالحه هم کوي کالفرائض والواجبات وغير ذالک، او ذکر د خدای جلّ جلاله کوي ډېر، يعني چي دوی شعر نه وي ايستلی شعر ددې څخه چي د خدای جلّ جلاله ذکر دی ډېر وکړي بلکې ډېر اشعار ددوی په ذکر او توحيد کي او په ثناء على الله کي وي باعثه کول د خلګو پر طاعت د خدای جلّ جلاله او احکام الهيه په اشعارو بيانول الى غير ذالک، قال سلطان العارفين ابو يزيد البسطامي قدس سره الذکر الکثير ليس باعتبار العدد لکنه بالحضور القلبي.

وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا

او دوی خپل کسات اخستی وي له بله څخه، بالفارسية: انتقام کشيدند از مشرکان، چي هغو په دوی بد شعرونه ويلي وي وروسته تر دې چي پر دوی ظلم کړل سوی وي د کفارو له خوا څخه يعني بالهجو لان الکفار يدؤهم بالهجا، د بغوي رحمه الله په شرح السنة کي روايت کړی دی چي کعب بن مالک رضي الله عنه چي شاعر ؤ و نبي عليه السلام ته يې وويل چي ان الله قد انزل في الشعر ما انزل قال عليه الصلوة والسلام ان المؤمن يجاهد بسيفه (يعني مع المشرکين والکفار) ولسانه (يعني المدافعة عن عرض رسول الله صلى الله عليه وسلم و دين الاسلام والقرآن په ژبه سره يعني بالشعر) والذي نفسي بيده فکانما تر مونهم به نضح النبل (زما دي قسم وي په هغه ذات چي روح دده په قدرت کي دی چي هر آئينه چي مشرکين تاسي ولي د خولې په شي چي شعر دی ددوی په هجوه لکه تاسي چي ولي په غشو سره) وروى البغوي عن انس رضي الله عنه ان النبي صلى الله عليه وسلم دخل مکة في عمرة القضاء وابن رواحة رضي الله عنه (چي د يو شاعر نوم دی) يمشي بين يدي رسول الله صلى الله عليه وسلم وفي حرم الله يقول الشعر (يعني عمر رضي الله عنه منع کړی چي ته په حضور کي د عليه الصلوة والسلام او په حرم کي شعر وايي) نو عليه الصلوة والسلام وعمر رضي الله عنه ته وويل خل عنه يا عمر (پرېږده ابن رواحة يا عمر دی يعني چي خپل شعر ووايي) فلهو اسرع فيهم من نفح النبل.

بخاري او مسلم د براء بن عازب رضي الله عنه څخه روايت کړی دی قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم

يوم غزوة قريضة (قوم من يهود المدينة) لحسان بن ثابت رض اهج المشركين فان جبرئيل معک وكان رسول اللهﷺ يقول لحسان رض اجب عني اللهم ايده بروح القدس وروى مسلم عن عائشة رض ان رسول اللهﷺ قال (يعني حسان بن ثابت وغيرهم من الشعراء ته) اهجوا المشركين فانه اشد عليهم من رشق النبل (تر ويشتلو د غشو) وايضًا عنها رض ان رسول اللهﷺ يقول لحسان رض ان روح القدس لايزال ايدک مانا فحت عن الله ورسوله (چي ته مدافعت كوه د خداى او د رسول څخه د خداى يعني په خپلو اشعارو سره) وايضًا عنها رض سمعت رسول اللهﷺ يقول هجاهم حسان فشفى و اشفى (هجو وكړه حسان د مشركانو، نو خپل زړه يې هم سوړ كړى او د نورو زړونه يې هم) وايضًا عنها رض قالت كان رسول اللهﷺ يضع لحسان منبرًا في المسجد يقوم عليه قائمًا يفاخر عن رسول اللهﷺ وينافح ويقول رسول الله ان الله يؤيد الحسان بروح القدس (يعني جبرئيل ع) الى غير ذالک من الاحاديث الصحيحة في روح المعاني والمظهري وروح البيان يطول بذكرها بالاستيعاب ساحة التفسير ابيات لحسان بن ثابت رض:

هجوت (المخاطب المشرک) فاجبت عنه ... وعند الله في ذاک الجزاء
هجوت محمدًا برًا حنيفًا .... رسول الله شيمته الوفاء
فان ابى و والده وعرضى .... لعرض محمد منكم وفاء
امن يهجو رسول الله منكم .... ويمدحه وينصره سواء
وجبرئيل رسول الله فينا .... وروح القدس ليس له كفاء

فائده: له دې احاديث صحيحه وو څخه دا ثابته سوه چې په شعر كې هيڅ تاوان نسته چې دروغ يا نور محرمات نه وي پكښې، روى الدار قطني عن عائشة رضي الله عنها وويل چې ذكر سو په نېز د رسول اللهﷺ يعني چا پوښتنه څندې وكړه، فقال رسول اللهﷺ هو كلام فحسنه حسن وقبيحه قبيح، وفي رواية البغوي رح فخذ الحسن ودع القبيح، وعن ابى هريرة رض قال قال رسول اللهﷺ اصدق كلمة قالها الشاعر كلمة لبيد الا كل شئ ما خلا الله باطل متفق عليه، وعن عمرو بن الشريد عن ابيه قال ردفت رسول اللهﷺ (زه يې تر شا سپور وم د عليه الصلوة والسلام پر اوښ يا پر آس) فقال معک من شعر امية بن الصلت شئ قال نعم، قال ع هيه (ته يې ووايه)

فانشد بيتًا فقاله[۴] هيه يعني بل بيت هم ووايه حتى انشدته (۱۰۰) بيت رواه مسلم.

درويش وايي: چې په هامش کې د مکتوبات د امام رباني قدس سره، دوه بيته يو صحرائي عرب ويله چې عليه الصلوة والسلام ځندي واوريدل او صحرائي يې امر کړی په تکرار د هغو دوو بيتو:

قد لسعت حية الهوٰى كبدى .... فلا طبيب لها ولا راقى

الا الحبيب الذى شغفت به .... ان عنده رقيتى وترياقى

پوه سه: چې روح المعاني د ابوبکر صديق رضي الله عنه يوه عربي قصيده رانقل کړې ده چې پنځلس بيته ده، ومن شعر عمر رضي الله عنه د بيت يې را نقل کړی دی، سره ددې چې عمر رض پر شعر ډېر تنقيد کاوه ومن شعر عثمان رض يو بيت، ومن شعر علي رض چې په دې په خپل عصر کې اشعر د خلفاء راشدينو شمېرل کې دی، يوه قصيده چې اووه بيته ده رانقل کړې ده چې ده صفين په جنګ کې ويلې ده، ومن شعر ابنه الحسن رض يو بيت يې رانقل کړی دی، ومن شعر ابنه الحسين رض دوه بيته يې رانقل کړي، ومن فاطمة رض حين ابو هاشم عليه السلام دوه بيته يې رانقل کړي دي، ومن شعر عباس رض چې په ورځ د حنين د غزاء په خپل ثبات سره د عليه الصلوة والسلام وروسته تر دې چې غازيان د حنين سره شو په شو سوه افتخار بيان کړی دی، څلور بيته يې رانقل کړي دي، او د شعر د عباس رض د زوی عبدالله بن عباس رض چې سيد المفسرين علماؤ بللی دی رض، څلور بيته يې را نقل کړي دي ومن شعر الشافعي رح درې بيته يې رانقل کړي دي.

سوال: احمد او ابن شعبة رح د ابی سعيد الخدري رض څخه نقل کړی دی چې موږ د عليه الصلوة والسلام سره روان ؤ چې يو شاعر په مخه راغلی يو څو بيته يې ورته وويل، نو نبي عليه السلام وويل لان يمتلي جوف احدكم قيحًا خير من ان يمتلي شعرًا، نو له دې حديث څخه قبح د شعر صراحةً معلومه سوه؟

ځواب: حضرت امام الشافعي رح دا حديث پر هغه شعر حمل کړی دی چې فحش پکښې وي.

پوښتنه: ايوبي تا چې دا بيان د اشعارو د صحابه کرامو رضي الله عنهم وکړی، نو خو هغه اشعار به دې رانقل کړي وای چې موږ هم اوريدلي وای؟

ځواب: که ما صرف هغه اشعار عربيه رانقل کړي وای په سلو مطالعه کونکو

د تفسير ايوبي صرف لس كسانو كه فائده پر اخستې واى زما په ګمان نيوي (۹۰) بې محرومه واى او كه درويش د ټولو ترجمه په پښتو كولاى شايد ډېري اوراقي به ډكي سوي واى.

سوال: نو په اجمالي بيان كي ستا څه غرض ؤ؟

ځواب: زما مطلب دادى چي مطلقًا شعر قبيح نه دى، ولي چي د دغو ساداتو كرامو ﷺ څخه اشعار منقول دي.

مسئله: شعر طاعت دى كه په عربي وي او كه په فارسي وي او كه په پښتو وي او كه په اردو وي الى غير ذالک من الالسنة لاهل الاسلام چي په هغه شعر كي ذكر د خداى ﷻ د توحيد او د صفاتو د جمال و جلال د خداى ﷻ وي يا مدح د ذات انور د سيد البشر ﷺ پكښې وي او يا مدح د خلفاء راشدينو يا د نورو صحابه كرامو ﷺ پكښې وي يا پر علوم دينيه مشتمل وي او يا د مسلمانانو لره وعظ او نصيحت وي، مثلاً پنج كتاب سوى اى داغ څخه ټوله احكام د دين دي، او داغه رنګه مثنوي معنوي د جلال الدين الرومي قدس سره سراپا بيان د تصوف مذهب دى وهكذا ديوان بيدل رح وهكذا كتاب بوستان سعدي الشيرازي رح كه څه په ظاهره يوه قصه وي لكن په حقيقت كي وعظ او ارشاد دى، او داغسي نور كتابونه د هري ژبي.

له ابى بن كعب ﷺ څخه روايت دى قال قال رسول الله ﷺ ان من الشعر حكمة، رواه البخاري، او د صخر بن عبدالله بن بريدة عن ابيه عن جده رض څخه روايت دى چي ما واورېدل د عليه الصلوة والسلام څخه چي ويل يې ان من البيان سحرًا (يعني في جلب القلوب اليه) وان من العلم جهلاً (لكه علوم د حكمتو چي قدم د عالم وايي) وان من الشعر حكمًا واف من القول رواه ابو داؤد.

معذرت په تحقيق كي د شعر بيان را څخه اوږد سو ددې لپاره چي د شعر مسئله پېچيده وه او اختلافات پكښې بيحده او اندازې وه، اوس بيرته د تفسير د قرآن عزيز پر لور.

وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوٓا أَيَّ مُنقَلَبٍ يَنقَلِبُونَ ﴿٢٢٧﴾

ژر دى چي پوه به سي هغه كسان چي ظلم يې كاوه يعني د عليه الصلوة والسلام هجو او عيب يې بيانا وه.

پوه سه: چي لفظ د ای چي مضاف دی و منقلب ته مفعول مطلق دی چي مصدر ميمي د ينقلبون دی او تر عامل يې مقدم کړی لتضمن ای معنی الاستفهام الذي يقتضی صدر الکلام، او څوک چي توهم کوي چي ای منصوب دی په سيعلم سره هغه غلط دی، ولي چي قانون نحوي دی چي ټوله حروف د استفهام عمل نسي کولای په دوی کي ماقبل فعل لفوات الصدارة، او يتقلبون سره د مفعول مطلق متعلق دی په سيعلم پوري او پر ځای د دواړو مفعولينو يعلم ولاړ دی، وحاصل المعنی ای الانقلاب ينقلبون ويرجعون اليه يعني بعد الموت ای ينقلبون انقلابًا سوءً و يرجعون زجوعًا شرًا لان مصيرهم الی النار المؤبدة.

درويش وايي: چي د خدای ﷻ ښه بندګان د خدای ﷻ دومره بېرېږي چي بد بندګان دومره نه بېرېږي، چناچه په صحيح خبر کي راغلي دي چي ابوبکر رضي الله عنه چي مريض سو او له ژونده نا اميده سو، نو عثمان رضي الله عنه يې راوغوښتی چي کتاب العهد په نوشته کړي داسي، هذا ماعهد ابن ابي قحافة الی المؤمنين باره بېهوشه سو، چي په هوش کي راغلی وه يې ويل اني استخلفت عليکم عمر بن الخطاب رضي الله عنه فانه عدل فذالک ظني فيه وان لم يعدل (يعني ظلم الرعية) سيعلم الذين ظلموا ای منقلب فيقلبون.

درويش وايي: چي الحمدلله والمنة والصلوة علی خير البرية وآله وصحبه اعلام الهداية چي تفسير د سورة الشعراء پر يوولس بجې د ورځي د دوشنبې پر شپږ د ذی الحجة الحرام سنه (۱۴۳۰) هجري پای ته ورسېدی، اوس تفسير د سورة النمل شروع کېږي، اللهم وفقني لاتمامه بالخير والعافية والصحة والسلامة برحمتک يا ارحم الراحمين.

اللهم اغفر لمؤلفه ولکاتبه ولمن سعٰی فيه

تفسير ايوبي حنفي د نصيراحمد احمدي لخوا سکين او pdf سو.

سُوْرَةُ النَّمْلِ مَكِّيَّةٌ وَّهِيَ ثَلٰثٌ وَّتِسْعُوْنَ اٰيَةً وَّسَبْعُ رُكُوْعَاتٍ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

او دا سورت سورة سليمان هم بولی کما في الدر المنثور.

طٰسٓ تِلْكَ اٰيٰتُ الْقُرْاٰنِ وَكِتَابٍ مُّبِيْنٍ ﴿۱﴾

``تِلْكَ`` اشاره ده و آیاتو ته ددې سورت.

سوال: آیات ددې سورت خو قريب وه، نو اشاره د بعيد يې ولي ورته وکړه؟

ځواب: لپاره د بعد رتبې.

''آیات القرآن'' ای بعض من مجموع القرآن.

پوهه: چي مراد له کتاب څخه لوح مفوظ دی په قول د مظهري رح، وکونه مبين انه خط فيه ماهو کائن، او روح البيان له کتاب څخه قرآن عظيم مراد بولي، نو عطف د کتاب مبين پر قرآن باندي عطف دی د يوه صفت پر بل باندي مثل غافر الذنوب وقابل التوب، ای آيات الکلام الجامع بين القرآنيت والکتابيت، وکونه قرآنًا من جهت انه يقرء وکتابًا من حيث انه يکتب وقدم الوصف الاول لتقدم القرائة على الکتابة کما لايخفٰی، او په کشف الاسرار کي وايي چي قرآن او کتاب دواړه نومان دي د منزل على محمد ﷺ او وصفان هم دي لانه يقرء ويکتب، نو هر ځای چي معرفه راسي يعني القرآن الکتاب، نو هغه اسمان علميان دي او چي نکرة راسي فهو الوصف انتهی وفيه ان في هذه الآية جاء القرآن بلفظ التعريف والکتاب بلفظ التنکير، والجواب ان علمية احدهما لايستلزم لعلمية الآخر ولا وصفيت احدهما لوصفية الآخر، د درويش مختاره رايه او ترجمه د روح البيان ده او روح المعاني هم داغه ترجمه او عطف د صفت پر صفت مختاره کړی دی، او مثال يې دا ويلی دی هذا فعل السخي والجواد الکريم.

فائده: مبين مشتق د ابان متعدي څخه دی والمعنى مظهر مافي تضاعيفه من الحکم والاحکام واحوال القرون الاولى واحوال الآخرة چي له جملې څخه د احوال الآخرة ثواب او عقاب دی او سبيل الهداية والضلال وامثالها، او يا مبين مشتق دی له ابانِ لازمي څخه، نو مبين په معنی د بانٍ دی ای ظاهر الاعجاز او ظاهر

الصحة په سبب د اعجاز، نو پر دواړو تقديرو مبين صفت ماد حه ده کتاب دی، ومؤكدة لما افاده التنوين من العظمة والفخامة.

پوښتنه: په دې سورة النمل کي خدای جَلَّ جَلَالُهُ قرآن د مخه کړی پر کتاب مبين، او په سورة الحجر کي يې کتاب مبين د مخه کړی دی او قرآن يې وروسته کړی دی، حکمت يې څه دی؟

ځواب: بعض اجلة د مفسرينو رحمهم الله وايي چي په دې سورت کي چي قرآن د مخه کړی پر کتاب مبين له دې سببه چي صفت د قرآنية د مخه دی پر صفت د کتابيت، او په سورة الحجر کي چي يې عکس کړی دی لپاره د بيان د تفخيم د قرآن عزيز من حيث اشتماله على كمال جنس الكتب الالٰهية حتى كأن القرآن الكريم كل الكتب الالٰهية، او تنبيه يې پر دې وکړه چي کمالات د ټولو کتب الٰهية ؤ په قرآن کريم کي درج دي وفيه غاية المدح للقرآن فافهم.

درويش وايي: چي دا توجيه د تقديم او تاخير د قرآن کريم او د کتاب مبين په سورة النمل او په سورة الحجر کي روح المعاني په ډېر تفصيل سره راوړی دی، او روح البيان په دقيقه توګه راوړې ده، او بيضاوي هم اشاره ورته کړې ده، او مظهري هم يو څه بيان پکښې کړی دی، لکن مآل الكل واحد والفرق في الالفاظ والعبارات من حيث الاجمال والتفصيل.

هُدًى وَّ بُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِيْنَ ﴿۲﴾

هدايت دی قرآن او زيری دی د مؤمنانو لپاره.

پوه سه: چي هدًى وبشرٰى يا منصوب دی دواړه حال له قرآن څخه دي عامل معنى د اشير ده، چي د تلك اسم اشاره څخه وفهمېدل نحو كريمة: وَهٰذَا بَعْلِيْ شَيْخًا، او يا مجروران دي بدلان دي له قرآن څخه، او يا مرفوعان دي خبران آخران دي د تلك.

فائده: مراد له نصب، جر او رفع څخه د هدًى وبشرٰى نصب، جر او رفع تقديري دي.

پوه سه: چي قرآن مبارک که څه هدًى للناس دی لکن چونکه کافرانو چي د خپل سوء اختيار له کبله يې ګټه نه ځندي واخستل او ايمان يې نه پر راوړی، نو له دې سببه اهل د بشارت نه دي، نو ځکه يې تخصيص د مؤمنانو وکړی.

فائده: حمل د هدًی و بشرٰی پر هر تقدیر مبالغهً دي نحو زید عدل.

سوال: معنی د بشارت و مؤمنانو ته خو ظاهره ده لکن د هدایت د مؤمنانو معنی څه ده، ولي چي دوی خو هدایت مندلی دی؟

ځواب: هدایت د قرآن کریم پای نه لري هدایت دی د عوامو هدایت دی د خواصو او هدایت دی د اخص الخواص ولکل واحد من هذه الثلثة مراتب شتی کما لایخفٰی، ولهذا قال الله عزوجل فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا ای الایات القرآنية.

الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَوٰةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَوٰةَ وَهُم بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٣﴾

هغه کسان چي دوی اداء کوي لمونځونه او حفاظت يې کوي (او پر خپلو وختو او مراعات د فرائضو او واجباتو او سننو او مندوباتو يې کوي، ظاهرًا بتعديل الارکان وباطنًا بالتوجه التام الی حضرت الباري عزوجل) او ورکوي زکاتونه د خپلو مالونو (که نقود وي او که مواشي وي) او دوی پر ورځ د آخرت يقين کامل لري.

پوه سه: چي عشر د حاصلاتو د ځمکو هم تر زکوة لاندي دی که هم په فقه کي د زکوة او د عشر فرق سته فافهم.

پوه سه: چي دا جمله (وهم بالآخرة آه) د تمته څخه د دمخه صله ده، والواو فيه للحال او العطف.

فائده: دلته يې نظم قرآني ته تغير ورکړی چي مسند اليه يې پر مسند دمخه کړی چي يوقنون دی، او د مسند اليه تاکيد يې په هم سره وکړی دلالة علی قوة ايمانهم وثبات وجدانهم، وللدلالة علی الحصر، يعني ما يؤمنون بالآخرة حق الايقان الا هؤلاء الجامعين بين بين اقامة الصلوة وايتاء الزکوة، قال الکاشفي رح وحال آنکه ايشان بسرای دیگر بی گمان میشوند، وتکریر ضمیر اشاره باختصاص ايشانست در تصديق آخرت.

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ ﴿٤﴾

په تحقيق هغه کسان چي ايمان نه لري پر ورځ د آخرت لکه مشرکی مکة موږ ښائسته کړي دي ودوی ته اعمال ددوی يعني اعمال قبيحه ددوی من الکفر وسائر المعاصي، چي د تزيين معنا داده چي نفس او شيطان مو پر دوی مسلط

کړی دی او دا قبائح اعمالو مو ددوی خوښ ګرځولي دي، نو دوی متردد دي چي په عواقبو د دغو اعمالو قبیحه وو نه پوهیږي.

پوه سه: چي جمله د ''زيّنّا'' خبر ده دان، او فهم يعمهون پر عطف ده وكلمة الفاء لترتيب المسبب على السبب، او صيغه د مضارع يعني يعمهون لپاره د استمرار تجددي ده في الاشتغال بها والانهماك فيها.

درویش وایي: چي په دې آیت کي چي نسبت د زينا خدای ﷻ وځان ته وکړی رد دی پر معتزله وو باندي چي دوی وایي چي خالق د افعالو د بندګانو من الكفر والمعاصي والايمان والطاعات بندګان په خپله دي، او چي د يعمهون نسبت يې ودوی ته وکړی رد دی پر جیریه چي قدریه یې هم بولي چي دوی وایي چي بنده لکه جماد دی ټوله کارونه یې و خدای ج ته منسوب دي.

پوښتنه: چي خدای ﷻ نسبت د تزيين و ځان ته وکړی، نو کافر یا عاصي دا نسي ویلای، یعني په ورځ قیامت لپاره د دفع د عذاب له ځان څخه چي خدایه تزيين د کفر او معاصيو خو تا راته کړی ؤ، نو زه خو یې په کولو کي معذوروم؟

ځواب: معنی د تزيين خو داده چي خدای پاک په ده کي قوٰی شهویه و محارمو ته پیدا کړې ده ددې لپاره چي دی دا قوٰی شهویه په خپل خدا داده اختیار سره مهار کړي او ایمان او طاعت ته یې راوګرځوي، نو چي ده مهار د اختیار سست کړی او د کفر او عصیان پر خوا یې راهي کړی، نو ځکه دی مستحق د عذاب النار دی، او که خدای ﷻ نه وای پیدا کړی نو دی خو به لکه ملائکه معصوم وای، نو تکلیف او ارسال الرسل او انزال الکتب ته به ضرورت نه وای.

درویش وایي: چي د اهل السنة والجماعة مذهب دادی چي خالق د افعالو د عبادو لکه د ذواتو ددوی خدای ﷻ دی، یعني معطي د وجود او بنده کاسب دی ومعنى الكسب صرف الاختيار الذي اعطاه الله الى الايمان والطاعات فيثاب عليها بالجنة دار الابرار، وان رده الى الكفر والمعاصي فيستحق عذاب الاشرار بالنار فتدبر جدًا.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ ۝٥

دغو کسانو لره بد عذاب دی (اضافت د صفت و موصوف ته دی ای العذاب

السوء وفيه من المبالغة ما لايخفى، يعني په دې دنيا کي کما لمشركى مكة يوم بدر من قتل (۷۰) حتى فرعونهم ابو جهل فرعون هذه الامة واسر (۷۰) وذل الهاربين وهذا اخبار من الله تعالى.

وَهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ او دوى اشد الناس خسرانًا من غيرهم چي ددوى صفات نه وه پکښې، ولي چي دوى رانيوى ضلالت په هدیٰ سره او دوزخ په جنت سره، حافظ وايي:

اوقات خوش آن بود که بادوست بسر رفت .... باقی همه بی حاصل وبیخبری بود

وَإِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْآنَ مِن لَّدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ ۝٦

او ته یا محمد (ﷺ) اخسته کوې د قرآن (يعني بواسطة جبرئيل) له طرف څخه د حکیم علیم خدای، داسي نه دی لکه کفار مکه چي وايي ته يې له ځانه جوړوې، يا يې بېله خدايه بل ثوک ورته القاء کوي.

پوه سه: چي لدن په معنى د عند دئ، لکن تر عند ډېره مبالغه پکښې ده.

پوه سه: چي دا جمله عطف ده پر آيات القرآن او حكيم او عليم چي نکره يې راوړه لپاره د تعظيم، والمعنى داسي حكيم او عليم چي ادارک د علم او حکمت دده هیڅ ثوک بالتفصيل نسي کولای، سعدي شيرازي قدس سره وايي:

ای بر تر از قیاس و گمان و وهم ... واز هر چه گفته اند شنیدیم وخوانده ایم
عمرم تمام گشته وبپایان رسید عمر .. ماهم چنان دراول وصف تو مانده ایم

او روح المعاني وايي چي دا جمله كلام مستانف دی. يعني كلمه د واو عاطفه نه ده بلکي ابتدائيه ده.

درویش وايي: ومثل هذا الواو كثير في الهداية يعني خدای جل جلاله چي بعض شئ د قرآن كريم بيان كړه نو لپاره د تمهيد وه قصوته يې دا جمله راوړه.

إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا سَآتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ آتِيكُم بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَّعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ۝٧

کلمه د اذ محلاً منصوبه ده په اذکر مقدر سره چي وويل موسیٰ و خپل اهل يعني زوجته بنت شعيب[۴] په وخت ددې چي دی له مدين څخه د مصر و خواته

راهي ؤ او شپه وه يخ هم ؤ او لار هم ځندي ورکه وه، په تحقيق ما وليدی اور (يعني دده په خيال) ژر دی چي زه به راوړم (يعني تاسي کښېنئ) له هغه اور څخه خبر د لاري چي له دوی څخه ورکه وه، د موسیٰ عليه السلام ګمان دا ؤ چي اور چي بلېږي نو خامخا به څوک هورې وي چي د لاري پښتنه ځندي وکړم.

پوښتنه: د موسیٰ عليه السلام سره خو يواځي دده کور والا ورسره وه، نو ضمير د جمع يې څرنګه راوړی؟

ځواب: روح البيان وايي ای لزوجته ومن معها انتهی.

درویش وايي: چي د موسیٰ ؑ چي له شعيب ؑ څخه د رخصتېدلو وخت رانژدې سو خپلي مايني ته يې وويل چي موږ ته دي يو څو مېږي او پسونه راکړي، نو شعيب ؑ يو څو دانې مېږي چي عدد يې تاريخ نه دی بيان کړی او يو مريی چي دا پسونه به مړوي او يوه مينځه چي دده د لور خدمت به کوي، لکونها حامل، نو جمعيت د ضمير بلا ريب صحيح دی، فقير دا قصه په استيعاب سره څېړلې ده په يوولسم جلد کي يعني په تفسير کي د (سورة طٰهٰ) او روح المعاني وايي وجمع الضمير ان صح انه لم يكن معه عليه السلام غير زوجته لپاره د تعظيم دی انتهی، نو روح المعاني چي د چي لپاره د شک راځي اشاره يې ودې ته وکړه چي بل څوک هم ورسره ؤ كما قررنا.

پوښتنه: موسیٰ عليه السلام ولي داسي نه ورته وويل "آتيكم" بدون السين؟

ځواب: موسیٰ عليه السلام ته مسافت د اور لېري معلوم سو، نو سين يې ددې لپاره راوړی چي د مايني او ملګرو د حشت دفع کړي يعني که زه وه ځنډېدم، او يا کلمه د سين لپاره د تاکيد د وعدې دی کما ذکره الزمخشري حيث قال في الكشاف تدخل السين لتاكيد الوعد وبيان انه لكائن لا محالة وان تاخر انتهی.

سوال: دا مباحث چي ذکر سوه دا خو د عربي عبارت قرآني خواص وه او د موسیٰ ؑ ژبه خو عربي نه وه؟

ځواب: هو! د موسیٰ ؑ ژبه خو عربي نه وه لکن څه مانع دی چي په خپله ژبه يې داسي عبارت ويلی وي چي د عربي الفاظو سره سمون ولري، بلکي نسبت د قال چي موسیٰ ته وکړی دليل ددې چي موسیٰ ؑ په خپله ژبه داسي الفاظ او عبارات ووايي چي په معنی د عبارات مذکوره عربيه وو.

سوال: په سورت طٰهٰ كي داسي عبارت راغلی دی ﴿لَعَلِّيٓ آتِيكُمْ﴾ چي د ترجي يعني صرف اميد يې ظاهر كړی او دلته يې سَئاتيكم وو ايه چي اخبار دی او دلالت پر يقين كوي؟

ځواب: هيڅ تدافع نسته لان الراجي اذا قوی رجائه يقول سافعل.

پوه سه: چي شهاب په تنوين سره دی په نېز د قراء د كوفې، نو قبس يې بدل يا صفت دی فان الشهاب شعلة من نار ساطعة والقبس شعلة يؤخذ من معظم النار، كذا في القاموس.

فائده: غير د قراؤ د كوفې يې په اضافت سره د شهاب و قبس ته وايي والاضافة حينئذ بيانية لجواز اطلاق القبس في الشهاب ولهذا قال البغوي رح الشهاب والقبس متقاربان في المعنى فافهم "لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ" شايد تاسي به ځانونه په تاوده كړئ، من شدة برد الشتاء.

فَلَمَّا جَآءَهَا نُودِيَ أَنۢ بُورِكَ

چي موسیٰ نژدې سو و هغه اور ته چي ده ليري ليدلی ؤ، نعره وكړل سوه د عالم غيب څخه بيله ليدلو د يو چا.

سوال: عبارت د قرآن خو داسي دی چي اور ته ورغلی، او تا يې ترجمه په قرب سره وكړه؟

ځواب: عرب داسي وايي چي بلغ فلان المنزل يعني كور ته اذا قرب منه.

پوه سه: چي ان مفسر د نداء دی.

سوال: ان مفسره خو وروسته تر قول راځي، دلته خو قول نسته؟

ځواب: په نداء كي معنی د قول سته، يا يې تقدير داسي دی بان بورک، نو ان مصدر دی كلمه د باء يې حذف كړه جريًا علی القاعدة المستمرة.

فائده: بورک ماضي مجهول د بارک ده وهو خبر لادعاء ای جعل مباركا والمبارک ما فيه خير كثير.

مَنۢ فِي النَّارِ وَمَنۡ حَوۡلَهَا ۗ

"من في النار" ای في مكان النار وهو البقعة المباركة المذكورة في قوله

تعالى: نودئ من شاطئ الوادي الايمن في البقعة المباركة "ومن حولها" چي پر شاوخوا د اور دي.

درویش وایي: چي په "من في النار ومن حولها" کي اختلاف دی.

(۱) ان المراد بمن في النار نور الله تعالى او له من حولها څخه ملکي مراد دي.

(۲) بان بمن في النار الشجرة د هغه درخته چي خدای ﷻ محل د خپلو خبرو وګرځول، او د من حولها څخه بیا هم ملکي مراد دي، وهذا ما نقل عن الجبائي.

سوال: اطلاق د من چي د ذوی العقول لپاره دی، پر درخته څرنګه روا دی؟

ځواب: مجازًا لکن بیا هم قول د جبائي معتزلي ضعیف دی کما یلزمه ان ذالک المجاز النادر جدًا.

(۳) ما اخرجه ابن جریر وابن ابی حاتم وابن مردویة عن ابن عباس رضي الله عنهما قال في قوله تعالى ان بورک من في النار هو ذاته تعالى وتقدس، ومن حولها ملائکة، وهذه الروایة عن الحسن وابن جبیر وغیرهما رحمهما الله کما في البحر، وروسته صاحب البحر ویلي دي بانا نقطع بان هذه الروایة عن ابن عباس رضي الله عنه موضوعة مختلفة وضعه المجسمة، او ابو حیان وایي که دغه روایت د ابن عباس رضي الله عنه صحیح وي، نو تاویل ته یې ضرورت سته ای بورک من قدرته وسلطانه في النار، او ابراهیم الکوراني رحمه الله په یوه رساله کي دد دې آیت په معنی کي طویل بحث کړی دی لا یفید للمتعلمین لهذا التفسیر.

وَسُبْحٰنَ اللّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ۝٨

او پاکي ده خدای ﷻ لره د هر سوء او عیب څخه او د مکان او جسمیت څخه او د تشبیه څخه چي رب او خالق د عالمیانو دی که علوي وي لکه اسمانونه او ما فیها او که سفلي وي لکه مځکه وما فیها وما علیها، حتی ذرات العالم، وروی مجاهد عن ابن عباس رضي الله عنه انه برکت النار، نو کلمه د من زائده ده، وروی سعید بن جبیر عن ابن عباس قال سمعت ابیًا یقول ان بورکت النار ومن حولها وبورکت النار وبورک في النار معناهما واحد فان العرب یقول بارک الله وبارک فیه بمعنی واحد، فالمعنی بورک في النار وفیمن حولها وهم الملٰئکة وموسٰی علیه السلام ویسمی النار مبارکة، ولي چي مظهر د انوار د خدای ﷻ دی، کما یسمٰی البقعة مبارکة

كما قال الله تعالى في البقعة المباركة، او بعض مفسران وايي بورک من في طلب النار او في مكان النار بحذف المضاف، وهو موسٰی ؑ ومن حولها الملائكة الذي حول النار حاضرين هناک، نو پر دې تقدير دا تحية د خداى پاک له خوا څخه موسٰی بالبركة وقيل من في النار يعني چي د موسٰی په خيال اورؤ او په حقيقت کي نور الهي ؤ ملائکه دي چي دوى اوازونه د تسبيح او تحميد او تقديس د خداى پاک پورته کړي وه، ومن حولها موسٰی ﷺ لانه كان بقرب منها وقيل من حولها عام شامل لكل من في تلک الوادي وحواليها من ارض الشام الموسومة بالبركات لان ارض الشام مبعث الانبياء ومدفنهم، نو په دې عبارت بشارت دى و موسٰی ﷺ ته چي برکت او دين به تر شام پوري ورسيږي.

يٰمُوسٰۤى اِنَّهٗۤ اَنَا اللّٰهُ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُۙ ﴿٩﴾

اى موسٰی شان دادى (اسم د ان دى وانا الله خبر د ان دى، او يا د انه ضمير راجع دى و منادي يعني نعره كونكي ته، هغه يې اسم دى او انا يې خبر دى، او لفظ الله عطف بيان د انا دى، او العزيز الحكيم صفتان له) يعني زه قوي او غالب يم پر داسي کارو چي د خلګو تر عقولو لوړ وي، لکه لکړه چي مار کيږي او حکيم يم چي هر کار په تدبير او حکمت سره کوم.

پوه سه: چي دا آيت تمهيد دى ودې قول ته د خداى ﷻ.

وَاَلْقِ عَصَاكَ ؕ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَآنٌّ

ته واچوه لکړه ستا يعني پر مځکه باندي.

فائده: دا جمله عطف ده پر بورک، او د هغې جملې سره منسلک ده په تفسير کي د نداء، والمعنى نو دى ان بورک وان الق آه فهو من قبيل عطف المفرد على المفرد ده لا من عطف الانشاء على الخبر فافهم، ويدل عليه قوله تعالى في صورة اخرٰى وان الق عصاک بعد قوله تعالى هناک ان يا موسٰی اني انا الله چي دواړه ځايه يې ان مكرر كړى دى، والتقدير نو دى هذا المقول وهذا المقول فيتطابق الآتيان.

درويش وايي: وهذا حاصل مافي روح المعاني والمظهري وروح البيان وغيرها من التفاسير.

"فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ" چي وليدل موسیٰ ؑ لکړه چي چابک په صورت د مار په اضطراب يې حرکت کاوه.

پوه سه: چي کلمه د فاء فصيحيه ده، تفصح عن جملة محذوفة ظاهرة کانه قيل فالقاها فانقلبت حية فلما ابصرها تتحرک لشدة واضطراب.

فائده: جمله د تهتز په ځای کي د حال ده، د مفعول څخه د راٰها، ولي چي رؤيت دلته بصري دی، دوم مفعول نه غواړي.

"كَأَنَّهَا جَانٌّ" دا جمله هم حال ده بعد حالٍ.

پوه سه: چي جان الحية الصغيرة سريعة الحرکة چي په پښتو يې کوچه مار بولي.

پوښتنه: په بل ځای کي د قرآن کريم راغلي دي: فاذا هي ثعبان مبين، ثعبان په فارسي اژدها بولي او په پښتو يې اپي مار بولي؟

ځواب: نظر وسرعت حرکت او اضطراب کانها جان او نظر و لوی بدن ته ثعبان ؤ، او داسي ځواب يې هم ويل سوی دی چي په وخت کي د موسیٰ د امتحان لکه جان وه او په نېز د فرعون ثعبان وه.

وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ

"ولي مدبرًا" ای هرب موسیٰ خوفًا "ولم يعقب" مخ يې نه پر راواړاوه لکه په جنګ کي د کافرانو سره يو سپاهي د مسلمانانو فرار وکړي او غرض يې فرار نه وي چي کافر پسي را ميدان کړي سپاهي مخ پر راواړوي قتل يې کړي چي دې ته په عربي کي انفر بنية الکر وايي، وهذا مروي عن مجاهد رح وقرب منه قتادة رح وهو الذي ذکره الراغب اللغوی رح.

پوه سه: چي فرار د موسیٰ ؑ امر طبعي کار ؤ، بمقتضیٰ البشرية فان الانسان اذا رئی امرًا هائلاً جدًا يخاف طبعًا، او يا خيال دا ؤ چي دا مار چي طبعًا دښمن دی ما به وخوري، ولهذا قال الله تعالی:

يَا مُوسَىٰ لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ ﴿١٠﴾

ای موسیٰ مه بېرېږه له ماره څخه، په تحقيق نه بېرېږي زما په حضور او قرب

کي رسولان لاني عزيز رحيم بهم وناصر لهم.

پوهه: چي جمله د هذا في محل النصب ده په تقدير د قول ای قلنا يا موسٰی لاتخف من هذه الحية، او جمله د اني لايخاف تعليل او د سبب د عدم الخوف علت بيانول دي يعني هغه کسان چي تبليغ زما د رسولانو يې پر ذمه وي لايخاف احدًا غيري فلا منافات بين هذه الآية وبين قول النبي ﷺ انا اخشاكم لله.

إِلَّا مَنْ ظَلَمَ

پوهه: چي دا استثناء متصله ده، وفيه اشارة الى موسٰی ؑ حيث قتل، والمراد بالظلم الذنب الصغير او ترک الافضل کما قالوا حسنات الابرار سيئات المقربين، او لکه آدم ؑ چي اکل د شجرة منهي عنها څخه وکړی، يا يونس ؑ چي بېله اجازې د خدای پاک له قوم څخه فرار سو.

نکته: والتعبير بالظلم لقول آدم ؑ ربنا ظلمنا انفسنا، وقول موسٰی ؑ حين قتل القبطي رب اني ظلمت نفسي.

ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوٓءٍ فَإِنِّي غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١١﴾

بيا يې بدل کړی ښه شی يعني توبة بعد سوء وروسته تر هغه بد کار.

پوښتنه: چي ددې قيد څه فائده ده ثم بدل آه.

ځواب: ددې قيد فائده داده چي انبياء عليهم السلام که صغيره او خلاف الاولی کار وکړي يا قبل النبوة يې وکړي لکه د موسٰی ؑ قتل القبطي چي خطاءً يې مړ کړی خامخا به وروسته مقرون په توبه سره دی.

پوهه: چي روح البيان پر تقدير مذکور استثناء منقطع بللې ده ولاشک انه کبو من جواد، او مظهري رح پر تقدير مذکور متصل بللې ده وقد اصاب، او يا استثناء منقطع ده پر دې تقدير نسبت د ظلم و انبياء عليهم السلام ته نا زيبا معلوميدی نه لازميږي، وتقديره على الانقطاع لکن من ظلم وهم غير المرسلين فانهم يخافون غير الله تعالى. مثلاً څوک چي غلا کوي له مالک څخه د دار بيريږي، او څوک چي زنٰی کوي د اهل البيت د مزينه بيريږي وعلى هذا فقس.

فَإِنِّي غَفُورٌ رَّحِيمٌ: په تحقيق زه غفور بخښونکی د ګناه يم او مهربانه پر تائب.

درويش وايي: چي غفور رحيم كه مستثناء متصله سي او كه منفصله سي ډېر بنائسته عبارت دی د نا اميدی د بنده په سبب د ګناه كه څه هم كبيره وي درخته يې له بېخه وكښل.

درويش وايي:

اِلٰهِی عَبْدُكَ العَاصِی اَتَاكَا...... مُقِرًا بِالذُّنُوبِ وَ قَدْ دَعَاكَا

فَاِنْ تَرْحم فَاَنْتَ لِذَاكَ اَهْلٌ....... وَاِن تَطرد فَمَن يرحمْ سِوَاكَا

وَاَدْخِلْ يَدَكَ فِيْ جَيْبِكَ

او داخل كړه لاس خپل په ګرېوان كي خپل، قال الحسيني رح درآر دست خود را درگريبان پيراهن خود را.

پوښتنه: داسي يې نه وويل في كمك يعني په لستوڼي كي؟

ځواب: موسی عليه السلام په دغه وخت كي د وړېو كوچنۍ چپنه اغوستې وه چي لستوڼې نه درلودل او نه يې تنۍ درلودې، له دې څخه دا معلومه سوه چي ګرېوان د قميص يې پر ځګروه كما هو اليوم عند العرب، او په صحيح روايت كي هم ثابته ده چي د عليه الصلوة والسلام ګرېوان هم پر ځيګرؤ، لكه ابو داؤد چي خپل په سنن كي راوړي دي، باب في حل الازرار (يعني د قميصه تنۍ خلاصي پرېښول) بيا يې حديث په روايت د معاويه بن قرة رض قال حدثني ابی قال آتيت النبي صلى الله عليه وسلم في رهط من مزينة (په يو جماعت كي د مزينه له قوم څخه) فبايعناه وبايعته ثم ادخلت يدي في جيب قميصه (ما داخل كړی خپل لاس په ګرېوان د قميص د عليه الصلوة والسلام) فمست الخاتم ای خاتم النبوة (چي د عليه الصلوة والسلام د اوږو په منځ كي ؤ) قال عروة فمارئيت معاوية وأباه قط الا مطلقی ازراهما (چي د قميصه تنۍ به يې خلاصي وې) متابعة لازراه قميصه صلى الله عليه وسلم (يعني په دغه وخت كي د معاويه پلار بيعت ورسره كاوه، ولي كه د عليه الصلوة والسلام ګرېوان د قميصه تړلی وای، نو ده څرنګه لاس ور داخلاوه او بيا يې خاتم النبوة په مسحه كاوه) وقد جاء في رواية البغوي رح في معاجم الصحابة چي عليه الصلوة والسلام لمطلق يعني د قميص تنۍ خلاصي

وي، په دې بیان کي زما عرض دادی چي بعض په نامه صوفیان وایي چي د قمیص ګرېوان پر سینه خلاف السنة دی وانه من شعائر الیهود، دا قول باطل دی.

پوښتنه: خدای پاک د څه حکمت لپاره موسیٰ علیه السلام امر کړی چي لاس په ګرېوان څخ کړه او سره د دې چي خدای جل جلاله خو پر دې قادر ؤ چي د موسیٰ ع لاس بېله په ګرېوان کي د داخلولو ورسپین کړي؟

ځواب: لامتحان، وله سبحانه ان یمتحن عباده بماشاء.

تَخْرُجْ بَيْضَآءَ مِنْ غَيْرِ سُوْٓءٍ

ستا لاس به راووځي تک سپین چي سترګي به پر برېښي.

فائده: تخرج مجزوم جواب د امر دی.

سوال: په علم نحو کي ډېر ځایونه راځي چي فلانی فعل مجزوم دی، ولي چي ځواب د امر دی، سوال دادی چي جواب د امر ولي مجزوم وي؟

ځواب: تقدیر یې داسي دی ان تخرج یدک تخرج، جواب د ان شرطیه مجزوم چي فعل مضارع وي.

فائده: بیضآء حال دی له ضمیر مستتر څخه په تخرج کي.

''من غیر سوء'' متعلق د من محذوف دی ای کائنًا بېله افت نحو برص وغیره او دا لفظ یا صفت د بیضاء دی یا حال مرادف دی.

فِیْ تِسْعِ اٰیٰتٍ

یعني دغه دوې معجزې چي عصیٰ او ید بیضاء دي په جمله کي د نهو معجزو دي ستا، نو پر دې تقدیر جمله معجزې د موسیٰ ع نهه دي (۱) العصیٰ (۲) ید بیضاء (۳) والجدب، قحط سالي په صحراؤ کي (۴) نقص الثمرات (۵) طوفان یعني ډېر باران چي په کورو د قبطیانو به اوبه ننوځي تر حلق پوري د ناست سړي (۶) جراد: یعني ملخان په سېلوو به پر راسي چي د درختو پوستونه به هم وخوري (۷) قمل: شپوږي (۸) ضفادع: چونګوښي چي هر لوښی به یې د صفا اوبو ډک کړی چي پر سر به یې را پورته کړی تر اوبو د مخه به یې چونګوښه په خوله ور ننوتل، داغه رنګه هر خوراکي لوښی (۹) دم: یعني وینه چي هر لوښی چي د اوبو ډک

کړي چي سر يې پورته کړي سرې ويني به وي.

درويش وايي: چي روح المعاني وايي چي معنی د آيت داده چي نهه معجزات نوري سره د يد بيضاء او د عصیٰ (۱) فلق البحر (۲) طوفان: کما مر معناه (۳) الجراد (۴) القمل (۵) الضفادع (۶) الدم، کما مر معناهم، (۷) والطمسة (ومعناها جعل اسبابهم حجارة) (۸) في مزارعهم (د کښتو تاوان (۹) الجدب: ای القحط في بواديهم، او هغه کسان چي يد بيضاء او عصا د نهو په جمله کي بولي هغه جدب او نقصان في المزارع يوه بولي، او فلق البحر نه پکښي حسابي، او هغه دليل د عدم دخول البحر په نهه کي دا وايي چي په فلق البحر سره خو موسیٰ ؑ نه ؤ استولی، ولي چي فرعون په فلق البحر کي غرق سو، او هغه څوک چي فلق البحر په معجزاتو کي د موسیٰ ؑ و فرعون ته شمېري، هغه وايي چي فرعون خو صرف وليدی فلق البحر دغه هم کافي ده، او يا د هغو کسانو لپاره خو معجزه وه چي د قبطيانو څخه بعض کسان د فرعون سره په طلب کي د بني اسرائيلو نه وه وتلي او ايمان يې هم نه ؤ راوړی.

إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿١٢﴾

و فرعون ته او قوم ته دده، په تحقيق فرعون او قوم دده له امر څخه د خدای ﷻ خارج کسان وه.

فائده: جمله د انهم تعليل دی د ارسال د موسیٰ ؑ و فرعون او قوم ته دده.

فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً

ای ظهرت لهم علی يد موسیٰ ؑ، نو مجئ په معنی کي د ظهور مجاز ده او اسناد يې و آياتو ته حقيقت دی او بعض محققين وايي چي مجئ د آياتو حقيقت دی او اسناد و آياتو ته يې مجاز دی، او حقيقةً دا معجزې د موسیٰ ؑ وې.

نکته: پوښتنه دا پيدا کېږي چي د داسي عبارت ويلو څخه فَلَمَّا جَائَهُمْ مُوسیٰ بِآيَاتِنَا خدای ﷻ عدول وکړی ودې عبارت ته، فَلَمَّا جَائَتْهُمْ آيَاتِنَا، حکمت الهي څه دی؟

ځواب: ددې عدول فائده او حکمت اشاره ودې ته ده چي دغه مذکوره معجزات له طاقت څخه د موسیٰ ؑ خارج وي لکه نوري معجزې د انبياء عليهم السلام له طوق څخه

ددوی خارج وي، او د موسٰی؏ په معجزوالي کي ددوی یعني چي خصم دي په عاجزه کړي دخل ؤ، مګر نه دا چي دده په دعاء یا اخبار به خدای ﷻ هغسي وکړه.

سوال: دا نکته به منافي د هغه آیت نه وي، چي په بل ځای کي د قرآن کریم فَلَمَّا جَآئَهُمْ مُوْسٰی بِاٰیٰتِنَا؟

ځواب: هیڅ منافات نسته، ولي چي هغه اسناد و موسٰی علیه السلام ته وکړل سو چي دا معجزات جاري او راغلي پر لاس د موسٰی علیه السلام لپاره د اعجاز د خصم الد جاهل معاند متکبر فرعون علیه اللعنة.

فائده: اسناد د آیاتو چي خدای پاک خپل ځان ته وکړی لپاره د تعظیم د کما قال العلماء في بیت الله للکعبة المکرمة.

``مُبْصِرَةً`` یعني بینة واضحة بحیث لاینکرها الا المعاند المتکبر.

پوه سه: چي مبصرة حال دی له آیاتو څخه.

سوال: مبصرة خو صیغه د اسم فاعل ده، او سره ددې چي ابصار خو د هغه کسانو کار دی چي په دې معجزاتو کي فکر ووهي؟

ځواب: چونکه دا آیات سبب د ابصار د متاملینو دی نو دا اسناد مجازي و سبب ته دی کذا قال العلامة البغدادي رح، او مظهري رح وایي چي صغیه خو د اسم فاعل ده لکن په معنی مفعول د اشعارًا بانها لفرط وخوجها للابصار بحیث تکاد تبصر نفسها لو کانت تبصر انتهی، ولایخفٰی انه تکلف فافهم.

درویش وایي: چي روح البیان ورته خبره د مظهري کړې ده، والله اعلم بما في کتابه.

قَالُوْا هٰذَا سِحْرٌ مُّبِيْنٌ ﴿۱۳﴾

وویل فرعون او قوم دده چي دا د عصا مار کېدل او ید بیضاء سحر دی چي سحر والی یې ډېر ښکاره دی.

فائده: مبین مشتق دی له ابان لازمي څخه لا المتعدي فتدبر.

وَجَحَدُوْا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَآ اَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَّعُلُوًّا ۚ

او دوی انکار وکړی له دې آیاتو څخه چي دا دي من عندالله وي په صرف ژبو سره.

پوه سه: چي جحود انکار دی له شي څخه بعد المعرفة والايقان تکبرًا وعنادًا، بیضاوي رح په ترجمه کي د جحدوا وايي ای في ظاهر امرهم فلا يرد ان الجحود بعد اليقين مستبعد آه.

درويش وايي: چي دا استبعاد د وروسته آیت سره منافي دی او روح المعاني ددې آیت ``واستيقنها انفسهم`` ای علمت علمًا يقينًا انها آيات من عند الله.

فائده: الواو للحال په تقدير د قد کماهو القانون النحوي في الماضي الواقع حالاً، او بحر العلوم وايي چي په دې آیت کي استفعل په معنی د تعفل لپاره د تکلف لکه استکبر په معنی چي د تکبر ``ظُلْمًا وَعُلُوًّا`` له جهته څخه د ظلم او تکبر، دا دوه لفظه مفعول له دي د جحدوا بها ای لاجل الظلم والکبر، او یا یې معنی داده ظلمًا على انفسهم چي ځان یې مستحق د ابدي دوږخ وګرځاوه او تکبر یې وکړی له ایمان څخه پر موسٰی علیه السلام.

فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤﴾

وګوره! (یا خطاب دی و رسول الله ﷺ ته لپاره د تسلي دده په قوم کي دده چي مشرکين وه او پر عليه الصلوة والسلام یې ایمان نه راوړی تکبرًا وعنادًا او یا خطاب عام دی ای انظر ايها المخاطب په نظر د ځان پوه کولو، ومعنى الآية وګوره چي څرنګه سو عاقبة الامر د مفسدانو چي فرعون او قوم دده ؤ یعني اغرقوا في البحر په دنیا کي او داخل سوه و اور ابدي ته چي دوږخ دی، کریمه: اغرقوا فادخلوا نارًا.

فائده: کيف خبر دی د کان او پر کان مقدم سو لتضمنه معنى الاستفهام الذي يقتضى الصدارة، او عاقبة المفسدين اسم د کان دی، والجملة في محل النصب مفعول دی د انظر.

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا ج

پوه سه: چي دا کلام مستانف جديد دی، ددې آیت په تائيد من انك لتلقى القرآن من لدن حكيم عليم. لکه قصه د موسٰی ع چي هم ددغه غرض لپاره وه تائيد په دې معنی چي نبوت او رسالت او نازل والی د کتابو له جانبه څخه د رب العزت

کوم نوی کار نه دی چې قریش یې انکار کوي.

بوه سه: چې لام موطئه د قسم دی اورده لکمال الاعتناء بمضمونه.

فائده: معنی داده چې والله ورکړي وه موږ وهر یوه ته د داؤد او سلیمان علم پر ذات د خدای حسب الطاقة البشرية او علم پر صفاتو د خدای ﷻ او پر شرائع او احکامو د خدای ﷻ او پر احوال د مبدء والمعاد، او علم پر خبرو د مرغانو او تسبیح د غرو سره د تسبیح د داؤد ؑ او نرمول د اوسپني په لاس کې د داؤد ؑ او سلطنت د انس او جن د سلیمان الی غیرها من الفضائل کما سیئاتي في القرآن العزیز، په کشف الاسرار کې وایي: داؤد از انبیاء یعني بني اسرائیل بود از فرزندان یهودا بن یعقوب و روزگاری وی بعد از روزه گاری موسیٰ بود به (۱۷۱) وملک وی بعد از ملک طالوت بود، کریمه: وشدنا ملکه چنانچه هر شب (۳۱۰۰۰) از بزرگان بنی اسرائیل اورا حارس بودند، و بنی اسرائیل همه تبع وی شدند وملک بر وی مستقیم گشت وجای علم بود ونبوت چنانکه گفت عزوجل: آتینا دؤد و سلیمان حکمًا، وحکم که راندند وعمل که میکردند از احکام تورات کردند زیرا که کتاب داؤد یعنی زبور همه موعظت وپند بود، درآن احکام امر ونهی نبوده.

وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥﴾

وقالا ای کل واحد منهما شکرًا للنعمة، چې موږ ته یې فضیلت راکړی یعني بالنبوة والکتاب وغیر ذالک کما سیئاتي في القرآن الکریم، پر ډېرو د بندګانو ځخه د خدای ﷻ چې مؤمنان دي.

فائده: اصل عبارت خو داسي ؤ چې هر یوه داویل چې فضلني الا انه عزوجل عبر عنها عند الحکایة بصیغة المتکلم مع الغیر ایجازًا.

بوه سه: چې په دې بیان سره ښکاره سو حسن د عطف بالواو اذ المتبادر من العطف بالفاء، ترتب حمد کل واحد منهما علی ما اوتی کل واحد منهما لا علی ما اوتي نفسه کذا قال البیضاوي، وروح البیان والمظهري نقلاً عن البیضاوي.

بوه سه: چې دا کثیر چې مفضل علیه ده داؤد و سلیمان چې هغو ته مثل د علم ددوی نه ؤ ورکړل سوی لا من لم یؤت من العلم شیئًا ای من علم الدین، ولي د هغه

مفضل عليه خو بيان وكړی خو خدای پاک بیان په مؤمنانو سره او دا محاله خبره ده چي مؤمن دي پر هيڅ شي د دين علم نه لري كما هو الظاهر.

درويش وايي: چي په دې آيت کي دليل دی پر شرف د علم او پر دې چي علم موجب دی د فضل او د تقدم د علماء الدين پر من سوٰی ددوی، قال رسول اللهﷺ فضل العالم (يعني په علم مشغوله وي صرف فرائض او واجبات او سنن پر ځای كوي نورو نفلي عباداتو ته فارغ نه وي) على العابد (چي عالم نه وي او په نفلي عباداتو كي علاوه پر فرائضو او واجباتو سنن وغيرها كوشان وي) كفضل القمر ليلة البدر على سائر الكواكب، وان العلماء ورثة الانبياء وان الانبياء لم يورثوا دينارًا ولا درهمًا، وانما ورثوا العلم فمن اخذه اخذ بحظ وافر، رواه احمد والترمذي وابو داؤد وابن ماجه من حديث قيس بن كثير.

درويش وايي: چي دا حديث نص دی په دې كي چي مراد له علم څخه علم د امور دينه وو دی من العقائد الاسلامية والاحكام الشرعية من الاوامر والمنهيات الدينية والمتكفل لها علم العقائد وعلم الفقه وما يتوقفا عليه كعلم اللغة واصول الفقه والنحو والصرف وعلم المعاني والبيان وغيرها لان علم العقائد والاحكام وهو ميراث الانبياء عليهم السلام لا علوم الفلاسفة كالطبعي والهيئة والهندسة والمنطق وغيرها كما لايخفٰی.

فائده: كه تر علم دين افضل شی وای نو خدای پاک به خير البشرﷺ په طلب د زيادت د هغه شي امر كړی وای، كريمه: وَقُلْ رَّبِّ زِدْنِيْ عِلْمًا، وفي حديث ابی امامة الباهلي رح الذي رواه الترمذي فضل العالم على العابد كفضلي على ادناكم الى اخير الحديث.

فائده: علم چي لوی نعمت دی نو شكر ددې نعمت پر عالم واجب دی، او عالم بايد متواضع وي متكبر نه وي، او دا يې عقيده وي چي كه څه هم ماته خدای پاک پر ډېرو كسانو فضيلت راكړی دی، نو تر ما به ډېر افضل په علم وي وفوق كل ذی علم عليم الى ان ينتهى سلسلة العلم الى العالم الخبير البصير عزوجل، په صحيح حديث كي راغلي دي چي يو سړي له عليه الصلوة والسلام څخه پوښتنه وكړه د افضل الاعمال رسول اللهﷺ ورته وويل العلم بالله والفقه في دينه، هغه سړي بيا

سوال مکرر کړی علیه الصلوة والسلام هغ جواب ورته ووایه حتی تر دریٍ واره پوري او جواب مذکور مکرر کړه سول، اخیر سائل ورته وویل یا رسول الله ﷺ اسئالک عن افضل الاعمال او ماته تاسي ځواب راکوئ په علم سره، نو علیه الصلوة والسلام ورته وویل ان العلم ینفعک معه قلیل العمل وان الجهل لاینفعک معه کثیر العمل، فتح الموصلي وايي الیس المریض اذا منع عنه الطعام والشراب والدواء یموت یعني موتًا ظاهريًا فکذا القلب اذا منع عنه العلم والفکر والحکمة یموت یعنی موتًا باطینًا، شیخ سعدي قدس سره وايي چي د یو عابد حکایت خلګ کوي چي هره شپه بې لس منه (والله اعلم بالمراد بالمن) وتا سحر ختم القرآن کریم درنماز بکرد صاحب دل بشنید وګفت اګر نیم نان بخوری وبخفتی بسیار فاضل ترا از این بودی، سعدی رح:

اندرون از طعام خالی دار..... تادر ونور معرفت بینی

تهی از حکمتی بعلت ان..... که پری از طعام تا بینی

وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ

او میراث یو وړی سلیمان د خپل پلار داؤد ؑ څخه یعني نبوت او علم او ملک سلطنت، دا تفسیر منقول دی د عبدبن حمید او ابن المنذر او ابن ابی حاتم رح څخه یعني بعد موت اینه داؤد ؑ، نه نور اولاد د داؤد چي (۱۹) وه.

پوه سه: چي روافض خذلهم الله په دغه آیت سره دلیل وايي چي له انبیاء څخه میراث وړل کېږي لکه د خلګو څخه، او دوی په دې نه پوهېږي چي که د انبیاء ؑ څخه میراث وړه کېدای، نو تخصیص د سلیمان یې ولي وکړی په میراث کي د داؤد ؑ او سره ددې کمامر د داؤد ؑ نولس زامن وه، نو باید ټولو ته برابر میراث رسېدلی وای.

پوښتنه: د هغه حدیث معنی چي رسول الله ﷺ وايي (لانورث) څه ده؟

ځواب: معنی یې داده انه لایملک احد من الناس مال نبي بعد موته بل یکون ماله موقوفًا محبوسًا علی ملک الله تعالی (یعني په بیت المال کي د مسلمانانو دي تحویل سي) قال البغوي رح چي سلیمان ؑ ته هغه شیان چي داؤد ؑ ته ورکړل سوي وه ده ته ورکړل سوه یعني نبوت وغیره کمامر، او سلیمان ؑ ته زیات تر هغو شیانو مسخر والی د باد، چي دده په امر سره به یې تخت دده په هواء وړی یا

کراریا چټک حسب ارادهٔ سلیمان؏ او تسخیره د شیطانانو او د جنیاتو.

فائده: دی نبوت وغیره ته میراث د څه د رکه وایي او سره دد ې چي حقیقت د میراث خو په مال کي دی؟

ځواب: اطلاق د میراث دلته مجاز دی لان الانبیاء علیهم السلام انما یورثون الکمالات ولا قدر للمال عندهم.

وَقَالَ يَاأَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنطِقَ الطَّيْرِ

وویل سلیمان (لپاره د تشهیر د نعمت د خدای ﷻ لاتکبرًا وفخرًا) ای خلکو موږ ته راښوول سوي یعني د خدای ﷻ په قدرت سره خبري د مرغانو، په دې خطاب غرض د سلیمان اظهار د معجزې د خدای ﷻ دی تاچي ایمان د مؤمنانو په زړو کي ښه محکم سي او پر منکرانو باندي حجت سي کریمه: وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ.

سوال: ضمیر د متکلم مع الغیر یې څرنګه راوړی او سره دد ې چي فهم د منطق خو خاصه د سلیمان؏ وه داؤد؏ نه په پوهېدی؟

ځواب: دا مبنی پر عادت د باچهانو فانهم متکلمون بمثل ذالک رعایة لقاعدة السیاسة والنطق والمنطق (چي مصدر میمي دی او نطوق) په عرف عام کي کل لفظ یعبر به مافي الضمیر مفردًا کان او مرکبًا، قال الامام الراغب الاصفهاني النطق الاصوات المقطعة التي یظهرها اللسان وتعیها الاذان او نطق په دې معنی خاص په انسان پوري ده کما قال اهل المعقول الناطق فصل الانسان ولا یقال لغیره الا علی سبیل التبع کما یقال نطقت الحمامة ای صوتت.

فائده: اصوات د مرغانو چي منطق یې وبلل اعتبارًا بحال سلیمان الذي کان یفهمها فمن فهم من شئ معنی فذالک الشئ بالنظر الیه ناطق وان کان بالنظر الی من لایفهمه صامتًا، والطیر جمع طائر کرکب جمع راکب وهو کل ذی جناح یسبح في الهواء، وکان سلیمان یفهم نطق غیر الطیر من الحیوانات ایضًا کما سیجئ من قصة النمل وخص الطیر لشرفه علی سائر الحیوانات.

پوښتنه: د طیر څه شرافت دی پر نورو حیواناتو؟

ځواب: د طیر شرافت خو د سلیمان؏ په قصه کي په نص د قرآن کریم ثابت سو

کمامر، او د نوح علیه السلام کښتئ چي د جودي پر غره لنګر سوه، د مځکي د ختمو حال يې کوتري په زبان حال ورته راوړه، او داغه رنګه هدهد د اوبو د نژدې والي په مځکه کي په لسان حال سلیمان ؑ ته بیاناوه، او د بلقیس حال د تخت هم هدهد ورته راوړي وه سلیمان ؑ ته، او چي ابرهه پر مکة المکرمة د فیلانو په ذریعه حمله وکړه طیر ابابیل شکست ورکړی کما هو ثابت بنص القرآن في سورة الفیل، او دغه رنګه څه وخت چي علیه الصلوة والسلام د هجرت په موضوع کي سره د ابوبکر رض په غار کي د جبل ثور پناه اخستې وه کوترو یو لوی خدمت وکړی چي د غار په خوله کي يې ځالي جوړي کړې او د مشرکانو نظریې د دغې غاري څخه واړاوه کما ثبت في الآحادیث الصحیحة، له دې سببه کوتري الی یومنا پوري د مکه په حرم او ښار کي لوی موقعیت لري، وهذه الخدمات تکفٰی لشرف جنس الطیر علی سائر الحیوانات فاحفظ هذه الدقیقة.

درویش وایي: چي روح المعاني، بغوي او روح البیان د هغه خبرو د مرغانو د هر مرغه جلا جلا مثالونه راوړي دي، چي که فقیر تولي هغه خبري چي سلیمان ؑ به خلګو ته د هغو د اوازو ترجماني کوله رانقل کړم د فقیر د تفسیر به اوراقي به په ډکي سي، نو که د چا هغه مثالونه په کار وي او د هغو د زدکړي شوق لري ناموړي تفسیرونه دي په غور مطالعه کړي.

وَأُوتِينَا مِن كُلِّ شَيْءٍ ۖ

او موږ ته راکړل سوی دی هر شی یعني د باري عزوجل له خوا څخه.

پوه سه: چي اعطاء د هر شي پر طریقه د استغراق حقیقي خو ممکن نه دی، له دې سببه يې مفسرین رح په یوه خوله مبالغه بولي د عطایاؤ د خدای جل جلاله، له جانبه، دا جمله عطف ده پر علمنا منطق الطیر باندي، روح المعاني وایي چي د دې جملې یعني معطوف علیها او معطوفه دواړي لکه شرح د ورث سلیمان داؤد دي، او مقاتل رح وایي چي مراد ما اوتیه من النبوة والملک وتسخیر الجن والانس والشیاطین والریاح کمامر، او ابن عباس رض وایي چي مراد ځندي مهمات د دنیا او د آخرت دي، او بعض مفسرین وایي چي مراد ځندي ما یحتاج الیه الملک من

آلات الحرب وغيرها، او روح البيان وايي او مظهري هم ورته خبره د روح البيان كړي ده حيث قال اراد كثرة ما اوتي نحو فلان يقصده كل احد فلاني ته قصد كوي هر سړى يعني يو څه مال وغيره هر سړى ځندي غواړي اراد به كثرة قضاده د حاجاتو د خلګو، يا فلان يعلم كل شئ اراد به كثرة علومه العقلية والنقلية.

پوښتنه: داسي ولي نه وويل سول چي اوتيت يعني په صيغه د متكلم واحد نو د متكلم مع الغير څخه څوک د سليمان سره ملګري دي؟

ځواب: د اوتينا څخه يا مراد زوى او پلار دي په دې ځاى كي يعني علمنا منطق الطير كي كما مر ان فهم د منطق الطير خاصه د سليمان[ع] وه او ايتاء د كل شئ په معنى مذكوره آنفًا په دواړو كي جوړيږي، لكن تر ټولو آسانه جواب دادى چي مراد د سليمان[ع] په دې آيت كي يعني نه په ماقبل آيت كي خپل ځان او اتباع دده مراد دي، ولي اتباع دده ياخذون منه ما اعطاه الله لكن مما علمه الله تعالى واعطاه سوى النبوة والملك وتسخير الانس والجن.

إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ ﴿١٦﴾

په تحقيق دا مذكوره نعمتونه صرف او صرف د خداى جل جلاله يو فضل او احسان دى پر موږ باندي يعني داسي نه ده چي موږ يې مستحق ؤ يا جزاء زموږ د عملو ده بل تفضل واحسان من الله عزوجل.

فائده: دا خبر د سليمان عليه السلام لپاره د شكر ددې نعمتو ده، لپاره د امتثال ددې قول د خداى جل جلاله: وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ لكه چي په صحيح حديث كي راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام وويل: انا سيد ولد آدم ولافخر الى اخير الحديث.

درويش وايي: چي بغوي رح وايي په نقل د تاريخ څخه چي سليمان على نبينا وعليه الصلوة والسلام ملك مشارق الارض ومغاربها (۷۰۰) كاله (۶) مياشتي وركړل سوى ؤ على جميع اهل الدنيا من الجن والانس والطير والدواب والسباع واعطى مع ذالک منطق الطير، او دده په سلطنت كي عجيبه صنائع و معرض ته ده ظهور راغلي كما سيئاتي في القرآن العزيز.

وَحُشِرَ لِسُلَيْمَٰنَ جُنُودُهُۥ مِنَ ٱلْجِنِّ وَٱلْإِنسِ وَٱلطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٧﴾

يعني في سير لـه چي دى يو خوا تـه تلى ``فَهُمْ يُوزَعُونَ`` لغات الحشر، يو جماعت له خپلو ځايو څخه راجمع كول او جنګ تـه اماده كول، نو چي جماعت نه وي حشر نه ورته وايي، كذا في المفردات (وبالفارسية گرد كردن) كذا في تاج المصادر، والجنود جمع الجند هر مجتمع تـه جند وايي كما يقال الارواح جند مجندة وانما قال جنود بصيغة الجمع لاختلاف اجناس عساكر سليمان كما اشير اليه في الآية فكل من الخلق جند كريمه: وما يعلم جنود ربك الاهو، نو مچهر يعني غوماشي لښكر د خداى ﷻ دي نمرود او نمروديانو ته.

والابابيل جند الله لاصحاب الفيل كما سيئاتي تفصيله في سورة الم تركيف آه ان شاء الله تعالى، والعنكبوت والحمامة جند الله الى حفاظة رسول الله ﷺ وابوبكر رضي الله عنه في غار جبل ثور كمامر عنقريب، والوزع په معنى د منع ده له انتشار څخه او له تفرق څخه، والوازع هو الذي يمنع العسكر عن التفرق، جمع يې وزعة ده، والمعنى راجمع كړه سوه وسليمان ته عساكر دده د پېريانو او د انسانانو څخه او د مرغانو څخه چي دى له شام څخه د يمن پر خوا روان ؤ، نو دوى سره جمع كېدله يعني اول فوجيانو ته يې اخير فوجيان را جمع كول چي سره يو ځاى سي پس او پيش نسي كما هو حال الجيش الكثير.

فائده: جن يې د مخه كړه سره ددې چي انس خو تر دوى مشرفه دى، لپاره د اشاره وقوت ته د حكومت د سليمان من اول الامر، ولي چي جن فرقه طاغيه ده بعيدة من الحشر والتسخير، قال الكاشفي رح ودرين اشاره هست كه ايشان باوجود كثرت عدد ايشان مهمل وپريشان نبودند بلكه ضبط و ربط ايشان بمرتبه بود كه هيچ كس از لشكريان از مقر مقرر خود پيش وپس نتوانستى رفت.

راوي وايي چي ځاى د عسكرو د سليمان عليه السلام سل (١٠٠) فرسخه ؤ، پنځه ويست (٢٥) فرسخه د جناتو لپاره ؤ، پنځه ويشت د انسانانو لپاره، پنځه ويشت للطير، و (٢٥) فرسخ للوحش وكان لـه (١٠٠٠) غرفة يعني زر خوني د ښيښو پر لرګو او پـه دغـو خونـو كـي درې سـوه (٣٠٠) نكاح والا ښځي وې او اووه سوه

(۷۰۰) مینځیانې وي، نو سلیمان علیه السلام به امر کړی تند باد تخت به یې پورته کړی
بیا به یې امر کړی نرم باد چي تخت به کرار کرار را روان ؤ او د مځکي سیل به یې
کاوه، بیا سلیمان ؑ ته خدای پاک وحي را واستولې: اِنِّیْ قَدْ زِدْتُ فِیْ مُلْكِ (ستا
سلطنت مي نور درزیات کړی) هغه دا چي په مځکه کي چي هر شی خبره وکړي باد
به یې ستا تر غوږه را ورسوي.

درویش وایي: چي دا ټوله روایت وه د محمد کعب رح چي روح المعاني، روح
البیان، قرطبي او مظهري رح ټولو راوړي دي، والله اعلم بالصواب..... بیت:

نه بر باد رفتی سریر سلیمان علیه السلام..... بآخیر ندیدی که برباد رفت

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ، وَّيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ.

حَتّٰٓى اِذَآ اَتَوْا عَلٰى وَادِ النَّمْلِ

پوه سه: چي حتی غایة د سیر چي د هم یزعون څخه وفهمېدی، ولي چي ددوی
جمع کېدل د سیر لپاره وه، فالمعنی سیروا حتی چي ورسېدی او راغله پر شېله د
مېږیانو.

سوال: اتو خو متعدي بنفسه دی نحو اتیت موضع کذا، نو په علی سره یې
ولي متعدي کړی؟

ځواب: تعدیته بعلی اما تنبیهًا علی ان اتیانهم کان من جانب عال، او یا له دې
سببه چي مراد قطع د وادي ده کما في قولهم اتی علی الشئ اذا بلغ اخیره، بعض
مفسرین وایي چي د سلیمان ؑ او دده د فوج مقصود شاید دا ؤ چي پر منتهی ددې
شېلې به کښته کېږي، ویدل علیه خوف ما في الارض وهو النمل لاعند مسیرهم
في الهواء، نو له دې سببه هغه مېږي وویل: لایحطمنکم سلیمان وجنوده.

پوه سه: دا ودي النمل بعض مفسرین وایي چي دا وادي په شام کي ده، او
بعض وایي چي په طائف کي ده، چي ډېر مېږیان پکښې دي، نو ځکه په دغه نامه
مشهوره ده کما یقال بلاد الثلج (واوره) لما یکثر فیه الثلج.

درویش وایي: چي مشهوره خو داده چي دا عادي تور مېږیان مراد دي، او
بعض خلګ وایي چي وادي د یوې شېلې نوم دی چي په هغه کي جن او سېږي، او

نمل ددوی د سپرتیا لکه مایه اوښان او یا لېوانو ته وایي، په روح المعّاني کې وایي وهذا عندي مما لا یلتفت الیه، روح المعاني وایي واکثر الاخبار والروایات في قصة سلیمان علیه السلام لایعول (ای لایعتمد) فعلیک بالایمان بما نطق به القرآن ودلت علیه الاخبار الصحیحة وایاک الانتصار (یعني کومک او اعتماد) لما لاصحة له کما یذکره کثیر من القَصّاص (قصه کونکي خطیبان) یا تاریخ بیانونکی بعض ناپوه کسان، مما فیه مبالغات شنیعة او که ددوی څخه پوښتنه وکړل سي چې دادې څومره بعیده عن العقل خبره وکړه، دوی ځواب ورکوي چې دا چې ما بیان کړه ممکن شیان دی تعلق د قدرت د خدای جل جلاله پورې صحیح دي، روح المعاني وایي فتفتح بها باب السخریة بالدین والعیاذ بالله (یعني کافران به زموږ په اسلام پخسند وهي چې ستاسي په دین کې فلانی او فلانی قصه راغلې ده یعني ما سمعها من القصاص چې د عقل له دائرې څخه وتلې خبره ده، روح المعاني وایي چې اکثره د دغو قصو زنادقه وو وضع کړي دي یریدون بها التنفیر عن دین الاسلام یعني ددوی غرض دادی چې په درواغجنو قصو سره د خلګو نفرت پیداسي له دین څخه د اسلام اعاذنا الله منها، انتهی ماقال صاحب روح المعاني السید محمود الآلوسي رح.

درویش وایي: چې مظهري رح چې په حدیثو کې ډېر ښه مهارت لري د وهب بن منبه رح او هغه له کعب رح څخه داسي روایت را نقل کړی دی چې سلیمان علیه السلام چې به پر خپل تخت کښېنستی، نو خپل اهل یعني زوجات او سریة او خادمان او لښکر من الجن والانس کمامر به یې هم د ځانه سره سپاره کړل او مخابز او مطابخ یعني تنوران د اوسپنې او لوی لوی دېګونه چې په هغو کې به د لسو اوښانو غوښې ځایدلې او د دوابو لپاره پر تخت سربېره میدانونه وه، نو نانوایانو به ډوډۍ پخولې او اشپزانو به کټوي باندي کړي وې او دواب به په حضور کې د سلیمان ع وه بین السماء والارض، نو سلیمان ع به پر داسي عظیم الشان تخت ناست ؤ چې د اصطخر څخه به یمن ته تلل په خیال کې یې وه چې په هواء کې به پر مدینة الرسول الله صلی الله علیه وسلم تېرېدل، نو همنشینانو ته به یې وویل هذه (ای المدنیة) دار هجرة نبي آخیر الزمان طوبیٰ لمن آمن به وطوبیٰ لمن اتبعه، تر دې چې تخت دده پر محاذاتو د

مکې مکرمې تېرېدی او ده ولیدل چي د بتانو عبادت کېدی من دون الله تعالی سلیمان؈ تېر سو بیت الله الشریف وژړل فاوحی الی البیت مایبکیک؟ فقال یعني بیت الله یا رب ابکاني ان هذا نبي من انبیائک وقوم من اولیائک مروابي ولم یصلوا عندي (تېر سو او په ما کي یې لمونځ نه وکړی) والاصنام تعبد عندي وحولي من دونک فاوحی الله الیه ان لا تبک فاني سوف املئوک، زه به ډک کړم ستا حرم یعني ستا حرم وجوهًا سجدًا وانزل فیک قرآنًا جدیدًا وابعث منک نبیًا في آخیر الزمان احب الانبیاء الی واجعل فیک عمارًا من خلقي یعبدونني وافرض علی العباد فریضة یعني الحج چي دوی به راځغلي وتاته لکه د بابنې مرغه وخپل ځالي ته او داسي به یې ځګېروی وي یعني ژاړي به لکه ځګېروی د اوښي وخپل بچي ته، ویطهرک من الاوثان وعبدة الشیاطین یعني المشرکین انتهی حدیث المظهري عن وهب بن منبه عن کعب رح.

درویش وايي: چي دا قصه او روایت هغه تفسیرونه چي زما سره موجود دي بیله مظهري بل تفسیر نه ده راوړې، والله اعلم بالصواب.

قَالَتۡ نَمۡلَةٌ

جواب د اذ دی، شعبي رح وايي دا نمله ذات جناحین وه چي د وادي النمل له مېږیانو وه، بعض وايي چي نوم یې منذرة ؤ او بعض وايي حذمي ؤ، او بعض وايي طاصیة یې نوم ؤ، راوي وايي چي دغه مېږي چي لښکر د سلیمان علیه السلام ولیدی چي ددوی د شېلې پر خوا را روان دی، نو دې مېږي لویه ناره وکړه چي دی په خپله ناره نور مېږیان پوه کړي چي دلته حاضر وه، نو دې مېږي فرار وکړی په خپل غار ننوتی نورو یې متابعت وکړی په غار ور سره ننوتل، نو له دې سببه یې دوی مخاطبه متشابه کړه د مخاطبه سره د عقلاؤ چي یو بل ته نصیحت کوي، ولهذا جعلت هي قائلة وماعدها من النمل مقول لهم او که تشبیه هم نوي دا ممتنع نه ده ان یخلق الله فیها النطق وفیما عداها من النمل الفهم.

پوښتنه: تا یې نوم ذکر کړی، نو مېږیان خو داسي نه دي لکه انسانان چي پلار پر زوی یو نوم ایږدي او انسانانو ته خو هم د یوه مېږي او د بل مېږي د صورت فرق نه

کېږي چي پر يوه يو نوم کښېږدي او پر بل بل نوم کښېږدي، او نه مېږيان په مثل د انسانانو دي لکه سپی او خره وغيره چي پر دوی يو نوم کښېږدي او پر بل بل نوم؟

ځواب: په کتاب التعريف والاعلام کي وايي، سميت بهذا الاسم في التورات والانجيل، او في بعض الصحف الالهية سمها الله تعالى بهذا الاسم وعرفها بهذا الى الانبياء قبل سليمان عليه السلام.

فائده: امام رازي رحمه الله وايي چي قتاده رحمه الله کوفې ته راغلی خلک پر راټول سول، نو ده وويل چي زما څخه چي د هر شي پوښتنه ځوک کوي ودې کړي، او امام ابو حنيفة رحمه الله په هغه ځای کي او حديث السن ځوان ؤ، نو يو چا وويل چي پوښتنه ځني وکړئ چي نملة سليمان نر ؤ او که ښځه، نو امام اعظم رحمه الله تر قتاده رحمه الله د مخه ورته وويل چي ښځه وه، چا ورته وويل چي د څه درکه درته معلومه سوه چي ښځه وه؟ ده ورته وويل من کتاب الله وهو قوله تعالى قالت النمة، اذ لو كان ذكرًا لقال الله قال نملة، ددې خبري د امام تحقيق دادی چي نملة لکه حمامة او شاة ده چي پر نر او ښځي دواړو يې اطلاق کېږي، نو تميز يې په علامه سره کېږي نحو حمامة ذكر وحمامة انثى يا په هو يا هي سره ولايجوز ان يقال قامت طلحة ولا حمزة لانهما اسمان للمذكر فقط فلا يحتاجان الى علامة التانيث، او بعض مفسرين وايي چي تانيث د قالت په اعتبار ده تانيث لفظي دی لکه تمر و تمرة، او دا مبحث روح المعاني ډېر ځېړلی دی، او شيخ الاشراق وايي چي نفس ناطقه دراکة په ټولو حيواناتو کي سته، روح المعاني وايي چي ظواهر د آياتو قرآنيه او د احاديثو صحيحه ؤ ددې خبري تائيد کوي د مثال په توګه دا آيتونه د قرآن او په احاديثو صحيحو کي چي رسول الله صلى الله عليه وسلم وايي چي زه هغه ډبره اوس هم پېژنم چي قبل النبوة چي به زه غار حرا ته تلم دې به راته وويل السلام عليک وغيرها من الاحاديث الصحيحة نو چي په جماد کي دافهم سته نو په حيوان کي به ولي نه وي نو هيڅ مجاز او استعاره ته حاجت نسته، د مېږي د بعض احوالو ځېړنه ددې شاهد ده چي ده لره نفس ناطقه سته، ولي چي مېږی په دوبي کي غنم وغيره د ژمي د خورک لپاره جمع کوي او هره دانه د غنمو دوه ځايه کوي، پر دې بېرېږي چي که چېري په ژمي څه ناڅه لوند والی ور ورسېږي شين به سي زموږ له غذا څخه به ووځي روح

المعاني وایي وهذا وامثاله یحتاج الی علم الاستدلالي وهو یحتاج الی نفس ناطقة دارکة، وامثال ذالک کثیرة في الحیوانات.

یٰۤاَیُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوْا مَسٰكِنَكُمْ ۚ لَا یَحْطِمَنَّكُمْ سُلَیْمٰنُ وَجُنُوْدُهٗ ۙ

ملکې (یعني بادشاه) د مېږیانو وویل: ای مېږیانو ننوځئ په خپلو کورو یعني غارو.

پوښتنه: دا مېږیان خو غیر ذوی العقول وه، نو ولې یې ادخلوا ورته وواېه چې د ذوی العقول خطاب دی، ادخلن به یې ویلی وای؟

ځواب: قانون دادی چې انسان چې خبري کوي او دی خو عقیده لري چې ماسوا د غیر ذوی العقول دي نو هغو ته ضمائر د جماداتو راجع کوي لکه چې و ښځو ته هم ضمائر د جماداتو راجمع کړل کېږي له جهته څخه دډې چې ښځې که هم ذوی العقول دي لکن له جهته څخه د ضعف د عقول ددوی کما جاء في الحدیث الصحیح دوی هم په جمله کې د جماداتو حسابل کېږي په عربي خبرو کې، واما الحیوانات لکه په دې ځای کې ملکة النمل الوادي چې خبري کوي او نور هم جنس یعني چې نور مېږیان چې سامعان دي، نو یو له بله سره خطاب د عقلاؤ کوي، نو خدای ﷻ په دې آیت کې کلام د نملة هغه سي رانقل کړي لکه دې چې ویلي وه فافهم.

پوه سه: چې حطم کسر یعني ماتولو ته وایي، یعني چې تر پښتو لاندي مو مړه نه کړي، سلیمان وجنوده.

فائده: ظاهرًا منع د حطم څخه ده لکن په حقیقت منع له توقف څخه ده یعني درېږئ مه چابک ننوځي او بیرته مه راوځئ، ولې چې دا دواړه صورت به ستاسي د حطم سبب وګرځي لکه لا ارینک ههنا، والمراد نهي عن التوقف.

پوه سه: چې دا جمله استیناف بیاني دی او یا بدل دی من الامر لاجواب الامر فان النون الثقیلة لاتدخل في جواب الامر في سعة الکلام.

وَهُمْ لَا یَشْعُرُوْنَ ﴿۱۸﴾

او دوی به په ځان نه پوهېږي چې مو تر پښنو لاندي سول، دا قید یې ددې لپاره وواېه چې که دوی پوهېدای داسي یې نه کول چې قصدًا مېږي غوندي ضعیف

شي تر پښنو لاندي مړ کړي، مظهري رح وايي چي افسوس دی روافضو لره چي دوی دومره شعور نه درلودی لکه شعور د مېږي حتی چي دوی نسبت د ظلم واصحابو ته د سید البشر ﷺ کوي.

سوال: څرنګه نمله دا وويل چي لايحطمنكم آه او سره ددې چي سليمان ؑ وجنوده پر خپل تخت ناست ؤ په منځ کي د اسمان او د مځکي تېرېدل؟

ځواب: بعض مفسرين رح وايي چي بعض جنود د سليمان ؑ پر مځکه روان وه څوک سپاره څوک پیاده، لکن په امر د خدای ﷻ او په طور د معجزې د سليمان ؑ طي الارض ورته کېدی چي د مځکي سپاره او پیاده د تخت سليماني سره چي په هوا کي روان يو ځای سره راهي وه، او بعض مفسرين وايي چي دا د نملة قول د مخه ؤ تر تسخير د ريح و سليمان ؑ ته، او بعض اهل المعرفة وايي چي معنا د قول د نملة داده چي ستاسي زړونه پايمال نه کړي رويت د ملک سليمان وما اعطاه الله من زهرة الحيوة الدنيا فيشغلكم عن ذكر الله تعالى روح المعاني وايي والله اعلم بصحة التوجيه الاخير، او روح البيان ډېر اوږد بيان کړی دی په قول د نملة او روح المعاني بيان خو را نقل کړی دی لکن په اخير کي يې حکم په موضوعيت ددې اوږد بيان کړی دی فارجع ان شئت الى روح البيان وروح المعاني، مقاتل رح وايي چي سليمان ؑ د درې ميله لېري قول د نمله واورېدی لمامر چي خدای ﷻ دده سره وعده کړې وه چي هر څوک چي ستا په باره کي يوه خبره وکړي باد به يې ستا غوږ ته دررسوي، نو دا قول نمله هم باد غوږو ته د سليمان ؑ ورساوه.

فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِّنْ قَوْلِهَا

``فَتَبَسَّمَ`` روح المعاني وايي چي دا تفريع ده پر ما تقدم فلا حاجة الى تقديره المعطوف عليه اى فسمعها فتبسم، والمظهري رح قدر المعطوفات عليها الكثيرة والجمل المتعددة في المعطوف عليها ولعل سليمان ؑ انما تبسم من سرورًا چي خوشاله سو له ښه حال څخه خپل او له حاله د جند دده په باب کي د تقوی والشفقة چي ده ته يې د خدای ﷻ له خوا الهام وسو، او بل يې خوشالي په دې وکړه چي د نمله آواز لکه همس نسبت يې و بشر ته وکړی په ده يې واورېدی او

په معنى د هغه آوازيې دی پوه کړی، او بعض مفسرين وايي چي دا تعجب دده له جهته د تعجب دی وحذر ته د نملة الملكة او ددې بېرول خپل قوم لره يعني بقولها يا ايها النمل آه، او وه تدبيرته د ملكة النمل د خپل ځان د مصالح او د مصالح د بنی نوع ددې چي نور مېږيان وه حيران سو.

درويش وايي: چي ابن حجر رح وايي چي تبسم مبادی د ضحک دی من غير صوت او ضحک انبساط الوجه حتى تظهر الاسنان من السرور فان كان فيه صوت يسمعه غيره فهو القهقهة، نو بعض مفسرين ضاحكًا حال مقدرة بولي يعني مفروضًا ضحكه، او ابو البقاء الكفوي رح يې حال مؤكده بولي، نو دده په نېز تبسم او ضحک سره يو دي، لكن اهل لغت يې فرق سره وايي كمامر من كلام ابن حجر رح.

پوښتنه: علماء او مفسرين رح ولي ضاحكًا يا حال مقدره بولي يا حال مؤكده؟

ځواب: ددوی خيال دادی چي انبياء عليهم السلام حال تبسم ؤ فقط، او دليل هغه حديث د بخاري بولي چي روايت يې له عائشې رضي الله عنها څخه كړی دی. مارئيته مستجمعًا قط ضاحكًا ومعناه مقبلاً على الضحك بكلية انما كان يتبسم. علامه بغدادي رح وايي چي تبسم د عليه الصلوة والسلام تر ضحک ډېر ؤ، وربما ضحک حتى بدت نواجذه، وعلى هذا يدل مجموع الاخبار في حاله ﷺ، او حديث د عائشې رضي الله عنها د ګاهي ضحک د عليه الصلوة والسلام سره منافي نه دی، ولي چي عائشه رضي الله عنها نفي د رؤيت خپل كوي د ضحک د عليه الصلوة والسلام، نو عليه الصلوة والسلام دي ضحک کړی وي احيانًا دې مباركي دي نه وي ليدلی.

پوه سه: چي ضحک د عليه الصلوة والسلام حتى بدت نواجذه په هغه حديث كي چي روايت يې بخاري، مسلم او ترمذي كړی دی په باره كي د آخير د اهل النار خروجًا منها وآخير اهل الجنة دخولاً فيها، او دغه ضحک د عليه الصلوة والسلام چي بخاري راوړی دی په باره كي د هغه سړي يعني صحابي رض چي د روژې په مياشت كي يې يوه ورځ د مايني سره جماع كړي وي.

وَقَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِيٓ أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِيٓ أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ

او سليمان عليه السلام وويل لپاره د شكر د خدای جل جلاله هضمًا لنفسه عن اداء شكر ما

انعم الله علیه او استغاثه یې و خدای ﷻ ته وکړه په توفیق د شکر ویلو.

ترجمه: سلیمان علیه السلام وویل اې ربه زما ماته الهام وکړې د شکر د نعمت ستا هغه نعمت چې ماته دې راکړی دی من النبوة والملک وتسخیر الجن والانس والریح الی غیر ذالک کما مر، یعني والدي داؤد علیه السلام بن ایشاء من النبوة وتسبیح الجبال والطیر معه، او د زغرو جوړول والانة الحدید في یده وغیر ذالک وعلی والدتي بتشایع بنت الیائن وهي امرئة مسلمة زکیة طاهرة دې مور به سلیمان ته چې نبي لا نه ؤ داسي نصیحت کاوه لاتکثرن النوم باللیل ډېر خوب د شپې مه کوه فانه یدع الرجل فقیرًا یوم القیامة کذا في کشف الاسرار.

پوښتنه: سلیمان علیه السلام د والدینو د نعمت د شکر غوښتنه له خدای ﷻ ولې وکړه؟

ځواب: انعام پر پلار او مور انعام پر ولد دی او مستوجب د شکر پر ولد چې صالح وي.

فائده: د وزع معنی کف او منع ده له تفرق څخه هم راغلې ده کذا في القاموس نو معنی د آیت داده چې ته ماته توفیق راکړې چې زه ستا شکر د ځانه لازم وګرځوم او له تفرق څخه یې منع کړم.

وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ ﴿١٩﴾

عطف دی پر ان اشکر، او بل الهام راته وکړی او یا توفیق راکړی د عمل صالح چې ته په راضي ګرځې او ما داخل کړې په رحمت سره ستا او په فضل سره په ډله کې د بندګانو ستا چې صالحان دي وهم الانبیاء والصلحاء مطلقًا، او ابن عباس رضی الله عنه وایي چې د سلیمان مراد له عباد صالحینو څخه ابراهیم، اسماعیل، اسحٰق، یقعوب ومن بعدهم من النبیین والمرسلین علیهم السلام دي.

وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ

او اراده وکړه سلیمان علیه السلام د مرغانو تا چې ده ته معلوم سي حاضر او غیر حاضر منهم، روح المعاني وایي چې ظاهره داده چې تفقد د ټولو مرغانو یې شروع کړی، وذالک العنایة بامور الملک او غم خور دی په رعیتو سره خصوصًا الضعفاء منهم، نو پر دې تقدیر لام لپاره د جنس دی، لکن ظاهره داده لکه عبد الله بن سلام رضی الله عنه چې

وايي: دی وايي چي سليمان عليه السلام په يو دښت کي سره د فوج عظيم وارول چي هوري اوبه نه وې، فاصابته العطش يعني تنده غالبه سوه دده او د جند، او هُدهُد (چي په پښتو يې ملا چرګک بولي) چي دده و سترګو ته خدای پاک دومره دید ورکړی ؤ چي په مځکه کي يې اوبه ليدلې داسي لکه په ښيښه کي چي انسانان او به ويني او قرب او بعد د اوبو به ورته معلومېدی، نو دی به وګرځېدی هر ځای هر ځای چي به اوبه نژدې وې هغه ځای به يې په موښکه وواهه، نو پېريانو به هغه ځای وشانه عين الماء به يې پيدا کړې، رواه ابن ابی شيبة وعبد بن حميد وابن المنذر وابن ابی حاتم والحاکم رحمهم الله، سعيد بن جبير رح وايي چي ابن عباس رض چي هم هغه تېره سوې خبره وکړه د هدهد په باره کي نو نافع بن ازرق ورته وويل: ياوصاف (يعني چي د هدهد صفت د سترګو د تېز نظر بيان کوې) انظر ماتقول (ته فکر وکړه ته څه وايي د هدهد په صفت کي او سره ددې چي يو هلک و هدهد ته تلکه ودروي په مځکه کي او لږ خاوره پر واچوي چي هدهد راسي کښېني د تلکي تناؤ يې په غاړه کي ولوېږي هلک يې ونسي، نو که د هدهد داسي تېز نظر وای لکه ته چي وايه نو بايد ده تلکي ليدلای پر هغه ځای به نه کښېنستلای، فقال ابن عباس رض ويحک ان القدر اذا جاء حال دون البصر يعني تقدير د خدای جل جلاله چي راسي يعني هدهد چي ونيول سي هغه تقدير الهي حائل وګرځي په مخ کي د ليدلو د هدهد.

القصه: سليمان ؑ او جند دده چي اوبو ته محتاج سول، او د هدهد تلاش يې وکړی هدهد نه ؤ چي اوبه وروښيي.

فائده: د خدای جل جلاله قدرت دی که په دې قصه کي غور وکړل سي چي سلطان الجن والانس سليمان عليه السلام يې يوه مرغه هُدهُد ته محتاجه کړي.... بيت:

بر فلک برتر بود اسرار او .... شيئًا لله شيئًا لله کار او

چي په شان کي د عارف بالله فقير ويل سوي دي.

فَقَالَ مَالِيَ لَآ أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَآئِبِينَ ﴿٢٠﴾

نو سليمان ؑ وويل: دا جمله عطف ده پر تفقد الطير باندي، الاستفهام للتعجب عن حال نفسه، او جمله د لا اری الهدهد حال دی له ضمير څخه د متکلم په اری کي

والمعنی څه عارض پېښ سو زما لیدلو ته یعني خیال د سلیمان علیه السلام خو دا ؤ چي هدهد خو دلې یو ځای موجود دی زه یې نه وینم، لکن وروسته چي سلیمانؑ ښه د هدهد تلاش وکړی او هدهد یې نه کړی پیدا، نو په دې پوه سو چي دی غائب دی، نو د هغه څخه یې اضراب وکړی او حال د صحت مالاح له یې وپښتی.

پوه سه: چي کلمه د ام منقطعه ده په معنی د بل، او همزه د بل یې لپاره د اضراب د ماقبل څخه او همزه یې لپاره د استفهام یعني آیا هدهد غائب دی؟

مسئله: په فتاوٰی زینیه کي راغلي دي چي چا سوال وکړی چي د هدهد غوښي خوړل روا دي که یا؟ ده ورته وویل نعم انتهٰی.

لَاُعَذِّبَنَّهٗ عَذَابًا شَدِيْدًا

هر آئینه زه به عذاب ورکړم وده ته یعني هدهد ته عذاب سخت تا چي هم جنسه دده عبرت ځندي واخلي (۱) بعض وايي چي بڼکي به یې ځندي وشکوم، دا عبارت د ابن عباسؓ، مجاهد، ابن جریجؒ دی، والظاهر ان المراد جمیع ریشه (۲) یزید بن رومان وايي چي د وزرو بڼکي به یې ځندي وشکوم، چي بیا به نو نسي الوتلای (۳) قال ابن وهبؒ چي نیمی بڼکي به یې ځندي وکاږم (۴) بڼکي به یې ځندي وکاږم مېږیانو ته به یې کښېږدم (۵) بعض وايي د بڼکو د شکولو وروسته به یې لمر ته کښېږدم (۶) بعض وايي په قطران به یې ککڼ کړم لمر ته به یې کښېږدم، قطران د یو تېل نوم دی چي اوښ ګرګ سي په وهي یې چي ډېر سوخت لري (۷) بعض وايي چي په قفص کي به یې بندي کړم (۸) بعض وايي د غیر الجنس سره به یې په قفص کي واچوم لکه د کارګه سره مثلاً (۹) دی به د خپل خدمت څخه وشړم (۱۰) بعض وايي چي ده چي الفت ورسره نیولی وي جلا به یې کړم (۱۱) دی به خادم د نورو اقرانو وګرځوم.

فائده: په تفسیر بحر العلوم کي وايي چي ښه داده چي دا ټوله اقوال پر طریقه د مثال دي وهذا التعذیب للتادیب ویجوز ان یبیح الله تعالی کل ذالک لما رایٰ فیه من المصلحة والمنفعة، لکه چي خدای پاک روا کړی ذبح د بهائمو لکه پسونه وغیره او مرغان لکه کوتري او نور مرغان لپاره د خوراک انتهی.

مسئله: په اکليل کي (چي د يو کتاب نوم دی د جلال الدين السيوطي رح) وقد يستدل بهذه الآية على جواز تاديب الحيوانات والبهائم بالضرب يعني په لرګي يا په پنډه پاړه وغير ذالک عند التقصير في المشي يعني چي چابک نه ځي او يا تر اندازه ډېر تېز نه ځي، يا کونه غور ځوي سپور سړي ته تکليف ورکوي انتهٰی، او داغه رنګه دا آيت دليل دی پر دې چي وزر د بعض مرغانو کښل يعني بڼکي روا دی تاچي وتښتي لکه کرک، تارو الی غير ذالک، او ابن العربي قدس سره وايي چي عذاب پر قدر د ګناه نه پر قدر د جسد آه.

اَوۡ لَاۡاَذۡبَحَنَّهٗۤ اَوۡ لَيَاۡتِيَنِّيۡ بِسُلۡطٰنٍ مُّبِيۡنٍ ﴿۲۱﴾

پوه سه: چي لکه ترقي د عذاب شديد څخه و اشد ته لان في الذبح قطع الحيوة قطعًا دون ماسواه، علماء وايي چي هر ما دون المنية (اى الموت) سهل.

يا به ماته راوړي يو حجت ظاهره د خپل غيبت او عذر ظاهر، په فارسي د حسين کاشفي رح يا بيايد بمن بحجتی روشن که سبب غيبت او گردد.

درويش وايي: چي کلمه د لام په لا اعذبنه آه او لاذبحنه کي موطئه د قسم محذوف ده او قسم پر دې دوو کارو هلته دی چي امر ثالث نه وي يعني اوليا تينني آه نه وي فافهم.

فَمَكَثَ غَيۡرَ بَعِيۡدٍ

نو وه ځنډېدی هدهد، د غير بعيد معنی داده نه ډېر ځنډېدل يا نه ډېره زمانه مراد سرعة رجوع د هدهد د بېري د سليمان عليه السلام پر خپل ځان.

تاريخ قديم صحيح داسي نقشه پرانېزلې ده او علماء د اسلام هم منلې ده چي سبب د غيبت دا ؤ چي سليمان عليه السلام چي له بناء څخه د بيت المقدس چي قديم قبله وه په ډېر صرف د مال کثير او په رنګارنګ جواهراتو زېبا فارغ سو، نو عزم يې د تلو و حرم محترم ته د مکې وکړی، حرم مکي ته راغلی اول بتان د مشرکانو د هغې زمانې يې محوه او نابود وګرځول، او هر څو اقامت چي يې په مکې کي تېر کړی (تفويض د علم به يې عالم الغيب والشهادة ته وکړو له دې کبله چي تاريخ د ده اقامت په حرم محترم کي نه دی په ګوته کړی) نو ده په طول القيام کي د مکې هره

ورځ به يې پنځه زره (۵۰۰۰) اوښان قرباني کول، او پنځه زره (۵۰۰۰) غوايي به يې ذبح کول، او شل زره (۲۰۰۰۰) پسونه چې د مکې والو په هر کور کې به د غوښو تناوونه ځړېدل، او سلیمان عليه السلام د خپل قوم اشرافو ته او د اهل مکې داسې بشارت من عندالله بيان کړی هذا مکان يعني مکه يو ځای دی چې په دې ځای کې به نبي عربي قريشي چې صفت يې کذا وکذا دي مبعوث کېږي چې خدای جل جلاله به هغه ته نصرت ورکوي پر ټولو مخالفینو او منکرینو دده له نبوت څخه، او دده نبي رعب او هيبت به د يوې مياشتې تر مسافته پورې رسیږي کما في الحديث الصحيح النبوي، نصرت بالرعب مسيرة شهر، سليمان عليه السلام زياته کړه چې قريب او بعيد په دې رعب سره برابر دي.

درویش وايي: چې رعب د زړه د کافرانو ددې سره منافي نه دی چې مشرکانو په مکه کې ده ته ازار ورساوه يا وروسته تر هجرت د جنګ لپاره بدر او احد ته ورتله کما لايخفٰی فتدبر هداک الله تعالی) او ده زياته کړه چې هغه نبي به په تبليغ کې د لومة لائم فروا نه کوي، حاضرينو له سليمان۴ څخه پوښتنه وکړه بای دين يدين يا نبئ الله، قال بدين الحنيفية (ای المائل من الباطل الی الحق) قال فطوبٰی لمن ادرکه وآمن به خلګو ورته وويل چې ستا او د هغه تر منځ به څو کاله وي قال مقدار الف سنة، سليمان۴ زياته کړه چې دا زما پيغام دی، حاضرين دې غائبينو ته ورسوي (يعني يو و بل ته فانه سيد الانبياء وخاتم الرسل دی راوي وايي چې سليمان۴ تر څو مدې د اقامت په مکة المکرمة کې وروسته يې سهار پر خپل تخت له مکې څخه حرکت وکړی د يمن پر خوا، د زوال پر وخت صنعاء ته ورسېدی چې پر مځکه د يوې مياشتې مزل ؤ، کريمه: غدوها شهر ورواحها شهر، نو سليمان عليه السلام ته د صنعاء وطن چې ډېر ښکلی سرسبز او شاداب وقشنګ وطن، او سرزمين د يمن ډېر خوند ورکړی، نو دلته کښته سو او لمونځ وکړي او د غرمې ډوډۍ دلته وخوري، سليمان عليه السلام چې سره د جنده واړول، د هدهد دا خيال سو چې سليمان۴ به څه زمانه دلته تېره کړي، نو د اسمان پر خوا يې پرواز سو (په عجائب المخلوقات کې وايي چې تر ټولو مرغانو هدهد لوړ پرواز کوي) نو طول او عرض ته يې د مځکې وکتل او يمينًا و شمالاً يې نظر وکړی يو ځای يې ښه زيبا او له

میوو څخه مالامال باغ ولیدی چي دا باغ د بلقیس ؤ، نو هدهد سلیمان و باغ ته ورشوه سو که څه کوري اتفاقًا په هغه باغ کي بل هم جنس هدهد یې ولیدی د هغه هم جنس سره یو ځای سو.... بیت:

کند هم جنس با هم جنس پرواز ..... کبوتر با کبوتر و باز با باز

تاریخ وایي چي د هدهد سلیمان نوم یعفور ؤ، او نوم د هدهد الیمن عنفیر ؤ، نو عنفیر الیمن و یعفور ته د سلیمان؈ وویل چي له کومي خوا راغلې او چېرې ځې؟ سلیماني هدهد ورته وویل له شام څخه سره د خپل ملک سلیمان بن داؤد عليهما السلام، د یمن هدهد ورته وویل چي سلیمان څوک دی؟ هدهد سلیماني ورته وویل ملک الجن والانس والشیاطین والطیر والوحوش والریاح، نو هدهد سلیماني ورته وویل چي ته د کوم ځای یې؟ هدهد الیمن ورته وویل چي د دغو ښاروېم، هدهد سلیماني ورته وویل چي بادشاه ددې ښار څوک دی؟ هغه ورته وویل چي ښځه ده او نوم یې بلقیس دی، نو یمني هدهد وه سلیماني هدهد ته وویل چي ستا د وینا سره موافق ستاسي ملک لره که څه هم ملک عظیم سته لکن زموږ ملکه بلقیس تر هغه کمزورې نه ده، یو خو ټوله یمن ددې تر حکم لاندي دی او بل ددې تر حکم لاندي دوولس زره (۱۲۰۰۰) قومندانان دي چي د هر قومندان تر حکم لاندي سل لکهه عسکر دي یعني یو کروړ عسکر، نو یمین هدهد زیاته کړه چي ته زما سره ولاړ سه، زموږ ملکه او د هغې ښکلی زیبا تخت به هم ووینې، سلیماني هدهد ورته وویل چي بېرېږم چي سلیمان به د لمانځه په وخت کي و اوبو ته اړ سي زه به نه یم، یمني هدهد ورته وویل چي ستا صاحب به ستا څخه خوشاله سي چي ته خبر زموږ د ملکې ده ته ورسوې، خیر هدهد سلیماني هم ورسره ولاړی او بلقیس او ددې زیبا تخت او ښائسته ګلباغ یې ولیدی اخیر هدهد سلیماني وځنډېدی، مازدیګر سلیمان؈ ته راورسېدی، نو د سلیمان؈ چي د لمانځه وخت راغلی او به نه وې خالي سرسبزه مځکه وه، نو سلیمان؈ له انس او جن څخه د اوبو پوښتنه وکړه، هغو ورته وویل چي موږ ته د اوبو درک نه معلومېږي، بیا سلیمان؈ ورته وویل چي هدهد چي دلیل الماء دی را پیدا کړئ، هدهد ورک ؤ، نو سلیمان؈ عریف الطیر (د مرغانو ملک) وهو النسر (چي بانبه یې بولي) راغوښتی د هغه څخه یې پوښتنه وکړه چي

هدهد چيري تللی دی؟ نسر ورته وويل اصلح الله الملک انا لا ادري اين هو فعند ذالک غضب سليمان؈ غضبًا شديدًا، ثم قال لاعذبنه الی اخيره.

وروسته سليمان ؈ ستر رئيس يعني کل اردو د ټولو مرغانو يعني عقاب چي يو قوي تېز پنجه ښکاري مرغه دی راوه يې غوښتی او ورته وه يې ويل علي بالهدهد چټک ماته راحاضر کړه هدهد، عقاب چي په نهايت لوړ پرواز کي سو شاوخوا يې وکتل هدهد د يمن له خوا څخه راروان دی، عقاب چي پر راکښته کېدو سو وه طرف ته د هدهد، هدهد پوه سو چي زما د مرګ قصد ته راکښته سو، نو هدهد ورته وويل: (په عربي عبارت چي دا يې پښتو ژباړه ده) چي د هغه خدای ﷻ روی مي درته نيولی دی چي ته يې قوي کړی يې او پر ما يې قادر کړی يې، پر ما رحم وکړه او بد مه راسره کوه، عقاب خو له ازاره څخه د هدهد لاس پورته کړی لکن دا يې ضرور ورته وويل ويلک ثکلتک امک (هلاکت دي وي تالره او مور دي درباندي بوره سه) ان نبي الله قد حلف ان يعذبک عذابًا شديدًا ويذبحنک، نو هدهد او عقاب په هوا د سليمان ؈ پر خوا راروان سوه، چي عسکرو ته را ورسېدل د نسر او د نورو مرغانو سره د هدهد ملاقات وسو، هغو ورته وويل اين غبت في يومک هذا القدر من الزمان توعدک نبي الله خبروه بما قال، هدهد ورته وويل چي په اخير کي سليمان؈ څه وويل؟ هغو ورته وويل او لياتني آه، هدهد وويل چي دا خبره يې کړې ده نو ما نجات پيدا کړی يعني سليمان؈ په ما هيڅ نه کوي، ولي زما سره سلطان مبين سته يعني حال د ملکې بلقيس او ددې د تخت وغيره، وروسته عقاب هدهد ورسره د سليمان ؈ و خوا ته راهي سوه او سليمان؈ پر تخت ناست ؤ، هدهد چي دی وليدی په قرار د عادت د مرغانو په حال کي د نهايت عجز سر يې پورته ونيوی او لکۍ يې کښته کړه تواضعًا لسليمان ؈، هدهد چي ښه ورنژدې سو سليمان؈ تر سر ونيوی و ځان ته يې ورکش کړی فقال له اين کنت لاعذبنک عذابًا شديدًا، فقال الهدهد اذکر وقوفک عندالله، درپياده کړه درد پدل ستا په نيز د خدای ﷻ، سليمان ؈ چي دا خبره واورېدل وريږدېدی و عفا عنه، وروسته يې په ښه ورين تندي پوښتنه څندي وکړه چي څه شی ؤ چي ته يې وځنډولې زما څخه؟ چي جواب به يې په وروسته آيت کي راسي ان شاءالله تعالی.

درویش وايي: چي دا خو د عربي تفاسيرو حاصل ؤ په پښتو ژباړه، او په بعض فارسي تفاسيرو کي داسي راغلي دي که: سليمان ؑ به هدهد گفت چه گوئی که پرو بالت بکنم وترا بآفتاب گرم افگنم؟ هدهد گفت دانم که نکنی که اينکار صيادان است نه کار پیغمبران، سليمان ؑ گفت که گلوات ببرم هدهد گفت که دانم که نکنی که اينکار قصابانست نه کار پیغمبران، سليمان گفت که ترا با ناجنس جمع کنم درقفص، هدهد گفت که اينی هم دانم که نه کنی که اين کار ناجوان مردانست وپیغمبران جوانمرد ميباشد، سليمان ؑ گفت که تو بگوی که باتو چه کنم هدهد گفت عفو کنی ودرگذاری که عفو کار پیغمبران است وکريمان فعفا عنه.

فَقَالَ أَحَطتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ

هُدهُد و سليمان ؑ ته وويل چي زما په زمانه د غيبت علم کامل راغلی پر هغه شي چي ته علم نه پر لرې يعني د بلقيس د سلطنت.

پوه سه: چي مفسرين رح وايي چي احاطه علم دی پر يو شی من جميع جهاته.

سوال: علم پر يو شي له ټولو جهاتو څخه خاص په علم شامل کامل پوري د خدای ﷻ، نو د هدهد په علم کي يې څرنگه استعمال صحيح کېدای سي؟

ځواب: مفسرين وايي چي استعمال يا مبالغه ده يا مجاز دی ذکر کل مراد څني بعض دي.

فائده: هدهد چي سليمان ؑ ته خطاب وکړی بما لم تحط به علمًا سره تنبيه پر دې ده چي يو ادنٰی د مخلوق د خدای ﷻ چي هدهد دی علم کامل يې راغلی پر هغه چي سليمان ؑ سره د ډېره جنده پر هغه علم نه درلودی تاچي سليمان ؑ په علم سره فخر ونه کړي او ده ځان علم حقير او صغير وگڼی وعلم شامل ته د خدای ﷻ.

پوښتنه: سليمان ؑ نبي مرسل ؤ نو دا عدم علم ده په نبوت کي نقصان نه دی؟

ځواب: لا! علم پر هغه شي چي له امور دينيه څخه نه وي لازم نه دی نبي لره، البته پر هغو احکامو او عقائدو به نبي خامخا علم لري چي عقائد شرعيه وي يا احکام ضروريه وي، ځکه په صحيح حديث کي راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام به داسي دعاء کوله اعوذبک من علم لاينفع.

فائده: په دې آيت کي رد دی پر روافضو خذلهم الله چي دوی وايي امام د زمانې لايخفی عليه الشئ ولايکون في زمانه اعلم منه، وجه الرد ان سليمان؈ بلاشک امام د خپلي زمانې ؤ چي نبي مرسل ؤ او هدهد تر ده اعلم سو فافهم.

وَجِئۡتُكَ مِن سَبَإِۭ بِنَبَإٖ يَقِينٍ ۝٢٢

او ما راتگ کړی دی و تاته له سبا څخه په يو خبر سره چي هغه يقيني دی، ولي هغه چشم ديد واقعه د هدهد وه، او اهل معقول وايي چي علم د حواس ظاهره وو بدهي دی.

پوه سه: چي سبا د يو ښار نوم دی په يمن کي چي په منځ کي د دغه بلد او د صنعاء د درو ورځو مسافه ده.

فائده: ابو عمرو او البزي رحمه‌الله د سباء لفظ هر ځای چي په قرآن کريم کي راغلی دی همزه يې مفتوح بلا تنوين وايي يعني غير منصرف يې بولي چي تنوين او کسره نه قبلوي کما تقرر في کتب النحو، نو يو سبب د عدم انصراف علميت دی، او بل سبب يې تانيث په تاويل د المدينة او البلدة، او نور قاريان يې په کسره د همزه او تنوين وايي يعني منصرف يې بولي، دوی وايي چي سبا په اصل کي نوم د رجل ؤ، نو يوائحي علميت پاته سو، قال البغوي رحمه‌الله جاء في الديث النبوي ان النبي ﷺ سئل عن سباء فقال؈ کان رجلاً له عشرة من البنين تيامن منهم ستة (يعني پر راسته خوا آباد سوه) وتشائم منهم اربعة پر چپ طرف ولاړل، نو ځکه يمن ته يې يمن وايي او شام ته شام وايي فافهم.

درويش وايي: چي د ډېرو خلگو پر زړه دا سوال ورگرځي چي سليمان؈ خو په دغه وخت کي په صنعاء کي د يمن ؤ او د صنعاء او د سباء تر منځ د درو ورځو مسافت ؤ، نو ځرکه سليمان؈ د سباء په مملکت نه ؤ خبر؟

ځواب: روح البيان وايي چي په دې اخفاء کي حکمت الهي ؤ، لکه پر يعقوب؈ باندي حال د يوسف؈ چي په څاه کي د کنعان ورونو اچولی ؤ چي يعقوب؈ ته ښخي نژدې ؤ پټ وساته لحکم ومصالح مرت في سورة يوسف من هذا التفسير، يو شاعر د الله په باره کي وايي:

گهی بر طارم اعلی نشينم .... گهی پر پشت پای خود نه بينم

إِنِّي وَجَدتُّ امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ

دا جمله مستانفه ده، ځواب دی د سوال چي له هدهد څخه کړل کېږي چي تا د سباء څخه خبري يقيني راوړي دي، د هدهد د ځواب خدای پاک حکايت کوي.

په تحقيق ما پيدا کړه يعني ومي ليدله يوه ښځه چي مملکت يې کاوه پر اهل سباء.

پوه سه: چي تملکهم صفت دی د امرئة.

فائده: ددې ښځي نوم او نسبت قرار ذيل دی: بلقيس بنت شراحيل من نسل يعرب بن قحطان، ددې پلار لوی سلطان ؤ او ډېره عظيم الشان بادشاهي يې وه چي څلوېښت (۴۰) پښته بادشاهان پکښي تېر سوي وه، پر ټوله مځکه د يمن يې حکمراني کوله (يعني د بلقيس پلار) او نورو بادشاهانو ته د اطرافو به يې ويل چي تاسي هيڅوک زما کفوه نه یاست وابٰی ان يتزوج فيهم، يعني په بادشاهانو کي د اطرافو، نو اخير الامر د اطرافو بادشاهانو ورده ته يوه ښځه له جن څخه ور وغوښتل چي نوم يې رېحانه بنت السکن وه فولدت له بلقيس ولم يکن له ولد غيرها (وورد في الحديث ان احد ابوی بلقيس کان جنيًا) نو چي د بلقيس پلار مړ سو، نو دې يعني بلقيس طلب د سلطنت وکړی او له ټوله قوم څخه يې وغوښتل چي زما سره بيعت وکړئ، نو بعض قوم د بلقيس سره بيعت وکړی او بعض قوم منع وکړه چي سلطنت د ښځي نه سو منلای، او هغه خلګو چي د بلقيس له بيعت څخه يې اباء او منع وکړه هغو خپل ځان ته نر بادشاه وټاکی، او هغه نر چي خلګو سلطان ټاکلی ؤ ډېر بد اخلاقه او زناکاره سړی ؤ په رعايتو کي چي به يې د هر چا لور يا خور خوښه سوه د هغې سره به يې علانيه زنا کوله، نو قوم ځندي ناراض سو، او دده څخه يې د مملکت پرېښولو غوښتنه وکړه، فلم يقدروا عليه، بلقيس ته غيرت د پلار او نيکه ګانو ورپيدا سو او له موقع څخه يې استفاده واخستل، نو هغې د طرف مخالف خپل وسلطان زټی کار ته چي خلګ ټوله ځندي مخالف وه لکن قدرت د استلو يې نه درلودی، سړی يې ورواستاوه چي زه ستا سره نکاح کوم، هغه بې ناموسه بادشاه په مينه هر کلی وکړي او په خط کي يې بلقيس ته نوشته کړه چي ما چي دمخه تا ته مرکه نسوای کولای ددې سببه چي زه ستا څخه د نکاح

په باره کي نا امیده وم، بلقیس په جواب کي ورته نوشته کړه چي ته زما کفوه کریم یې، نو دې دا هم ورته نوشته کړه چي ته یو څو کسان مخور او مشران زما د قوم څخه دروغواړه او زما په باره کي د نکاح مرکه ورته وکړه، نو هغه سلطان فحش کار هم داغسي وکړه چي د بلقیس د قوم مشران یې راغونډ کړه او د بلقیس مرکه یې ورته وکړه هغو ورته وویل چي زموږ ګمان نه کېږي چي بلقیس دې د تاسره نکاح وکړي، سلطان ظالم ورته وویل چي دې اولاً ماته مرکه کړې ده تاسي ورسئ د بلقیس سره خبري وکړئ، قوم چي بلقیس ته دا موضوع پېش کړه هغې ورته وویل نعم! ما مرکه ورته کړې ده له دې کبله چي اولاد ته مي شوق وسو، نو بل څوک مي خپل کفوه ونه لیدی بېله ده، نو قوم د بلقیس دا په نکاح و هغه ته ورکړه، نو چي نېټه د اواده راورسېد بلقیس د ځان سره ډېر لښکر ورسره بوتلی، یعني په ظاهره د واده د خوشالی په مناسبت، حتی چي بلقیسه چي دده سره یو ځای سوه، اولاً یې شراب ورکړه چي دی په حالت کي د مستی راغلی او په ځان نه پوهېدی، بلقیس یې سر په توره څنډي پرې کړی، او په داغه شپه د خپل لښکر سره کورته ولاړه، چي سهار سو خلګو خپل ظالم بادشاه قتیل ولیدی او سر یې په دروازه پوري ځړېدی، خلګ پوه سوه چي دا نکاح مکر او خدیعه وه د بلقیس له خوا څخه، نو د مقتول بادشاه خلګ ورغله بلقیس ته او ددې سره یې بعیت وکړی، وقالوا انت احق بالملک علینا، نو بلقیس ته بلا منازع حکمراني د سبا د یمن ورسېدل.

درویش وایي: چي دا قصه پر بیان سوي ډول مظهري رحمه الله راوړې ده، او روح البیان هم راوړې ده لکن په اخیر کي روح البیان د اکام المرجان څخه داسي قول رانقل کړی دی وهذا یدل علی امکان العلوق (یعني حمل اخستل) بین الانسي والجني فان الجن وان کان اصلهم من النار، لکنهم لیسوا بباقین علی عنصرهم الناري کالانس لیسوا بباقین علی عنصرهم الترابي فیمکن الازدواج بینهما، لکن روح المعاني اولاً دا قصه راوړې ده او هغه حدیث چي د مخه تېر سو (ان احد ابوی بلقیس کان جنیًا) موضوعي بللی ده سره ددې چي په خپله روح المعاني دغه حدیث په روایت د ابن جریر او ابو الشیخ او ابن مردویة او ابن عساکر رحمهم الله عن ابی هریرة رضي الله عنه رانقل کړی دی.

درویش وايي: چي د دغو رواياتو حديثونه مظهري او په خپله روح المعاني په نورو ځايو کي رانقل کړي دي او غير صحيح يې نه دي بللي او دلته وايي، والذي يعول عليه (چي اعتماد پر کېږي) عدم صحة هذا الخبر آه، نو درويش حيران دی چي زه څه ووايم، او تفسير بحر العلوم د سمرقندي هم ورته رايه د روح المعاني بيان کړې ده والله اعلم بالصواب، مګر د درويش شخصي عقيده داده چي د روح البيان او مظهري روايت او بيان وصواب ته نژدې دی.

وَأُوتِيَتْ مِن كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾

ورکړل سوي وه دې ته د هر شي څخه يعني هغه شيان چي بادشاهان ضرورت ورته لري آسان، سلاح، غاتره والسياسة عدد كثير من الفوج كمامر، والمال والنعيم وغيرها، بعض عارفين وايي چي بيان د حسن او جمال د بلقيس يې صراحةً نه کړی ذکر لان بيان ذالک من سوء الادب، وفي الحديث النبوي ﷺ ان احسن الحسن الوجه الحسن والصوت الحسن والخلق الحسن.

پوه سه: چي مراد له وجه الحسن څخه د بې ډېرو حسن نه دی بلکې طراوة د اعضاؤ دمخ دی فافهم.

``ولها عرش عظيم`` او دې لره لوی تخت هم ؤ.

سوال: د بلقيس تخت د سليمان تر تخت هم لوی ؤ، او که څرنګه؟

ځواب: مراد لوی والی نسبت و تخت ته د نورو ملکو يا نسبت و حال ته د دې نه نسبت و عرش ته د سليمان عليه السلام، راويان د تاريخ قديم وايي چي تخت د بلقيس اتيا (۸۰) په اتيا کي ؤ او لوړوالی يې اتيا ګزه ؤ، او مقدم د تخت يې د سرو زرو ؤ او ياقوت احمر او زبرجد اخضر پکښي لګول سوي وه او د پای حصه يې د سپينو زرو وه او سپيني ملغلري پکښي کار سوي وې، او څلور پښې يې وې يوه د ياقوت احمر او بله د ياقوت اخضر وه او بله پښه يې د زبرجد وه او بله يې د ملغلرو وه او تخت يې د سرو زرو ؤ، او پر دې تخت اووه (۷) خوني وې او هري خوني تړلې دروازه درلوده قلف پوري ځړېدی، کيلي د دې سره وې.

وَجَدْتُّهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُوْنَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطٰنُ اَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيْلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُوْنَ ﴿۲۴﴾

هُد هُد سليمان عليه السلام ته وويل ما پيدا كړه يعني وه مي ليدل دا يعني بلقيس او قوم د دې چي سجدې يې كولې و لمر ته بېله خدايه (من دون الله) متعلق دی په په يسجدون پوري او ښائسته كړي وه شيطان ودوی ته اعمال قبيحه ددوی يعني من عبادة الشمس وغيرها.

پوه سه: چي زين سره د معطوف يعني فصدهم حال دی له فاعل څخه د يسجدون په تقدير د قد كما هو القانون النحوي في الماضي الواقع حالاً وقدمر مراراً، نو شيطان دوی منع كړي دي د لاري څخه يعني د مستقيمي لاري څخه چي عبادت د خدای جل جلاله دی فقط ظاهرًا وباطنًا، نو دوی ليار نسوای پيدا كولای وصراط مستقيم ته جمله د فهم آه عطف ده پر يسجدون.

اَلَّا يَسْجُدُوْا لِلّٰهِ الَّذِيْ يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ

پوه سه: چي اصل ددې عبارت ان لايسجدوا ؤ، بيا يې نون د ان مصدريه په لاكي د حرف نفي مدغم كړی چي داخل ؤ پر مضارع يعني يسجدوا او ان مصدريه سره د مدخول په تقدير د حرف جر متعلق دی په زين لهم پوري يا فصدهم پوري، والمعنى زين لهم الشيطان اعمالهم فصدهم لئلا يسجدوا لله.

"لله الذي آه" هغه خدای جل جلاله لره چي ظاهروي پټ شيان (نو خباء مصدر دی په معنی د مخبوء دی يعني چي له غير څخه د خدای جل جلاله پټ او مراد د اخراج څخه اظهار دی، په اسمانو او په مځكه كي.

پوه سه: چي اكثره مفسرين وايي چي خبء السمٰوٰت باران دی، او خبء الارض نبات دی، او بعض مفسرين وايي چي مراد علم غيب السمٰوٰت والارض دی، نو پر دې تقدير لفظ قرآني عام دی راخيژولو ته د ستورو وانزال المطر، وانبات النباتات او اخراج له قوت څخه و فعل ته نو پر هر تقدير دا شيان خاص په واجب الوجود عزوجل پوري دي فهو المستحق للعبادة والسجود دون غيره اياما كان.

وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿٢٥﴾

او خبر دی هغه ذات بې همتا په هغه شي چي تاسي یې په زړو کي پټ ساتئ او یا یې په علانیه کوئ.

تفریع: نو باید د داسي عالم الغیب والشهادة څخه د اشراک د غیر دده سره وبېرېږئ او پرهېز ځندي وکړئ.

اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٢٦﴾ السجدة

او خدای جل جلاله هغه ذات دی چي نسته معبود بالحق بېله ده.

پوهسه: چي رب العرش بدل دی له ضمیر څخه د هو، یا خبر ثاني دی د لفظ الله، او دا یعني الله لا اله الا هو الآیة، دلیل د الا یسجدوا، یعني فهو المستحق للعبادة والسجدة فافهم.

قَالَ سَنَنظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٢٧﴾

''قال'' ای سلیمان علیه السلام لهدهد وروسته تر دې چي قصه د بلقیس یې د هدهد څخه واورېدل.

پوهسه: چي دا جمله استینافیه ده، جواب د سوال ده کانه قیل ما ذا قال سلیمان لهدهد ``سَنَنظُرُ`` مشتق له نظر څخه دی په معنی د تامل والسین للتاکید لا للاستقبال یعني مونږ به غور او فکر وکړو ستا په دې قصه کي د بلقیس الملکة سباء ``أَصَدَقْتَ`` آیا ته رښتیا وایي، او که ته له ډلې څخه د درواغ ویونکو څخه یې.

پوښتنه: اخصره خبره خو داده چي مقابل د اصدقت هم ده، ام کذبت، نو وجه د عدول د سلیمان د عبارت مذکوره څخه دی؟

ځواب: په دې کي یوه نکته مراعات ده فواصل د آیتو ده، او بله نکته داده چي په عبارت مذکوره کي مبالغه ده چي دی داخل کړي په ډله کي د کاذبانو او د هغو د ډلې څخه یې حساب کړی ویلزمه کونه کاذبًا البته.

فائده: په دې آیت کي اشاره ودې ته ده چي اخبار د یوه سړي یا د دوو چي حد ته د شهرت او تواتر وه نه رسېږي علم او یقین نه فائده کوي فیجب التوقف الی ان

يتبين حقيقة الحال لكن لازمه داده چي له قبول څخه به يې انكار هم نه كوي بلكې تلاش د صدق او كذب دي كوي، علماء وايي چي سليمان عليه السلام چي له مكالمې څخه د هدهد فارغه سو وروسته يې د اوبو معلومات د هدهده وغوښتى، هدهد اوبه پر يو نژدې يعني تر مځكه لاندي ورپيدا كړې، پېرانانو او شيطانانو ژر ژر هغه ځاى وكنى اوبه د ډېر جوش سره پيدا سوې، اوښانو بودګانو وڅښلې او انسانانو اودسونه وكړه او ځانونه يې هم سيراب كړل بيا چونكه هدهد ده ته ويلي وه چي بلقيس او قوم ددې د لمر عبادت كاوه، نو دى ډېر په غصه سو او كاغذ و قلم يې راوغوښتل او داسي مكتوب يې بلقيس ته نوشته كړى په ډېر اختصار سره كما هو شان الانبياء عليهم السلام لان خير الكلام ما قل ودل ولم يمل، داسي يې نوشته كړه من عبدالله سليمان بن داؤد الى بلقيس ملكة سباء، بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ سَلَامٌ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الۡهُدٰى.

پوښتنه: چي په مختصره توګه يې داسي ولي نه كړه نوشته سلام عليک؟

ځواب: چونكه بلقيس هنوز مشركه وه، نو كافر ته دعاء د سلامت نه ده روا، نو سلام يې و اتبع ته واړاوه، وهكذا كان رسول الله ﷺ يكتب مكاتبه الى الكفار الغائبين، اما بعد فلا تعلو علي (پر ما بلندي مه غواړئ) وائتوني مسلمين، قال ابن جريح رحمه الله چي سليمان عليه السلام بالا الفاظ تر ما ذكره الله في كتابه نكړه نوشته، او بيا يې كاغذ د مشكو په اوبو ككڼ كړى خپل مهر يې پر ولګاوه، او هدهد ته يې داسي وويل:

اِذۡهَبۡ بِّكِتٰبِىۡ هٰذَا فَاَلۡقِهۡ اِلَيۡهِمۡ ثُمَّ تَوَلَّ عَنۡهُمۡ فَانْظُرۡ مَاذَا يَرۡجِعُوۡنَ ﴿۲۸﴾

ولاړ سه متلبس زما په مكتوب سره ورسوه بيا ته ځندي ګوښه سه يعني و يو نژدې ځاى ته (په دې كي يې غرض دا ؤ چي تا ته ضرر ونه رسوي)، نو بيا ته ګوره يعني فكر كوه چي بلقيس او ددې وزيران څه سره وايي.

پوښتنه: سليمان عليه السلام خو قوي د ابناء الجن تر تصرف لاندي درلوده چي پر هر تصرف قادر وه، نو د ضعيفه مرغه هدهد په لاس يې ولي مكتوب وركړى؟

ځواب: اول خو هدهد خبر د بلقيس او د هغې د مملكت راوړى ؤ، نو بايد چي وروسته ايلچي هم دى وي، اوبل ځواب دادى چي د مخه تېره سوه چي سليمان عليه السلام

صدق او كذب د هدهد ځان ته معلوماوه، او بل ځواب دادی چي سليمان عليه السلام په ډېرو شيانو پوهېدل په هدهد كي ليدل، په هر صورت الهدهد چي مكتوب د سليمان عليه السلام واخستی يا يې په موښكي كي نيولی ؤ يا په منګولو كي، نو بلقيس په يو ځای كي د خپل مملكت چي د هغه ځای نوم مآب ؤ د صنعاء څخه پر درې منزله واقع ؤ او هورې دا په خپل قصر كي بيده وه او دروازې يې په ځان پسې قلف كړي وې او كيلی يې تر خپل سر لاندي ايښي وې، نو هدهد تر يوې لوړې دريڅې ورننوتی او كاغذ يې ددې پر سينه ور كښېښو، دا خو روايت دی د عبد بن حميد او ابن المنذر او ابن ابی حاتم له قتاده رحمه الله څخه، لكن ظاهره او مقبوله خبره هغه ده چي مقاتل رحمه الله يې روايت كړی دی، چي هدهد چي مكتوب ورووړی بلقيس د خپلو وزيرانو او قومندانانو په مجلس كي ناسته وه، نو هدهد يو ګړی د وزرو ترپی شروع كړی خلګو ورته كتل او بلقيس سر كښته ځړولی ؤ طبعًا، حتی چي ترپی د مرغه يې تر غوږ سو او خلك يې وليدل چي لوړ ګوري دې هم سر راپورته كړی، هدهد يې مكتبو په غېږ كي ورشوه كړی، راوي وايي چي د مكتوب له تاثيره دا ورېږدېدل، ولي چي مكتوب سليماني دده په مهر سره امضاء ؤ او بلقيس په خپل زړه كي وپوهېدل چي راستوونكی د مكتوب تر تا ډېر لوړ شخصيت دی او په زړه كي يې ېېره پيدا سوه، ولي چي غالبيت د سليمان عليه السلام پر انس او جن باندي دده د ګتمی په سبب ؤ، هدهد ګوښه ګوښه ورته كښېنستی غير بعيد، بلقيس مكتوب خلاص كړی چونكه كاتبه وه خط يې ووايه، وروسته بلقيسي خپل تخت راوه ايستی د خپل ځای څخه او ټوله ملكي او عسكري قومندان يې راوبلل چي دوولس لكه (۱۲۰۰۰۰۰) كسه وه او د هر قومندان عسكري تر مشری لاندي يو لك (۱۰۰۰۰۰) مقاتل عسكر وه، ټوله مشران او قومندانان چي سره جمع سوه، بلقيس د سليمان عليه السلام مكتوب راپورته كړی.

قَالَتْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلْمَلَؤُا۟ إِنِّىٓ أُلْقِىَ إِلَىَّ كِتَٰبٌ كَرِيمٌ ﴿٢٩﴾

بلقيس وويل ای اشرافو او مشرانو او سپه سالارانو، په تحقيق ماته راغورځول سوی دی يعني را استول سوی دی يو مكتوب چي كريم دی، بعض

وايي چي د كريم معنى مهر شده، وروى عن رسول الله ﷺ كرامة الكتاب ختمه وقيل غير ذالك.

إِنَّهُۥ مِن سُلَيْمَٰنَ وَإِنَّهُۥ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴿٣٠﴾

ددې مكتوب عنوان داسي دى "من سليمان" وانه، يعني نور مضمون يې دادى بسم الله الرحمن الرحيم.

أَلَّا تَعْلُوا۟ عَلَىَّ وَأْتُونِى مُسْلِمِينَ ﴿٣١﴾

داچي تكبر او بلندي مه كوئ پر ما باندي.

پوه سه: چي ان لا تعلوا علي خبر د مبتداء محذوفي دى اى هو، او المقصود ان لا تعلوا علي، او تاسي په داسي حال كي ماته راسئ چي مؤمنان به ياست يا منقادين.

درويش وايي: چي كه ترجمه د مسلمين په مؤمنين سره وكړل سي، نو ايمان انقياد لره مستلزم دى او كه په منقادين سره وكړل سي، نو انقياد ايمان لره نه دى مستلزم، كمردة الجن والشياطين لسيلمان[٤] كانوا منقادين له لا مؤمنين بنبوته يا نور اهل ذمه په دول الاسلامية وو كي.

پوښتنه: نو دواړې ترجمې ولي روا دي؟

ځواب: كه ايمان راوړي خو ظاهره ده چي د حزب المؤمنين د سليمان[٤] به ګرځي او كه انقياد وكړي د سليمان[٤] تر حكم ځانونه لاندي وبولي او اهل ذمه به وګرځي، دواړي خواوي روا دي، فاحفظ فانه سانح عزيز، قل من نبه به.

قَالَتْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلْمَلَؤُا۟ أَفْتُونِى فِىٓ أَمْرِى مَا كُنتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّىٰ تَشْهَدُونِ ﴿٣٢﴾

بلقيس وويل اى جماعته د مشرانو فتوى راكړئ ماته، يعني مشوره راكړئ ماته چي په دې امر كي ماته مشكل پيښ سوى دى (تعني من مكتوب سليمان چي مونږ ته يې ليكلى دى، وانقيأ والفتوى الجواب عما يشكل من الاحكام سواء كان من الامور الدينية او الامور الدنيوية) زه نه يمه حكم كونكى په حكم قطعي سره تر هغو چي تاسي حاضر نه ياست يا معنى دا چي تاسي مشوره رانه كړئ، يا معنى دا چي تاسي شاهدي اداء نه كړئ چي داسي فيصله او حكم حق او صواب دى.

فائده: قالت په دې ځای کي تر اخيره پوري بدل اشتمال دی د قالت سابقه ځخه.

درويش وايي: چي مشوره کول په اسلام کي لوی اهميت لري، کريمه:

وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ.

شاعر فارسي ميگويد:

مشورت رهبری صواب آمد .... درهمه کارها مشورت بايد

کار آنکس که مشورت نه کند .... غايتش غالبًا خطا آيد

قَالُوا نَحْنُ أُولُوا قُوَّةٍ وَّأُولُوا بَأْسٍ شَدِيدٍ

مشاورينو د بلقيس دې ته وويل په ځواب کي چي موږ خاوندان د قوت او قدرت يعني په جنګ کي د دښمن، او موږ درلودونکي د شجاعت په حرب کي.

پوهه: چي په دې قول کي ددوی هڅول دي د بلقيس و جنګ ته، مقاتل رح وايي چي د ''اولوا قوة'' مراد کثرت عدد دی د فوج ددوی، او د ''اولي باس شديد'' ځخه مراد شجاعت دی په جنګ کي.

پوهه: چي دا مشوره غوښتل د بلقيسي دائره ده په منځ کي د قتال او د صلح، او قتال اصعب الامرين دی، نو دوی بلقيسي ته داډ ورکړی چي په اصعب الامرين کي قتال دی ستا و امر ته تيارسی يو، يعني داسي نه وايو لکه يهودانو چي موسیٰ عليه السلام ته وويل ''اِذْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا اِنَّا هٰهُنَا قَاعِدُوْنَ`` نو په صلح کي خو په طريق اولی ستا و امر ته لبيک وايو.

وَالْأَمْرُ إِلَيْكِ فَانظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ ﴿٣٣﴾

او امر د قتال او صلح مفوض و تا ته دی ته خپل د ځانه سره فکر وکړه چي موږ ته څه امر راکوې... شاعر فارسي وايي په خلاصه کي د جواب ددوی:

اگر جنگ خواهی بنزد آوریم..... دل دشمنان رابدرد آوريم

وگر صلح جويي ترا بنده ايم..... بتسليم حکمت سر افگنده ايم

درويش وايي: چي دا تفويض د امر ددوي بلقيس ملکه ته ددوی عين پوهنه او هوشياري وه.... يو شاعر وايي:

خلاف رای سلطان رای جستن..... بخون خويش باشد دست شستن

حسین کاشفي رح وايي: بلقیس گفت مارا مصلحت جنگ نیست چه کار حرب دررو ی دارد اگر ایشان غالب آیند دیار واموال مارا تلف خواهند کرد.

قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا

بلقیس وویل چي بادشاهان چي یو وطن ته قهرًا وعنوةً یعني د جنګ په زور داخل سي، هغه وطن خرابوي یعني کورونه او مالونه، کورونه يې ورانوي او مالونه يې تاړاک کوي.

وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً ۖ وَكَذَٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٣٤﴾

او ګرځوي عزت مندان د خلګو ذلیل یعني یا فرار ترک الوطن ته مجبور کړي او یا محبس ته يې د ذلت واچوي او یا يې قتل کړي.

درویش وايي: چي زما په ژوند کي دا وقعه ماته چشم دید حاصله سوه چي په نامه د نور محمد ترکي او دده د حزب په ملاتړ د روسانو يې پر افغانستان غلبه وکړه هم داغسي کارونه يې وکړه، د عزت مشران يې بندیان کړه یا يې قتل یا فرار ته مجبور کړه او مځکي يې ځندي ضبط کړې، پر اندازه د کمونستي نظام دی ژر خپلو همراهانو له منځه یووړی، لکن دده منحوسیت تر اوسه په افغانستان کي باقي پاته دی، والله اعلم چي لا تر څه وخته پوري به دا منحوسیت باقي وي.

وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِم بِهَدِيَّةٍ

بوه سه: چي تنوین د هدیة لپاره د تعظیم دی ای هدیة عظیمة دا بیان او ارسال د هدیه پیش خیمه د مصالحت ده، والمعنی زه استوم و سلیمان او قوم دده ته رسولان یعني نمائیندګان سره د هدیې یعني چي دی به د هدیې په سبب له ملک څخه به لاس پر سر سي، والهدیة اسم لما یهدي به الی احد کالعطیة اسم لما یعطی الی احد، لکن بغوي رح وايي چي غرض د بلقیس امتحان ؤ د سلیمان چي بادشاه دی او که نبي دی، یعني که یو بادشاه ؤ نو هدیه به قبوله کړي او زموږ په مملکت به غرض ونه لري، او که يې هدیه نه کړه قبوله نو نبي دی چي نه راضي کېږي بېله اتباع دده پر دین اسلام.

Scanned by CamScanner